

د پوهنې وزارت

تاریخ

لسم ټولگی

Ketabton.com

۱۳۹۸ هـ. ش

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د تورې
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل خلیږي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مودی رهبر

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه بان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زره وي جاویدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د پوهنې وزارت

تاریخ

لسم ټولگی

۱۳۹۸

ش.۵

د کتاب خانگړتیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ زده کړو د خانگې علمي او مسلکي غړي

ادیت کونکي: د پښتو ژبې د ادیت د خانگې علمي او مسلکي غړي

ټولگی: لسم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکونکي: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست

خپروونکي: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوي ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسي

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وپس او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره

محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغړوونکو سره قانوني چلند کېږي.

د پوهنې د وزیر پیغام

اقراً باسم ربک

د لوی او ښوونکي خدای ﷻ شکر په ځای کوو، چې موږ ته یې ژوند رابښلی، او د لوست او لیک له نعمت څخه یې برخمن کړي یو، او د الله تعالیٰ پر وروستي پیغمبر محمد مصطفیٰ ﷺ چې الهي لومړنی پیغام ورته (لوستل) و، درود وایو.

څرنګه چې ټولو ته ښکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمريز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د گران هېواد ښوونیز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. ښوونکي، زده‌کونکي، کتاب، ښوونځي، اداره او د والدينو شوراګانې د هېواد د پوهنیز نظام شپږګوني بنسټیز عناصر بلل کيږي، چې د هېواد د ښوونې او روزنې په پراختیا او پرمختیا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هېواد په ښوونیز نظام کې د ودې او پراختیا په لور بنسټیزو بدلونونو ته ژمن دی. له همدې امله د ښوونیز نصاب اصلاح او پراختیا، د پوهنې وزارت له مهمو لومړیتوبونو څخه دي. همدارنګه په ښوونځيو، مدرسو او ټولو دولتي او خصوصي ښوونیزو تاسیساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کیفیت او توزیع ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. موږ په دې باور یو، چې د باکیفیته درسي کتابونو له شتون پرته، د ښوونې او روزنې اساسي اهدافو ته رسېدلی نشو. پورتنیو موخو ته د رسېدو او د اغېزناک ښوونیز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توګه، د هېواد له ټولو زړه سواندو ښوونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو څخه په درناوي هیله کوم، چې: د هېواد بچیانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېږدولو کې، هیڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د یوه فعال او په دیني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زیار او کوبښن وکړي. هره ورځ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤلیت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې دنن ورځې گران زده‌کونکي به سبا د یوه پرمختللي افغانستان معماران، او د ټولني متمدن او ګټور اوسېدونکي وي. همدا راز له خوږو زده‌کونکو څخه، چې د هېواد ارزښتناکه پانګه ده، غوښتنه لرم، څو له هر فرصت څخه ګټه پورته کړي، او د زده‌کړې په پروسه کې د ځیرکو او فعالو ګډونوالو په توګه، او ښوونکو ته په درناوي سره، له تدریس څخه ښه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پای کې د ښوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د ښوونیز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په لیکلو او چمتو کولو کې یې نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، مننه کوم، او د لوی خدای ﷻ له دربار څخه دوی ته په دې سپیڅلې او انسان جوړوونکې هڅې کې بریا غواړم. د معیاري او پرمختللي ښوونیز نظام او د داسې ودان افغانستان په هیله چې وګړي یې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دکتور محمد میرویس بلخي

لړلیک

سرلیکونه

مخونه

- ۱..... لومړی څپرکی: آریایان
- ۲..... دڅپرکی موخې
- ۳-۴..... لومړی لوست: دآریانا تمدن
- ۵-۷..... دویم لوست: ویدي مدنیت
- ۷-۸..... دریم لوست: اوستایي مدنیت
- ۹-۱۰..... څلورم لوست: د لرغوني افغانستان اساطیري تاریخ د پیشدادیانو واکمني
- ۱۱-۱۲..... پنځم لوست: د افغانستان اساطیري تاریخ د کیانیانو واکمني
- ۱۳-۱۴..... شپږم لوست: د افغانستان اساطیري تاریخ داسپه واکمني
- ۱۵-۱۶..... اوم لوست: لرغوني افغانستان او هخامنشیان
- ۱۷-۲۰..... اتم لوست: لرغونی افغانستان او یونانیان
- ۲۱-۲۲..... نهم لوست: لرغونی افغانستان او موریان
- ۲۳..... دویم څپرکی: په افغانستان کې لومړني مدنیتونه
- ۲۴..... د څپرکي موخې:
- ۲۵-۲۸..... لسم لوست: د یونان- باخترېي خپلواک دولتونه
- ۲۹-۳۰..... یوولسم لوست: د یونان- باخترېي مدنیت ځانگړتیاوې
- ۳۱-۳۲..... دولسم لوست: د یونان باخترېي پېر یو نامتو ښار (آی خانم)
- ۳۳-۳۴..... دیارلسم لوست: ساکان
- ۳۵-۳۸..... څوارلسم لوست: د کوشانیانو امپراتوري
- ۳۹-۴۰..... پنځلسم لوست: بگرام د کوشاني سترې امپراطورۍ پلازمینه
- ۴۱-۴۲..... شپاړسم لوست: هله د کوشاني امپراتورۍ کلتوري مرکز
- ۴۳-۴۶..... اولسم لوست: بامیان د کوشاني امپراطورۍ عقیدتي مرکز
- ۴۷-۴۸..... اتلسم لوست: کیداریان یا کوچني کوشانیان
- ۴۹-۵۲..... نولسم لوست: د یفتلیانو امپراتوري
- ۵۳-۵۴..... شلم لوست: د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان وضع
- ۵۵..... دریم څپرکی: د نړۍ لرغوني تمدنونه
- ۵۶..... د څپرکي موخې:

- ۵۸-۵۷ ..... یو ویشتم لوست: د تمدن در رامنخ ته کیدو خرننگوالی او خانگرنې
- ۶۲-۵۹ ..... دوه ویشتم لوست: د بین النهرین تمدن
- ۶۴-۶۳ ..... درویشتم لوست: د بین النهرین تمدن او فرهنگ
- ۶۸-۶۵ ..... خلوویشتم لوست: د مصر تمدن
- ۷۲-۶۹ ..... پنځه ویشتم لوست: د مصر تمدن او فرهنگ
- ۷۶-۷۳ ..... شپرویشتم لوست: د فارس تمدن
- ۸۰-۷۷ ..... اوه ییشتم لوست: د هند تمدن
- ۸۴-۸۱ ..... اته ویشتم لوست: د چین تمدن
- ۸۸-۸۵ ..... نه ویشتم لوست: د یونان تمدن
- ۹۲-۸۹ ..... دیرشم لوست: د روم تمدن
- ۹۵-۹۳ ..... یو دیرشم لوست: د امریکا تمدنونه
- ۹۶ ..... خلووړم خپرکې : د اسلام تاریخ
- ۹۶ ..... د خپرکې موخې :
- ۹۸-۹۷ ..... دوه دیرشم لوست: د اسلام در اخرجکنیدا پر مهال دنړۍ او د عربستان د ټاپو وزمې اوضاع
- ۱۰۲-۹۹ ..... درې دیرشم لوست: د حضرت محمد ﷺ ژوند له کوچنیوالي تر بعثته پورې
- ۱۰۶-۱۰۳ ..... خلوو دیرشم لوست: د عقبې تړونونه (بیعت)
- ۱۱۲-۱۰۷ ..... پنځه دیرشم لوست: غزاگانې
- ۱۱۶-۱۱۳ ..... شپرو دیرشم لوست: د حدیبې سوله- بیعت الرضوان
- ۱۲۲-۱۱۷ ..... اوه دیرشم لوست: د مکې مکرمې فتح
- ۱۲۶-۱۲۳ ..... اته دیرشم لوست: ابوبکر صدیق رضی الله عنه
- ۱۲۸-۱۲۷ ..... نه دیرشم لوست: حضرت عمر فاروق رضی الله عنه
- ۱۳۰-۱۲۹ ..... خلووینبتم لوست: حضرت عثمان رضی الله عنه
- ۱۳۲-۱۳۱ ..... یو خلووینبتم لوست: حضرت علی رضی الله عنه
- ۱۳۴-۱۳۳ ..... دوه خلووینبتم لوست: د خلفای راشدینو وروښانه دورې ته لنډه کتنه
- ۱۳۸-۱۳۵ ..... درې خلووینبتم لوست: امویان
- ۱۴۰-۱۳۹ ..... خلوو خلووینبتم لوست: د امویانوپه دوره کې اقتصادي، اداري، کلتوري او پوځي وضعیت
- ۱۴۴-۱۴۱ ..... پنځه خلووینبتم لوست: عباسیان
- ۱۴۷-۱۴۵ ..... شپرو خلووینبتم لوست: د عباسي دورې سياسي، اداري، کلتوري او اقتصادي حالت

لومړی څپرکی آریایان

- دا څپرکی لاندې لوستونه لري:
- آریایان په افغانستان کې
- ویدي مدنیت
- اوستایي مدنیت
- د افغانستان اساطیري تاریخ
- هخامنشیان، یونایان او موریایان

د څپرکي موخې

- هيله کيږي چې د دې څپرکي په پای کې زده کوونکي لاندې موخې تر لاسه کړي:
- د آریایي تمدن، ویدي او اوستایي مدنیت په اړه به معلومات تر لاسه کړي.
  - د افغانستان اساطیري تاریخ باندې به پوه شي.
  - د هخامنشیانو، یونانیانو او موریایانو په اړوند به معلومات تر لاسه کړي.
  - ویدي او اوستایي مدنیت به سره پرتله کړای شي.
  - د هخامنشیانو، یونانیانو او موریایانو په وخت کې به د افغانستان وضعیت تحلیل او مقایسه کړای شي.
  - د هېواد له تاریخ سره به لیوالتیا پیدا کړي.

د آریانا تمدن

په دې لوست کې به په افغانستان کې د آریایانو د میشته کېدو او د هغوی د ژوند د څرنگوالي په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

پخوانی آریانا (ننی افغانستان) له میلاد څخه مخکې له دريو تر دوو زرو کاله مخکې د کرنې او اوبو لگولو بڼه سیستم او له وگړو څخه ډک ښارونه درلودل. له میلاد څخه مخکې د لومړنیو زرو کلونو په ترڅ کې لاسي صنایع، مسکوکات، طب، نجوم، ټوکرانو اوبدل او فلز کاري دود وه او د نړۍ په تمدنونو کې یې پنځم ځای ځان ته ځانگړې کړی و.

هغو کسانو، چې کابو دوه زره او پنځه سوه (۲۵۰۰) کاله پخوا تر میلاده په لرغوني افغانستان کې میشت شوي وو، ځان ته آرین ویل، آرین د ښو خوږونو خاوندان او یا د اسیلو وگړو معنا لري. د لومړنیو ځایونو په اړه یې لا ډاډمن معلومات نشته، خو دا څرگنده شوې ده چې افغانستان ته آریایان د سیر دریا او آموسیند له شمالي لوري را تېر شوي او بلخ کې ځای پر ځای شوي او هلته یې د آریایې پېر د لومړني مدنیت بنسټ ایښی او خپل ټاټوبی یې آریانا نومولی دی.

ویدي سرودونه د آریایانو په اړه تر ټولو لومړني او باوري اخځونه او منابع دي. په ویدي سرودونو کې د آریایي قبیلو په اړه زیات معلومات شته. آریایانو د خپلو اوسېدو سیمو ته (آریانا ویجه) یا (آریانا ورشو) ویله. په ویدي سرودونو کې د لینا په نامه قبيله ياده شوې ده چې د اوسني الینگار اوسېدونکي وو. د بولان اوسېدونکي یې د بهالانه په نامه یادکړي دي.

د کابه کېدو پر مهال د آریایانو انځور

په ویدي سرودونو کې د هغو سیمو نومونه هم شته چې د آریایانو تر واک لاندې وو. د تاریخي جغرافیه پوهانو له خوا په اوسني افغانستان کې پېژندل شوي او په نښه شوي دي. د بېلگې په توگه، هریوا (هرات)، هیراوتي (دهراوت) بلهیکه (بلخ) او نور یادولای شو. د سیمو پر نومونو سربېره په ریگویدا کې د سیندونو او غرونو نومونه هم

راغلي چې بېلگه يې د منجوان د غره نوم دی. دا غر د اوسني نورستان او بدخشان ترمنځ پروت دی.

آريايانو بلخ ته تر رسېدلو وړاندې کوچيانی ژوند درلود. د سمرقند په تال برزو کې د ۱۹۳۹ زېږديز کال د خپرڼو له مخې د يوه آريايي پاچا انځور چې د يوه خاورين لوبښي پر مخ کېدل شوی و، ترلاسه شو. د لرغونپوهانو په باور دا د آريايانو د لرغوني پاچا کيومرث انځور دی. په ويدي سرودونو کې د کوچيانو يو نامتو واکمن د کيومرث په نامه ياد شوی دی. په ويدي متنونو کې د پاچا يادونه دا په ډاگه کوي چې آريايانو په کوچياني ژوند کې هم د پاچاهۍ نظام درلود.

په بُخدي (بلخ) او د هغه په شاوخوا کې د آريايي وگړو زياتوالي هغوی دې ته اړ کړل چې د لويديځ، سهيل او سهيل ختيځ پر لور په ډله ييزه توگه د لېږد لړۍ (مهاجرت) پيل کړي. آريايانو په فارس کې د استوگنې وروسته د تمدن بنسټ کېښود چې د فارس د تمدن په نامه شهرت لري او د تمدنونو په مبحث کې به ور څخه يادونه وشي.

آريايانو يوه څانگه د لويديځ پر لور لومړی پارس (اوسنی ايران) او بيا د اوسنۍ ترکيې او تر هغه وړاندې بريدونه يې آن تر اروپايي هېوادونو پورې ورسېدل. بله ډله آريايان د سهيل ختيځ پرخوا يې مخه وکړه، هغوی بيا لومړی د لرغوني هند شمالي او بيا مرکزي سيمو ته ورسېدل. خو هغو آريايانو چې د هندوکش دواړو خوا کې مېشت پاتې شول، په لرغوني افغانستان کې يې د دوو آريايي (ويدي او اوستايي) مدنيتونو بنسټونه يو په بل پسې کېښودل، چې په راتلونکو درسونو کې به يې ولولو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو و وېشل شي، لومړۍ ډله دې د آريايانو د پيل او دويمه ډله دې د آريايانو د ورستي لېږد(مهاجرت) په اړه بحث وکړي او د خپلو استازو په وسيله دي نورو ته معلومات ورکړي.

پوښتنې

۱ - آريايان کله افغانستان ته راغلل؟

۲ - آريايانو له بلخ څخه پر کومو لورو لېږد(مهاجرت) وکړ؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د آريايانو په اړه نور معلومات راټول او په ټولگي کې دې خپلو ټولگيوالو ته و

وايي.

ويدي مدنيت

په دې لوست کې به د ويدي مدنيت پر مهال د ټولنيزې، سياسي اقتصادي او کلتوري وضعې د څرنگوالي په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

په افغانستان کې د آريايانو تر ټولو لرغونې مدنيت د ويدي په نامه يادېږي. د ويدي اصطلاح د ويد له کلمې څخه اخيستل شوې ده چې د پوهې او علم معنا لري. دا مدنيت ځکه ويدي يادشوی، چې معلومات يې د ويدي له څلورو کتابونو (ريگويدا، اتهرو ويدا، ساما ويدا او ويجورو ويدا) څخه لاس ته راغلي دي. د دې سرودونو پيل تر ميلاده دوه زره کاله وړاندې مهالونو پورې اړه لري چې په شفاهي ډول د آريايانو له خوا له يوه نسله څخه بل ته را نقل شوي او شپږ پېړۍ پخوا تر ميلاد په سانسگريت ژبه ليکل شوي دي.

د بلخ د بالاحصار يو انځور

آريايانو د ويدي مدنيت پر مهال د بُخدي لرغونې ښار د خپل لومړني پايتخت او اداري مرکز په توگه وټاکه او د کوچيانې ژوند تر څنگ يې په کرنه او بڼوالۍ لاس پورې کړ.

د اوسېدلو لپاره يې ارت پراخ کورونه جوړ کړل. د ښارونو په جوړولو يې لاس پورې کړ او د هغو ښارونو د ساتنې لپاره يې پلن ديوالونه او لوړ برجونه ودان کړل چې زياتې نښانې يې لا تر اوسه هم پاتې دي.

د ويدي مدنيت وگړو د ژويو د څرولو او کرنې له لارې خپلې اړتياوې پوره کولې. ژوي يې اهلي کړي وو او د هغو پر شيدو او غوښو سربېره يې د هغو له پوستکو څخه تودې جامې او خپلۍ جوړولې. ژوي به يې د سکې په ځای سره بدلول او هغه به يې د تبادلې بنسټ گرځاوه چې د پيسو په نامه يې يادول، خو په عمومي توگه به يې د سوداگرۍ په معاملو کې جنس د جنس په مقابل کې تبادله کاوه.

د کرنې په برخه کې يې هم لاس ته راوړنې درلودې، بېلا بېلې دانې غلې يې پېژندې چې په ويدي سرودونو کې يې په وار وار يادونه شوې ده. په دوی کې د ښکلو خاورينو لوبشو جوړول دود وو. ښکلې گانې به يې هم جوړولې او د ځانگړو جشنونو او ميلو پر مهال به يې کارولې.

د ويدي مدنيت پر مهال د ښځو ونډه په بېلا بېلو برخو کې څرگنده وه. يو شمېر ښځو به له خپلو مېړونو سره يوځای په کار کې ملتيا کوله او يو شمېر نورو بيا د کور کارونه پر غاړه اخيستل. د دې تر څنگ

به بنځو هم د يو شمېر نارينه پوهانو(ريشانو) په څېر ټولنيزې چارې پر مخ بېولې او شعرونه به يې ويل . داسې برېښي چې د ويدي سرودونو ويل او په يادول د زمانې له پلوه ډېر پخوا پيل شوي دي، خو په سرودونوکې تر ټولو پخوانۍ يادې شوې پېښې تر ميلاده (۱۸۰۰) کاله د مخه تر مهال پورې اړه لري، چې د ويدي مدنيت څرگند پيل گڼل کېږي. ويدي مدنيت په پرله پسې توگه تر ميلاده ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ کاله د مخه دوام درلود.

د زياتو معلوماتو لپاره:

د ويدي مهال د فرهنگ يوه بېلگه

زوم د خپلې ناوې لاس نيوه او درې واړه يې د خپل کور گرد چاپېره گرځوله او دا سرود به يې لوسته:
 ((ستا لاس په نيک شگون نيسم، ترڅو ته له ما سره د ژوند تر پايه ژوندۍ او خوشحاله اوسې!))
 کله چې ناوې د مېړه کوټې ته ورسېږي نو په دې شعرونو يې هر کلى کوي:
 «دلته دې خوبښي ستا په برخه شي. ستا کور دې له مال، شتو او اولادونو څخه ډک شي! ښکلې ناوکۍ! ته دا کور ساته او له خپل خاوند سره او سپره، تر زړيدو پورې دې دا کور ستا وي. اوس په دې ځای کې اوسه او له دې ځايه هيڅ کله مه جلا کېږه! ته دې د ډېر عمر، لمسيانو او کړوسيانو څښتنه شي ته دې تل په دې ځای کې خوشحاله اوسې! ... اې د دې کور مېرمنې!»

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو و وېشل شي، لومړۍ ډله دې د ويدي مدنيت په مهال د کرنې او دويمه ډله دې د بنځو د ونډې په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱ - د ويدي کلمه څه معنا لري؟
- ۲ - په ويدي مدنيت کې د هېواد کوم ښار د مرکز په توگه غوره شو؟
- ۳ - ويدي مدنيت په کومو کلونو پورې اړه لري؟

اوستایي مدنیت

په دې لوست کې به په بلخ (بخدي) کې د اوستایي مدنیت د راتګ په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د اوستایي مدنیت بنسټ په بلخ یا پخواني بخدي کې تر میلاد څه نا څه زر کاله پخوا کښېښودل شو. دا مدنیت د دې لپاره د اوستایي مدنیت په نوم یادېږي چې په اړه یې زیات معلومات د «اوستا» په نامه مذهبي کتاب کې موجود وو او د مؤرخینو لاس ته رسېدلی دی.

اوستا د زردشت یا سپینتمان له خوا ویل شوي نصیحتونه او د هغو معلوماتو یوازینی منبع ده چې د لومړنیو آریایي مدنیتونو په نامه د سیمې او په ځانګړې توګه د لرغوني افغانستان د تاریخ ځانګړې څپرکې ګڼل کېږي. د اوستا کتاب د زردشت تر مړینې وروسته را ټول او د اوستا په نامه خپور شو. زیات شمېر پوهان اوستا د قانون او هدایت په معنا پېژني. لومړنی اوستایي متن د غوايي پر ۱۲۰۰۰ پوستکولیکل شوی و چې د یوناني سکندر د بریدونو پر مهال یې زیاته برخه وسوځول شوه. تر سکندر وروسته د زردشتي آیین پیروانو د اوستا پاتې شوني را ټول او د هغو پر بنسټ یې د اوستا پنځه برخې ولیکلې، چې د یسنا، وېسپرد، ویندیداد، یشت او وړوکي اوستا په نوم یادېږي.

ویل کېږي چې زردشت له میلاد څخه د مخه په ۶۶۰ کال په بلخ کې زیږېدلی دی. په شل کلنۍ کې ګوښه شوی او په ۴۲ کلنۍ کې د زردشتي دین لار ښود شو. تر هغه وروسته یې خپل نصیحتونه پیل او ګشتاسپ پاچا یې خپلې لارې ته دعوت کړ. ګشتاسپ یې دعوت ومانه او زردشتي کیش یې قبول کړ.

زردشت په خپل آئین کې اهورا مزدايي د نیکۍ او اهریمن یي د بدۍ خدایان ګڼل او د هغو دوو تر منځ یې مجادله او مقابله تلپاتې ګڼله. خپلو لارویانو ته به یې ویل چې د اهورامزدا خوا ته ودرېږئ او د اهریمن له شره ځان وساتئ. تر ټولو نامتو وینا یې: ښه انګیرل؛ ښه ویل؛ ښه کول؛ دي.

د ژوزف هاکن په باور هغه انځورونه چې د بلخ د (دختر نوشیروان) په لرغوني سیمه کې د غرونو پر لویو پرنښو او ډبرو تورل شوي، د زردشتي پېر را پاتې آثار او انځورونه دي.

د اوستایي مدنیت پر مهال آریایي وګړو داسې دودونه درلودل چې تر اوسه هم د یو شمېر قبیلو

او قومونو په منځ کې دود دي. د بیلګې په توګه د نيزې وهلو لوبه، د اس ځغلولو لوبه، د کال د لومړۍ ورځې جشن، اتڼونه، د مېلو د ورځو سنډرې، موسيقي او داسې نور یادولای شو اوستا د هغه مهال یو شمېر سیاسي کورنۍ او واکمنان هم را پېژني چې د افغانستان په تاریخ کې د ابرخه د اساطیري تاریخ (د خیالي افسانو تاریخ) په نامه مشهوره شوې ده چې په راتلونکو درسونو کې به یې ولولو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو و وېشل شي. لومړۍ ډله دې د اوستا او دویمه ډله دې ژوزف هاګن د څېړنو په اړه معلومات د خپلو استازو په وسیله ټولګیوالو ته واوروي.

پوښتنې

- ۱ - د اوستا معنا څه ده؟ توضیح یې کړئ.
- ۲ - د زردشت په اړه څه معلومات لرئ؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د زردشت په اړه د منابعو له مخې معلومات تر لاسه او خپلو ټولګیوالو ته دې واوروي.

د افغانستان اساطيري تاريخ

لومړنۍ لړۍ: د پيشداديانو واکمنۍ

په دې لوست کې به د پيشداديانو د کورنۍ د واکمنۍ پر مهال د سياسي، ټولنيزې او کلتوري وضعې د څرنگوالي او دغې لړۍ د زوال په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د يو شمېر او ستاينې متونو او يو شمېر شاهنامو د ليکونو پر بنسټ د افغانستان د لرغوني تاريخ درې خورا مهمې دورې پېژندلای شو. دا دورې د پيشداديانو، کيانيانو او اسپه په نامه يادې شوې دي، چې د لرغوني افغانستان د لومړنيو مدنيتونو سياسي واکمنۍ گڼل کېږي.

لومړنۍ سياسي واکمني د اوستا په کتاب کې د پيشدا ديانو په نامه ياده شوې ده. د دې کورنۍ لومړنی واکمن کيومرث نومېده. ابو ريحان البيروني په خپلو ليکنو کې کيومرث د هوشنگ په نامه ياد کړې دی. دا هغه لومړنی آريايي واکمن دی چې په بلخ کې يې د سياسي واکمنۍ بنسټ کېښود. تر کيومرث وروسته د هغه زوی تهمورث واکمن شو. د نوموړي د واکمنۍ پر مهال مدبر وزير، چې شېداسپ نومېده، په دولتي چارو کې يې ځانگړې ونډه درلوده. نوموړي وزير ولس ته د نورو خدمتونو تر څنگ د جامو جوړولو او وړيو د وریشلو لارې چارې هم وښودلې.

د پيشداديانو د سلسلې يو نامتو پاچا، يما يا جمشېد نومېده، چې تر تهمورث وروسته واک ته ورسېد. يما لومړنی پاچا و چې په بلخ کې يې د ښار بنسټ کېښود. يما ته اهورا مزدا د يوه ښار د جوړولو هدايت وکړ. يما پاچا داسې ښار جوړ کړ چې اوږدوالی او پراخوالی يې د آس د ځغلولو د ميدان په اندازه و. د ابو ډنپونه، د آس ځغلولو ډگر، د کلو او کورونو لپاره وړ سپمې يې جوړې کړې. د دې تر څنگ يې داسې ژوبن هم جوړ کړ چې د ټولو ژويو يوه يوه جوړه يې پکې وساتله.

د يما پاچا د واکمنۍ پر مهال د وگړو ژوند ته زياته پاملرنه کېدله. زيات نعمتونه موجود وو او خلکو په هوسا او آرامه شپې ورځي سبا کولې. هغه مهال چې ضحاک پر يما بری تر لاسه کړ. د وگړو ژوند له ستونزو سره مخامخ شو. ضحاک په جبر او زور د خپلې واکمنۍ چارې پر مخ بېولې. خلک ډېر وزورېدل او په پای کې آهنگر کاوه د خپلو پښو چرم د بيرغ په توگه اوچت کړ او خلک يې د ضحاک په وړاندې پا خون ته راوبلل چې په تاريخ کې د کاوياني بيرغ په نامه شهرت لري. فرېدون هم سل آسونه او زر غوايان د قر باني په توگه ومنل. د ضحاک پر ضد يې قيام وکړ، چې په پای کې فرېدون بريالی او ضحاک يې وواژه.

فرېدون خپله د واکمنۍ سيمه پر خپلو دريو زامنو ايرج، تور او سلم و وېشله. تور او سلم خپل ورور ايرج مړ کړ او واکمني يې خپله کړه. تر هغه وروسته چې د ايرج زوی منوچهر لوی شو،

په باميانو کې د ضحاک د کلا پاتې شوني

د خپل پلار غچ يې له خپلو ترنوخڅه واخيست. خپل دواړه ترونه يې مړه کړل او د واک پر گدی کښېناست. د منوچهر د واکمنۍ پر مهال يو شمېر نامتو پهلوانانو خورا مهمه ونډه درلوده. د بېلگې په توگه رستم اوسهراب، نریمان او يو شمېر نورو پهلوانانو د تورانيانو په وړاندې دخپلې واکمنۍ خورا کلکه دفاع کوله.

له فرېدون څخه وروسته د هغه زوی نوذر واک ته ورسېد. د نوموړي د واکمنۍ

پر مهال توراني افراسياب تر دريو جگړو وروسته په دې بريالی شو چې د نوذر ځواکونه وځپي او د بلخ واک څه موده خپل کړي. د نوذر تر مړينې وروسته د هغه زوی اوزوه واک ته ورسېد. نوموړی عاقل او هوشيار سړی و. له تورانيانو سره يې ډېرې جگړې وکړې چې وروسته يې له تورانيانو سره خپل سرحد د آمو سيند وټاکه. د پيشداديانو ورستنی واکمن کرشاسپ و چې له ۹ کالو واکمنۍ وروسته د افراسياب له لور سخت وځپل شو او د پيشداديانو د واکمنۍ لړۍ پای ته ورسېدله.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو و وېشل شي. لومړۍ ډله دې د پيشدا ديانو د واکمنانو او دويمه ډله دې د بلخ ښار د جوړېدلو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱ - د پيشدا ديانو موسس څوک و؟ نوم يې واخلي.
- ۲ - د بلخ ښار د کوم واکمن له خوا جوړ شو؟ په اړه يې معلومات ورکړي.
- ۳ - ضحاک څوک و؟ په اړه يې خپل معلومات وړاندې کړي.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکی دې د بلخ (بُخدي) يا بلهیکه) ښار په اړوند مقاله چمتو او په ټولگي کې دې ولولي.

د افغانستان اساطيري تاريخ

دويمه لړۍ: د کيانيانو واکمني

په دې لوست کې به د کياني لړۍ د واکمنۍ په مهال د سياسي، ټولنيزې وضعې او د دغې لړۍ د سقوط په اړه معلومات ترلاسه کړئ د واکمنۍ په مهال.

د افغانستان د اساطيري تاريخ دويمه لړۍ د کيانيانو په نامه ياده شوې ده. کايي په ودي او اوستايي متونو کې د پوه، مشر او امير په معنا کارول شوی دی. دا کورنۍ ځکه کايي يا کياني بلل کيږي چې د ټولو واکمنانو له نامه سره يې د کي توري نښتی دی. د کياني کورنۍ لومړنی واکمن کيقباد نومیده، چې د رستم پهلوان د پلار په غوښتنه بلخ ته څېرمه د البرز غره پر تخت کښېناست او پنځلس کاله يې واکمنی دوام وکړ.

تر کيقباد وروسته د ده زوی کيکاووس د بلخ پر تخت کښېناست. کيکاووس له هغو کسانو سره جگړې وکړې چې د آريايي کلتور او مدنيت مخالفت يې کاوه. د جگړه مارو دا ډلې چې د مازنداران په ځنگلونو کې اوسېدلې او په اوستايي متونو کې ورته ديوان ويل شوي، د کيکاووس له خوا وځپل شوې او آريايي تمدن يې د هغو له بريدونو او وړانيو وژغوره. په اوستا کې راغلي کيکاووس د دې لپاره چې تر ټولو ځواکمن پاچا شي، د رب النوع (اناهيتا) ته يې د ارزيفيه په غره کې سل آسونه، زر غوايان او لس زره پسونه قرباني کړل.

له اوستايي متونو څخه دا څرگند شوې ده چې کيکاووس د ارزيفيه غره پر شا او خوا اووه سترې کلاگانې جوړې کړې. پر اوو سترو هېوادونو يې واکمني درلوده. کيکاووس عاقل، هوشيار او پوه وزير درلود چې پوره جيره يا اوشر نومېده. (پوره جيره په اوسني پښتو کې د پوره څير په معنا کارول کيږي.) خو د واکمنۍ په ورستيو کې يې يو لړ داسې تيروتنې وکړې چې د واکمنۍ په بايللو يې تمامې شوې. پوه وزير يې و واژه، آسمانو ته د تللو دعوا يې وکړه او د سرحدونو ساتونکي يې لرې کړل، چې په پای کې توراني افراسياب د کيکاووس پر سپمه غالب شو او د کيکاووس واکمني يې ړنگه کړله، خو رستم پهلوان له سيستانه را وخوځېد او د افراسياب ټغري يې ټول کړ.

تر کيکاووس وروسته سياوش د بلخ د تاج او تخت واکمن شو. سياوش په اوستايي متونو کې د سياورشن په نوم ياد شوی دی. نوموړی د بلخ نامتو او زړور واکمن و. سياوش د آريانا ويجه پر سيمه يوه ستره کلا جوړه کړه چې په اوستايي متونو کې د کنگ دژ په نامه ياده شوې ده. نوموړي د تورانيانو د پاچا (افراسياب) له لور سره، چې فرنگيس نومېدله واده وکړ او له هغې څخه يې زوی پيدا

په سمنگان ولايت کې د رستم تخت

شو چې کېخسرو نومیده. سیاوش له تورانیانو سره په مخامخ جگړه کې له منځه ولاړ.

تر سیاوش وروسته د هغه زوی کېخسرو د بلخ واکمن شو. نوموړی د خپل پلار د غچ اخیستلو لپاره له تورانیانو سره وجنگېد. د تورانیانو واکمن افراسیاب او د هغه ورور یې په زنجیرونو وتړل او بیا یې ووژل. په اوستایي متونو کې راغلي چې

کېخسرو د کیانیانو د واکمنۍ بېلابېلې سېمې یو له بله سره وتړلې او د بشپړې سترواکۍ (امپراتورۍ) واک او ځواک یې درلود. له همدې امله یې په اوستایي متونو کې د هېواد جوړونکي په نامه یادونه شوې ده. تر کېخسرو وروسته د افغانستان د اساطیري تاریخ دریمه واکمني چې د اسپه په نامه یادېږي، واک ته ورسېدله.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وېشل شي. لومړۍ ډله دې د کیانیانو د نامه معنا او د نامتو واکمنانو نومونه و وایي او دویمه ډله دې د کیکاوس په اړه خپل معلومات ټولګیوالو ته و وایي.

پوښتنې

- ۱ - د کیانیانو لومړی واکمن څه نومېده؟
- ۲ - سیاوش څوک و؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۳ - د کیانیانو ورستنی واکمن څوک و؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې دخپلې سېمې له مشرانو څخه یو داستان رانقل کړي او ټولګیوالو ته دې و وایي.

د افغانستان اساطيري تاريخ

دریمه لړۍ: د اسپه واکمني

په دې لوست کې به د اسپه کورنۍ د سياسي او ټولنيزې وضعې د څرنګوالي په اړه معلومات ترلاسه کوئ.

تر کياني کورنۍ وروسته د پاچا هانو بله لړۍ واک ته ورسېدله چې د اسپه کورنۍ په نامه يې شهرت وموند. ددې کورنۍ د هر واکمن د نامه په پای کې د اسپه کلمه راغلې ده، ځکه په تاريخي متنونو کې د اسپه د کورنۍ په نامه مشهوره شوې ده. د ځينو رواياتو پر بنسټ ددې کورنۍ لومړنی ټولواک لهراسپ نومیده. لهراسپ د کيانيانو د واکمنۍ پر ټولو سيمو واکمني درلوده. د يوشمېر څيړونکو په باور لهراسپ له تورانيانو سره په جګړه کې و وژل شو. نوموړی باهمته عادل او د لوړ شخصيت خاوند و. د خپلې واکمنۍ په سيمو کې يې زياتې ودانۍ جوړې کړې. لهراسپ د زردشت دين منلی او د هغه د پراختيا لپاره يې رپرړونه ګاللي دي. د لهراسپ څخه دوه زامن پاتې شول چې يو يې ويشت اسپه او بل يې زري وري نومېده.

ويشت اسپه يا گشتاسپ د پلار تر مړينې وروسته د بخدي واکمن شو. د گشتاسپ شهرت له دې کبله زيات شو چې له زردشت سره يې ملتيا وکړه او د هغه د آيين د خپرولو لپاره يې ډېر رپرړونه وګالل. زردشت له گشتاسپ څخه هيله وکړه چې خپله ميرمن هوتاوسا هم خپل آيين ته دعوت کړي. ترڅو زردشت آيين لرو ځايونو ته ورسېږي. د گشتاسپ په امر د زردشت ټولې ويناوې (اوستا) د غوايي پر ۱۲ زره پوستکو وليکل شوې. د گشتاسپ د واکمنۍ پر مهال د تورانيانو سره زياتې جګړې ترسره وشوې. تر گشتاسپ وروسته د هغه زامن واک ته ورسېدل. له دې سره سره چې د زري وري د واکمنۍ په اړه زيات معلومات نشته، خو د هغه د پهلوانۍ په اړه چې په سيستان کې اوسېده، زيات تاريخي روايات ويل شوي دي. د گشتاسپ د بل زوی سپينتو داتا يا اسفنديار د واکمنۍ په

په بلخ کې د نوبهار د اورتون د پاتې شونو يو انځور

اره زيات معلومات شته. ويل كېږي چې اسفنديار زړور او هوشيار واكمن و. هغه د بلخ پر اورتون داسې نيزه ودروله چې معنا يې د خپلې سپمې څخه په ميرانه دفاع او د پرديو مخنيوى و. دا مطلب يې په ټولو رسمي ليكونو كې خپلو گاونډيانو ته ورساوه او د خپلو سيمو لپاره يې د ودانيو

زياتې چارې تر سره كړې. د زردشتي آئين لپاره يې زيات خدمتونه وكړل او هغه ته يې تر خپلې ولكې لاندې سيمو كې وده وركړه. د اسفنديار تر مړينې وروسته د اسپه د كورنۍ واكمني پاى ته ورسېده.

په ټولگي كې فعاليت

زده كوونكي دې په دريو ډلو و وېشل شي. لومړۍ ډله دې د اسپه كورنۍ، دويمه ډله دې د لهراسپ او دريمه ډله دې د گشتاسپ په اړه خپل معلومات نورو سره شريك كړي.

پوښتنې

- ۱ د اسپه كورنۍ ولې په دې نامه ياده شوې ده؟
- ۲ - د اسپه كورنۍ لومړنۍ واكمن څه نومیده؟ په اړه يې معلومات وړاندې كړئ.
- ۳ - د اسپه كورنۍ وروستۍ واكمن څوك و؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده كوونكي دې د لرغونو اورتونو په اړه د بېلا بېلو رسنيو په مرسته نوي معلومات راټول او په ټولگي كې دې نورو ټولگيالو ته واوروي.

لرغونی افغانستان او هخامنشيان

په دې لوست کې به د افغانستان او هخامنشيانو تر منځ اړيکو او د يونانيانو په واسطه د هغوی د رانسکورېدو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

تر ميلاد څخه وړاندې شپږمې پېړۍ پورې د آريانا پر زياتو سيمو د اوستايي واکمنانو حاکميت برلاسی و. د همدې پېړۍ په پيل کې د لرغوني افغانستان د لویدیځو کرښو ها خوا د هخامنشي واکمنۍ بنسټ کېښودل شو. هخامنشيانو د فارس پر اړوندو سيمو سربېره د خپلې امپراطورۍ د لویدیځو او ختيځو کرښو څخه بهر سيمې هم تر خپلې ولکې لاندې راوستلې او د يوې لويې امپراتورۍ لمن يې په پخواني فارس او شا و خوا سيمو خپره کړه.

هخامنشيانو پر فارس باندې تر واکمن کېدو وروسته د خپلې واکمنۍ د غځولو هڅې پيل کړې. د کوروش د واکمنۍ پر مهال هخامنشيانو په ختيځو او لویدیځو لورو ته يرغلونه پيل کړل. دا مهال په ټول لرغوني افغانستان کې يو مرکزي دولت او واحد سياسي واکمني نه وه او د افغانستان په هر گوټ کې محلي حکومتونو او ملکوت الطوايفو (ورو واکمنيو) حاکميت درلود.

له ميلاد څخه د مخه په ۵۴۹ کال کې د کوروش تر فرمان لاندې لښکر د افغانستان يو شمېر سيمې تر يوې مودې پورې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوستې. له کوروش څخه وروسته د ده زوی کمبوجيه واک ته ورسېد. هغه د فارس لویدیځو پولو ته پام درلود. د مصر له فرعون سره يې جگړې وکړې او هغه ته يې ماته ورکړه او د هغه سيمې يې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوستې. نوموړی پارس ته

د کوروش د واکمني پر مهال د هخامنشيانو د امپراتورۍ قلمرو

د بېرته راتگ پر مهال مړ شو.

له کمبوجي څخه وروسته هخامنشيانو د لړۍ يو شخص د لومړي داريوش په نامه واک ته ورسيد نوموړي د هند د خاورې د نيولو په موخه د سيند له اوبو تېر شو، پنجاب او سند يې ونيول. له همدې امله له هند څخه په زياته کچه د سرو زرو کلني عايدات، چې اندازه يې ۳۶۰ طلا تالانه (د هغه مهال د سرو زرو قياسي واحد وه چې د سند او پنجاب له بومي (اصيلو) وگړو څخه د باج په توگه هخامنشي واکمنانو ته ورکول کيدل. داريوش خپله پراخه امپراتوري چې په هغې کې د وگړو بېلا بېل ۴۸ ډوله نژادونه، د وگړو بېلا بېل کيشونه، او د بېلا بېلو ژبو او دودونو لرونکي وو، په خورا تدبير تر خپلې ولکې لاندې ساتل.

په يو شمېر ډبرليکونو کې، چې د هخامنشي واکمنانو را پاتې دي، داسې ليکنې شته چې د ختيځ پر لور د هخامنشي واکمني غځېدلې او خوره شوې ده. يو له هغو ډبرليکونو څخه د بې ستون ډبرليک دی چې د هخامنشي واکمنانو تر ولکې لاندې ۲۱ او يا زياتې سېمې يادې شوي دي. د هخامنشيانو يو شمېر نامتو واکمنانو لکه: لومړی داريوش، خشيار شاه، دويم داريوش او دويم اردشير او يو شمېر نور د واک گدی ته ورسېدل. زياتې سېمې يې تر خپلې ولکې لاندې راوستې، خو ۳۳۱ کاله پخوا تر ميلاد يونانيانو د هخامنشي امپراتوري راوپرځوله او اړوندې سېمې يې د يوناني امپراتورۍ برخې وگرځولې.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکې دې به دوو ډلو و ویشل شي. لومړۍ ډله دې د هخامنشيانو نامتو واکمنان معرفي او دوېمه ډله دې د بیستون ډبرليک په اړه خپل معلومات ټولگيوالو ته واوروي.

پوښتنې

- ۱ - کوم هخامنشي واکمن د افغانستان د نيولو هڅې وکړې؟ معلومات ورکړئ.
- ۲ - هخامنشي امپراتوري د چا له خوا را وپرځول شوه؟ په لنډه توگه خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د هخامنشي امپراتورۍ په اړه معلومات را ټول او بيا دې په ټولگي کې نورو ټولگيوالو ته ولولي.

لرغونی افغانستان او یونانیان

په افغانستان کې د یوناني واکمنۍ پېژندنه په دوو مهمو پړاونو کې شونې ده. لومړی هغه پړاو دی چې د مقدوني سکندر د بریدونو (۳۳۰ کاله پخوا تر میلاد) را پیلېږي او د سکندر تر مړینې دوام مومي. دویم پړاو په افغانستان کې له سکندر وروسته د یوناني قوماندانانو د واکمنۍ پېر دی چې تر ۲۵۵ کاله پخوا تر میلاد پورې یې دوام وکړ.

الف: د مقدوني سکندر بریدونه او د هغه مړینه

مقدوني سکندر د هخامنشیانو امپراتوري له منځه یووړه او د هخامنشیانو وروستی واکمن، دریم داریوش د افغانستان پر لور وتښتېد. مقدوني سکندر (۳۳۰ کاله پخوا تر میلاد) د دریم داریوش د تعقیب لپاره لومړی هرات او بیا د باختر پر لور خپلې لښکرې چمتو کړې. دریم داریوش د باختر د والي، بسوس د پلویانو له خوا و وژل شو. د هرات واکمنانو په پیل کې د سکندر لښکرو ته په لاره ورکړه او مقدوني سکندر د بسوس د نیولو او خپلو لپاره د باختر پر لور وخوځېد، خو له هرات څخه د سکندر د ځواکونو د تگ پر مهال د هرات خلکو پاڅون وکړ او د دې پاڅون په پایله کې د اناکسپ په نامه یوناني قوماندان ووژل شو. مقدوني سکندر، چې د هرات له پېښې څخه خبر شو، سمدلاسه یې د هرات د بېرته نیولو پرېکړه وکړه او هرات ته یې مخه کړه او د پخواني هرات (آریا) ته څېرمه یې ټول پاڅون کوونکي، چې په یوه ځنگل کې یې د هرات د دفاع لپاره مورچلې نیولې وې، هملته وسوځول

د مقدوني سکندر یو انځور

او بیا یې د یوناني لښکرو د ساتنې او پالنې په نیت د آریا سکندرې په نامه د یوه نوي ښار بنسټ کېښود چې د هرات اوسنی ښار گنډل کېږي.

د هرات تر نیولو وروسته یوناني لښکرو د سکندر تر مشرۍ لاندې د فراه ولایت

پر سیمو یرغل پیل کړ او د سیستان سېمې یې هم تر خپل واک لاندې راوستلې. د دې یرغل په دوام یې د هلمند پر دواړو څنډو پرتې سېمې یو په بل پسې لاندې کړې او په دې لړ کې یې د بلوچستان مرکز (زریاسپ) هم ونېو.

وروسته له هغه بیا یې د اراکوزیا د سیمو لاندې کولو ته خپلې لښکرې اړم کړې او ۳۲۹ کاله پخوا تر میلاد یې اراکوزیا ترلاسه کړه او په همدې کال یې د اوسني کندهار ښار ته څېرمه سېمه کې د یوه عسکري کوټ بنسټ کېښود. د اراکوزیا (کندهار) له اوسېدونکو څخه یې نوی ځواک جوړ کړ او د اراکوزیا ولایت چارې یې د ممتین په نامه یوه تن ته وسپارلې. له دې سره سره چې تر دې مهاله سکندر د لرغوني افغانستان درې مهم ولایتونه هرات، بلوچستان او کندهار تر خپل واک لاندې راوستي وو، خو د هرات پخواني واکمن، بسوس په مرسته دوه زره لښکره هرات د دفاع لپاره چمتو او په هرات کې یې د خپلواکۍ اعلان وکړ. سکندر د هراتي پاڅون د خپلو لپاره زیات شمېر لښکرې ولېږلې هرات یې محاصره او د یوې درنې جگړې په ترڅ کې یې د هراتیانو د پاڅون مشر ساتي بارزانس و واژه او هرات بیا د سکندر د ځواکونو تر امر لاندې شو.

د هرات، سیستان او کندهار تر نیولو وروسته مقدوني سکندر د کابل د سیمو نیولو ته متوجه شو. اسکندر تر میلادد وړاندې ۳۲۹ کال کې کابل ته راوړسېد. د دې سیمو تر لاندې کولو وروسته د پغمان له لارې کاپیسا ته ولاړ او هلته یې د خپلو عسکرو لپاره د قفقاز سکندریه (اوسنی بگرام) جوړ کړ. د همدې کال په پسرلي کې یې د اندراب له لارې د بسوس پر ځواکونو بریدونه پیل کړل. بسوس د اتو زرو ځواکونو په مټ د مقاومت ډگر ته را ووت، خو د سکندر له زیاتو لښکرو سره یې د پر له پسې مقابلي توان له لاسه ورکړ او د آمو سیند پورې غاړې (سغد) ته واوښت. بسوس له هغه ځایه د باختري ځواکونو په مټ د سکندر پر لښکرو بریدونه کول او تر میلاد وړاندې ۳۲۷ کال پورې یې دوام وکړ. په همدې کال سکندر له یوه باختري ځواکمن

قوماندان سره د دوستی لاس ورکړ او د رخشانې په نامه له یوې پیغلې سره یې واده وکړ او په دې ډول یې د باختر سپمه تر خپل گورت لاندې وساتله.

سکندر د باختر تر نېولو وروسته د کاپیسا له لارې د کابل سیمو ته را وگرځېد او بیا د درونټې له لارې کونړ او اسمار سیمو ته ورسېد. په نوموړو سیمو کې له یوسفزو سره تر درنو جگړو وروسته ټیټې شو او بیا یې د باجوړ او چترال سیمې تر خپل واک لاندې کړې.

سکندر د سیمو د نیولو لړۍ جاري وساتله او تر میلاده وړاندې په ۳۲۵ کال د کراچۍ په سمندري بندر کې یوه بله سکندریه جوړه او له هغه ځایه د گدروزیا (بلوچستان) پر لور د پارس سیمو ته ورسېد. کله چې بابل ته ورسېد، هلته د ملا ریا د ناروغۍ له امله مړ شو. دامهال دی ۳۲ کلن و.

ب: د سکندر تر مړینې وروسته د یونانیانو امپراتورۍ

د سکندر تر مړینې وروسته د یوناني قوماندانانو تر منځ د واک پر سر ډېرې خونړۍ جگړې وشوې. د مقدونیه په ښار کې د کاسندر په نامه یو تن قوماندان واک ته ورسېد او د سکندر مور یې د پیرنا په ښار کې محاصره او بیا یې و وژله. په دې ډول د سکندر په لویه امپراتورۍ کې گډوډي منځته راغله او د دې گډوډۍ پایله دا شوه چې یوناني امپراتوري په دريو لویومرکزونو ووېشل شي.

۱ - د سکندر تر مړینې وروسته، بطليموس له یوناني امپراتورۍ څخه مصر بېل او تر خپلې ولکې لاندې راوست. له بطليموس څخه وروسته د دغې کورنۍ واکمنان په پر له پسې توگه تر ۳۰ کاله مخکې تر میلاد د مصر پر سیمو واکمن پاتې شول.

۲ - د یوناني امپراتورۍ په پلازمېنه (مقدونیه) کې انتي گوس واک ته ورسېد. انتي گوس او د هغه کورنۍ د ۳۰۶ کاله وړاندې تر میلاده بیا تر ۱۴۶ کاله وړاندې تر میلاده پر مقدونیه او اړوندو سیمو واکمن پاتې شول.

۳ - د سليكوس په نامه يوناني قوماندان په سوريه كې واك ته ورسيد او د يوناني امپراتورۍ ختيځې سېمې يې له سوريې څخه تر هنده پورې تر خپل كنټرول لاندې راوستلې چې افغانستان هم د سليكوس تر واك لاندې سيمو كې شمېرل كېده. سليكوس او د هغې لړۍ نورو واكمنانو په افغانستان كې د ديودتس تر مهاله واك درلود، خو د بطليموس او سليكوس د ځواكونو تر منځ پر له پسې جگړو ديودتس ته په باختر كې تر ميلاده وړاندې ۲۵۵ كال كې د خپلواكۍ د اعلانولو زمينه برابره كړه، چې د يونان باخترې دورې په لوست كې به يې په بشپړه توگه ولولو.

په ټولگي كې فعاليت

زده كوونكي دې په نقشه كې د مقدوني سكندر د لشكر كشيو لوري وښيي.

پوښتنې

۱ - مقدوني سكندر په كوم كال د هخامنشيانو امپراتوري له منځه يووړه؟ خپل معلومات وړاندې كړئ.

۲ - مقدوني سكندر په باختر كې له كومې نجلۍ سره واده وكړ؟

۳ - د سكندر تر مړينې وروسته د يونانيانو امپراتوري له كوم برخليک سره مخامخ شوه؟ معلومات وړاندې كړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده كوونكي دې د مقدوني سكندر په اړه د لوست له كتاب پرته له بل كتاب څخه معلومات را غونډ او ټولگيوالو ته دې وويي.

لرغونی افغانستان او موریایان

په دې لوست کې به د موریایانو او په هغه مهال کې د افغانستان سیاسي وضعې په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د موریایانو لومړنی واکمن چندرا گوپتا نومېده چې له میلاد ۳۲۴ کاله مخکې یې د هند پر بېلا بېلو سیمو واکمني پیل شوه. چندرا گوپتا د افغانستان په ختیځو برخو کې یو شمېر سیمې، چې د یوناني واکمنانو تر لاس لاندې وې، ونيولې. دا مهال د یوناني سلیکوس لښکرو تر درنو جگړو وروسته لومړی باخترا او بیا یې د کابل وادي بیرته ونيوله او د سیند تر سینده یې د چندرا گوپتا ځواکونه تعقیب کړل، خو د لنډو بریو وروسته د چندرا گوپتا د ځواکونو تر پر له پسې بریدونو لاندې شو او په پای کې یې له چندرا گوپتا سره د دوستۍ لاس ورکړ. خپله لور یې هغه ته په نکاح کړه او گندهارا، اراکوزیا او گدروزیه یې هم د چندرا گوپتا ځواکونو ته پرېښودل. او باختري د دیودوتس په واک کې ورکړ، چې وروسته همدې باختري واکمن د خپلواکۍ اعلان وکړ.

چندرا گوپتا ۳۰۰ کاله پخوا تر میلاده مړ شو. وروسته یې زوی بندوسارا د هند پر گدی کښېناست. دا مهال د یوناني امپراتورۍ بېلا بېل مرکزونه جوړ شوي وو او د هغو تر منځ تودو جگړو دوام درلود. له دې سره سره چې د یوناني بېلا بېلو مرکزونو تر منځ جگړې کېدې، خو د سلوکیدیانو او موریایانو تر منځ د ښو اړیکو لمن ورځ په ورځ پراخېدله. د هند یو مؤرخ ابو ظفر ندوي لیکي: «د هند واکمن بندوسارا انتیاکوس ته پیغام ولېږه چې ماته یوتن طیب، خواره شراب او یو څه وچ انځر را ولېږه! انتیاکوس یې په ځواب کې ولیکل، خواره شراب او وچ انځر به در ولېږم، خو د یونانیانو په قانون کې د عالم او طیب پلورل منع دي».

د مور یایانو او سلوکیدیانو تر منځ ښو اړیکو د دې زمینه برابره کړه چې هندي سوداګریز توکي له هند څخه باختر او بیا به د سلوکیدیانو د واکمنۍ او تر هغو وړاندې نورو سیمو ته رسېدل. او برعکس له همدې سیمو څخه سوداګریز توکي د هند لوري ته رسېدل. دا سوداګریزې اړیکې د دې لامل شوې چې د یوناني او هندي کلتور تر منځ د گډېدو او یوځایوالي زمینه برابره شي.

د چندرا گوپتا د مهال یوه طلايي سکه

تر بندوسارا وروسته د گویتایي کورنۍ نامتو واکمن اشوکا د واک پر گدی کښېناست. اشوکا د بودايي دین د خپرولو په لار کې زیات زیار وایست. ډېر شمېر مبلغان یې افغانستان او د نړۍ بېلا بېلو برخو ته ولېږل. تر واک لاندې سیمو کې یې هغه فرمانونه پر ډبرو ولیکل چې د بودايي ائین استازیتوب یې کاوه. په کندهار، ننگرهار (درونټه) او یو شمېر نورو سیمو کې د اشوکا فرمانونه شته چې پر ډبرو لیکل شوي دي. د اشوکا په فرمانونو کې د ایتو دموس (ای تیوډیم) د نوم څرک نه لیدل کېږي، د دې معنا دا ده چې د اشوکا د واکمنۍ پر مهال په افغانستان کې د ای تیوډیم واکمني لانه وه پیل شوې. د ای تیوډیم د واکمنۍ له پیل سره سم د اشوکا هغه والي چې د کابل حوزه او کندهارا یې تر واک لاندې وه، له ماتې سره مخ شو او په دې توګه د موریایانو واکمني د افغانستان پر سهيلي سیمو له منځه ولاړه او په ۲۵۵ کاله پخوا تر میلاده ای تیوډیم د باختر بریدونه د هندوکش تر سهيلي سیمو راورسول او د افغانستان د خپلواکۍ اعلان یې وکړ.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دريو ډلو و وېشل شي. لومړۍ ډله دې د هخامنشيانو، دويمه ډله دې د يونانيانو او دريمه ډله دې د موريایانو د واکمنیو سیمې او سرحدونه په نقشه کې وښيي.

پوښتنې

- ۱ - د موریایانو د لومړني واکمن په اړه څه معلومات لرئ؟ توضیح یې کړئ.
- ۲ - بندوسارا سلوکيدي واکمن ته څه ولیکل او بیا یې څه ځواب تر لاسه کړ؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۳ - د اشوکا د کیش په اړه څه معلومات لرئ؟ بیان یې کړئ.

دویم څپرکی په افغانستان کې لومړني مدنیتونه

- دا څپرکی لاندې لوستونه لري:
- د یوناني باخترې خپلواک دولتونه
- د یوناني باخترې مدنیت ځانګړتیاوې
- د یوناني باخترې دورې نامتو ښار (آی خانم) ساکان
- د کوشانیانو امپراتوري
- بگرام یا د کوشاني امپراتورۍ پلازمېنه
- هلهه یا د کوشاني امپراتورۍ کلتوري مرکز
- بامیان د کوشاني امپراطورۍ عقیدتي مرکز
- کیداریان یا کوچني کوشانيان
- د یفتلیانو امپراتوري
- د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان وضع.

د خپرکي موخي

- هيله کيږي چې د دې خپرکي په پای کې به زده کوونکي لاندې موخې تر لاسه کړي:
- له يوناني باختري دولت، د آی خانم ښار، د پارتيانو او ساکهانو واکمني، د کوشانيانو امپراتورۍ او د هغې د مهمو مرکزونو، د کيداريانو حاکميت، د يفتليانو امپراتورۍ او د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان له وضعيت سره آشنایي.
  - د يوناني باختري مدنيت پر ځانگړتياوو او د آی خانم د ښار د جوړښت پر ډول پوهېدل.
  - د بگرام، هلمې او باميانو په ارزښت پوهېدل.
  - د هېواد له توريستي او لرغونو سيمو سره د ليوالتيا پيدا کېدل.

په دې لوست کې به د يونانيانو باخترې دولت د جوړېدو او د باختر له سياسي وضعې سره، چې سغد، مروې، بلخ او تخار سېمې پکې شاملې دي، آشنا کېږئ.

لومړې ديودیتس د يونان - باخترې دولت بنسټ ایښوونکی دی. نوموړي ۲۵۵ کاله پخوا تر میلاده په باختر کې له يوناني سلوکیديانو څخه خپله خپلواکي اعلان کړه. د ديودیتس واکمنۍ دوه پړاو درلودل. په پیل کې ديودیتس په باختر کې داسې مسکوکات جوړ کړل چې د سکې پر یو مخ د ديودیتس انځور او پر بل مخ یې د انتیکيوس څېره ښکارېده خو د ديودیتس د واکمنۍ وروستي مسکوکات بیا له خپلواکۍ وروسته جوړ شوي دي. په دې مسکوکاتو کې د سکې پر یوې خوا د ديودیتس څېره او پر بل مخ یې د جیویتر څېره (د رعد او برق الهه) انځور شوې وه. د ديودیتس تر واکمنۍ لاندې سیمې تر باختر پورې چې سغد، او مروه، بلخ او تخار سیمې په کې شاملې وې وې. لومړې ديودیتس ۲۵۰ کاله پخوا تر میلاده مړ شو.

د لومړي ديودیتس تر مړینې وروسته د هغه زوی دویم ديودیتس واکمن شو. نوموړي تر ۲۳۰ کاله وړاندې تر میلاده د باختر پر سیمو واکمني درلوده. د دویم ديودیتس د واکمنۍ پر مهال یو شمېر نورې سیمې هم د باختر تر واک لاندې شوې. هرات او د هریرود سیمې هم د باختر تر کنترول لاندې سیمې شوې. هغه مهال د پارت دولت د مشر ارساس او دوهم ديودیتس تر منځ د ملگرتوب او دوستۍ اړیکې زیاتې شوې. په دې ډول د سلوکیديانو په وړاندې دوه نوي خپلواک دولتونه سره ملگري او متحد شول.

د ديودیتس د کورنۍ واکمنۍ زیاته موده دوام ونه کړ ځکه چې د ای تیدیوم په نامه یوه تن قوماندان ۲۲۰ کاله پخوا تر میلاده د ديودیتس پر خلاف پاڅون وکړ او د هغه واکمني یې له منځه یوړه.

ای تیدیوم ۲۲۰ کاله پخوا تر میلاده د باختر نوی خپلواک واکمن شو. دا مهال د شام يوناني

واکمن انتیکوس د پارت پر نوي خپلواک شوي دولت برید وکړ او د پارتی دولت تر نړولو وروسته یې د باختر پر لور بریدونه پیل کړل. ای تیدیوم د جگرې او مقابلي لپاره د دښمن د مخنیوي لپاره هریرود ته ورسېد او هلته تر یوې درنې جگرې وروسته له ماتې سره مخامخ شو وروسته له هغه یې د خپل مرکز پر لور مخه کړه او په خپل مرکز کې یې چې د زیاسپ په نوم یادېده د خپلي واکمنۍ څخه د دفاع ملا وتړله. دا دفاع تر دوو کالو وغځېده. د شامي واکمن له لوري دا ښار په محاصره کې وساتل شو. تر دوو کلونو وروسته د دواړو لورو تر منځ روغه وشوه او تر دې روغې وروسته ای تیدیوم د خپلي واکمنۍ د زیاتولو او لا غښلي کولو لپاره مناسبه زمینه وموندله.

ای تیدیوم د باختر لومړنی واکمن و چې یوناني هنر یې د هند لویې وچې ته ورساوه. د یو شمېر مؤرخینو په باور د هغو خروشتي ډبرلیکونو پر بنسټ چې په هند کې تر لاسه شوې دي. دا څرگندېږي چې یوناني هنر مندانو او صنعت کارانو خپله اغېزه د هند پر سیمو کړې ده.

تر ای تیدیوم وروسته د هغه زوی دیمیتروس په ۱۹۰ کاله پخوا تر میلاده واک ته ورسېد. نوموړي د خپلي واکمنۍ سیمي لا پراخه کړې. تاکسیلا کاتیا وار او د موریاپته سیمې یې د هند له واکمنانو څخه ونيولې. دیمیتروس د خپلي واکمنۍ په بېلابېلو سیمو کې د نویو ښارونو د جوړولو کارونه پیل کړل چې په اراکوزیا کې کلات، په سند او هند کې سیالکوټ او پتیاله یې خورا مهمې بېلگې دي.

د دیمیتروس د مسکوکاتو یوه بېلگه

د باخترې يونان د کورنۍ وروستی واکمن ديميتروس و چې د خپل يوقوماندان له خوا يې ماته وخوړه. د هغه قوماندان، چې ايوکراتيد نومیده، د يوې نوې کورنۍ بنسټ کېښود. ايوکراتيد په ۱۸۱ کاله پخوا تر ميلاده په بلخ کې واک ته ورسېد او پر ټولې لرغونې آريانا يې واکمني درلوده. د ايوکراتيد د واکمني پر مهال د ای تيديوم د کورنۍ پاتې شونو د پارتیانو په

د ايوکراتيد د مسکوکاتو بېلگه

مرسته د ايوکراتيد پرضد يو لړ فعاليتونه پيل کړل. د دې فعاليتونو په ترڅ کې د ايوکراتيد واکمني کمزورې شوه او د خپلې واکمنۍ مرکز يې تر ميلاد پخوا په ۱۳۵ کال کې د هندوکش سویل يا کاپيسا ته ولېږد اووه.

تر ايوکراتيد وروسته د هغه زوی هيلو کلس د واک پر گدی کېښاست. نوموړی چې د يونان - باخترې دورې وروستی ځواکمن پاچا پېژندل کېږي، د خپلې واکمنۍ سېمه يې د هندوکش له شماله بيا تر گندهارا او جيهلم پورې و غځوله. ۳۶ تنو باخترې يوناني واکمنانو پر باختر او اړوندو سيمو واکمني درلوده. سل کاله پخوا تر ميلاده د لرغونې افغانستان په سويلي سيمو کې د ساکانو په نامه يوې بلې کورنۍ ورځ په ورځ د خپلې واکمنۍ سېمې پراخولې او ورو ورو يې د يونان باخترې پېر يو شمېر سېمه ييز واکمنان تر خپل واک لاندې راوستل او د يونان باخترې پېر واکمني يې د له منځه وړلو له خطر سره مخامخ کړه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په نقشه کې د کاپيسا، پتiale او جهلم موقعيتونه وښيي.

پوښتنې

- ۱ - په لومړي ځل د يونان باختري پېر کوم واکمن د باختري خپلواکي اعلان کړه؟ په دې اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۲ - ای تيديوم څوک و؟ په اړه يې خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۳ - د يونان باختري دورې وروستی امپراتور څوک و؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې په نورو خپرونو او کتابونو کې د يونان - باختري پېر د مسکوکاتو انځورونه ومومي او په اړه دې خپل راپول شوي معلومات په ټولگي کې نورو ټولگيوالو ته واوړوي.

د يونان - باختري مدنيت ځانگړتياوې

په دې لوست کې به په لرغوني افغانستان کې د يونان باختري مدنيت له ځانگړتياوو او اهميت سره آشنايي پيدا کوئ.

افغانستان د زيات شمېر مؤرخينو او څېړونکو له نظره خورا ستراتيژيک ټاټوبي گڼل شوی دی. انگليسي نامتو مؤرخ تاینې افغانستان د لرغونو مدنيتونو د يوځای کيدلو د ټاټوبي په نامه ياد کړی دی. جاپاني لرغونپوه (ماوريز يوتوزي) لرغوني افغانستان ته د سوداگرۍ او راکړې ورکړې د څلور لارې نوم ورکړی دی. علامه حبيبي افغانستان په سيمه کې د لرغونو مدنيتونو د زانگو په نامه نومولی دی. په دې تر تيب نور القاب او عناوين هم د لرغوني افغانستان د ارزښت په اړه ياد شوي دي. د هغو لرغونو مدنيتونو له شمېر څخه يو هم د يونان باختري مدنيت دی چې په افغانستان او سيمه کې د يوه نامتو تاريخي مدنيت په توگه پېژندل شوی دی.

يونان باختري مدنيت د دوو مدنيتونو ټولگه ده. دا دوه مدنيتونه چې يو يې د يونانيانو په وسيله له هغوی سره يوځای افغانستان او سېمې ته را رسېدلی او بل يې په باختري کې دځايي اوسيدونکو مدنيت و چې د لرغونو آريايي مدنيتونو پر بنسټ يې وده کړې وه. د دې دواړو مدنيتونو يو ځايوالي په سيمه او لرغوني افغانستان کې د نوي مدنيت بنسټ کېښود چې په تاريخ کې د يونان - باختري مدنيت په نامه پېژندل شوی دی.

يونانيانو په خپل هېواد کې يو په بل پسې د لوړو فکرونو او اندونو نامتو پړاونه تېر کړي وو، چې يو پړاو يې د هيراکلت، افلاطون، بطليموس او نورو فيلسوفانو پړاو و دا پړاو له يوناني امپراتورۍ سره يوځای وغوړېد. د ودانيزو چارو بېلابېلي تجربې يې آزمويلي او کارولې وې چې د بېلگې په توگه کولای شو د پڅې جوړولو (مجسمې جوړولو) نوم واخلو چې د کمال تر پولې رسيدلې وه. يونانيانو له خپلو فتوحاتو سره يوځای خپل مدني لاس ته راوړني هم له ځان سره تر واک لاندې سيمو ته لېږلې، چې بېلگې يې په ټولو تر لاس لاندې سيمو او په ځانگړې توگه لرغوني افغانستان کې څرگندې دي.

يوناني معمارانو د عسکري کوټونو لپاره داسې ځايونه غوره کول چې د دوو يا دريو خواوو به د طبيعي موانعو په مرسته ساتل کېدل او يا يې د ساتنې شونتياوې درلودې، يوه خوا به يې د خپلو ځواکونو په مټ ساتله. دا ډول ودانۍ د افغانستان په بېلابېلو برخو کې لېدل کېږي. د بېلگې په توگه د ای خانم لرغونې سيمه، چې د کوچې او آمو سيند په تقاطع کې ودانه شوې ده يادولای شو. د بگرام لرغونې سيمه يوه بله بېلگه ده چې د شتل او پنجشير سيندونو د تقاطع پر ځای جوړه شوې ده.

پژې جوړول د يوناني هنر يوه بله بېلگه ده چې په لرغوني افغانستان کې يې د افغاني هنر مندانو په مټ زياته وده وکړه. دا هنر د باميانو او نورو پژيو په شتون سره په وروستيو دورو کې د نړيوال فرهنگي ميراث په توگه پېژندل شوی دی. د يوناني ليکدود زياتې بېلگې د ډبرليکونو پر مخ ليدل کيږي، چې هغه مهال د هېواد په بېلا بېلو برخو کې معمول و. دا ليکدود نه يوازې د لرغوني افغانستان د تاريخي پېښو په اړه ډاډمن اخځونه دي، بلکې په افغانستان کې د يوناني علمي بهيرد غوړېدلو استازيتوب هم کوي.

د يوناني تمدن بېلا بېلې بېلگې چې د ودانيو جوړولو په ميتودونو، د پژيو جوړولو په مهارتونو او د ليکدودونو په کارونو کې ليدل کېږي، د افغانانو په مټ يې په افغانستان او سېمه کې وده او پراختيا وموندله. لومړی ولسونو دا نوښتونه ومنل او بيا يې په خپلو سيمو کې د تعميم او زياتولو لپاره کار او زيار وگاله. له همدې امله په يونان باختري دوره کې ټولې يوناني مدني لاس ته راوړنې يوازې يوناني پاتې نه شوې، بلکې په افغاني بڼه يې وده وکړه او د يوه گډ مدنيت څېره يې پيدا کړه، چې په لرغوني تاريخ کې د يونان - باختر مدنيت په نوم پېژندل کېږي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په خو ډلو ووېشل شي. هره ډله دې په دې اړه چې ولې مؤرخينو لرغوني افغانستان ته جلا جلا القاب او نومونه ورکړي، په خپل منځ کې خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

- ۱ - مؤرخينو د لرغوني افغانستان لپاره کوم القاب ياد کړي؟
- ۲ - د يونان باخترې د معمارۍ دوه اړخيزه اغيزه څه وه؟
- ۳ - د پژې جوړولو يوناني هنر په افغانستان کې څه اغېزې درلودې؟ په اړه يې خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له خپلو مشرانو څخه د لرغونو ودانيو د ډول، جوړښت او شکل په اړه معلومات تر لاسه کړي او بيا دې په ټولگي کې نورو ته واوروي.

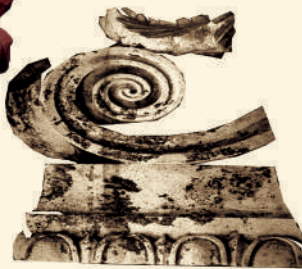
د يونان - باختري پير يو نامتو بناړ (آی خانم)

په دې لوست کې به د آی خانم له لرغوني سيمې او له دغې سيمې څخه د ترلاسه شويو شواهدو او آثارو په اړه معلومات ترلاسه کوي، چې د افغانستان د لرغوني تاريخ يوه برخه گڼل کېږي.

د تخار ولايت په هغه سېمه کې چې د آمو او کوکچې سيندونه سره يوځای کېږي، دوه زره درې سوه کاله پخوا د يوه دفاعي بناړ بنسټ کېښودل شو، چې وروسته بيا د يونان - باختري مدنيت په ستره بېلگه بدل شو. دا بناړ په ۱۹۴۶ زېږديز کال د فرانسوي لرغونپوهانو له خوا تر څېړنې لاندې ونيول شو.

آی خانم ازبکي ترکيبي نوم دی چې آی د مياشتې او خانم د ميرمنې په معنا کارول کېږي. کله ناکله د سيمې اوسېدونکي د دې لرغوني ځای لپاره د ماه خانم نوم هم کاروي. که څه هم پوره څرگنده نه ده چې د دې لرغوني بناړ لومړنی بنسټ اېښودونکی څوک و، خو د هغو شواهدو پر بنسټ چې له همدې سيمې څخه تر لاسه شوي او يا له ځينو تاريخي متونو څخه په ډاگه شوي، دا څرگنده وي چې د لومړي ځل لپاره يوناني مقدوني سکندر، د دې بناړ بنسټ اېښی دی. يوناني نامتو جغرافيه پوه بطليموس په خپلو آثارو کې د اکسوس سکندرې په نامه د يوې سيمې يادونه کړې، چې بې له شکه د آی خانم اوسنی سيمه ده.

څېړنو وښودله چې د بناړ لومړنيو اوسيدونکو په پوره مهارت او دقت د ختيځ او لويديځ د ودانيو جوړولو ميتودونو تر منځ داسې يووالی راوستی چې ځانته خپل ځای لري. د بېلگې په توگه د ځينو ودانيو د ټينگښت په منظور تر اومو څښتو لاندې د پخو څښتو ته داب اېښودل شوی دی، د سکرو (ذ

د آی خانم د دوو سرستونيو انځورونه

غال) څخه يوه ټاکلې لايه (طبقه) د لنده بل د مخنيوي په نيت جوړه شوې ده. د ودانيو د سينگار او ښکلا لپاره د اهکي او تباشيري ډبرو څخه کار اخيستل شوی دی.

د لرغونپوهانو پرله پسې څېړنو وښودله چې آی خانم د يوناني او باخترې فرهنگ د گډېدو ټاټوبي دی. دا لرغونې ښار د يوه لوی ديوال په وسيله احاطه شوی چې اوږدوالی يې ۱۵۰۰ متره او لوړوالی يې لس مترو ته رسېده. که له دې سېمې څخه تر لاسه شوې د ودانيو پاتې شوني او سپرل شوي وړان کورونه د موقعيت او حالت له مخې وکتل شي، په وضاحت سره دا مطلب بيانوي چې د ښار په مرکزي برخه کې دفترونه او د هغو پر شا او خوا د اوسيدونکو کورونه جوړ شوي وو. د ښار منځنۍ برخه چې ۳۰۰ متره په ۳۰۰ متره کې ساحه لري او د يوه لوی انگرې په څېر څرگنديږي، په اصل کې د خپل وخت اداري مرکز او د چارواکو د واکمنۍ پلازمېنه وه. دا لوی انگرې چې اوږد والی يې ۱۳۰ متره او سور يې ۱۸۰ متره ته رسېده، په مستطيل ډول جوړ شوی چې په څلورو خواوو کې يې ۱۱۶ ستونونه درلودل. همداشان يو ستر تالار، چې اوږدوالی يې ۲۷ متره او سور يې ۱۷ متره ته رسېدلې دی، د دې لويې حويلې په منځ کې ښکاري.

د آی خانم په محوطه کې دننه د کورونو او خونو څخه زيات شمېر آثار او شواهد تر لاسه شوي چې د يونان- باخترې مدنيت د برم نماينده گي کوي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو و وېشل شي لومړۍ ډله دې د آی خانم نوم او بنسټ اېښودونکي او دويمه ډله دې له آی خانم څخه د تر لاسه شوي ډبرليک په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د آی خانم د موقعيت او د نامه د معنا په اړه څه معلومات لرئ؟ وړاندې يې کړئ.
- ۲- له آی خانم څخه د کوم پېر مسکوکات پيدا شوي دي؟ شرح يې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له منابعو څخه د تخار ولايت او آی خانم په اړه معلومات تر لاسه کړي او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

ساګان

په دې لوست کې به د افغانستان په سويلي سيمو لکه کندهار او سيستان کې د ساګانو د واکمنۍ په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

ديونان باختري دورې ورستې څواکمن امپراتور هيلوکلس و چې ديونان باختري پر ټولې امپراتورۍ يې واکمني چلېده. تر هغه وروسته سيمه ييز واکمنان منځته راغلل چې هر يوه يې پر يوې کوچنۍ سېمې حاکميت درلود او د دې وړو واکمنيو دوران تر سل کاله پخوا تر ميلاده پايښت وموند. دا مهال د لرغوني افغانستان په سويلي او سويل ختيځو سيمو کې د يوې نوې کورنۍ واکمني پيل شوه چې د ساګه يا ساګانو په نامه يادېږي.

د ساګانو په نوم يو څواکمن قوم د لرغوني افغانستان په سويلي برخو، لکه اراکوزيا (کندهار) او سکستان (سيستان) په سيمو کې د خپلې واکمنۍ بنسټ کېښود. د دې نوي څواک لومړنۍ واکمن د هرايوس په نامه پېژندل شوی دی. نوموړي ديونان باختري امپراتورانو په څېر په خپل نامه مسکوکات جوړ کړل. په لنډه موده کې يې د خپل واک بريدونه تر تاکسيلا، سيند او بولان هاخوا سيمو پورې وغځول او د يونان باختري امپراتورۍ سويلي او سويل ختيځې سېمې يې تر خپل کنترول لاندې راوستلې.

تر هرايوس وروسته مایوس ۷۲ کاله تر ميلاده وړاندې زمانه کې واک ته ورسېد. نوموړي پر خپلو مسکوکاتو د شهنشاه عنوان وليکه. د نوموړي له مهاله يوه ليکنه چې د مس پر ټوټې ليکل شوې ده، لرغونپوهانو موندلې ده، په نوموړې ليکنه کې تر ميلاده وړاندې ۷۸ کاله او د يوناني او خروشتي ليکدود بېلګې په څرګنده ښکاري. د مایوس اووه ډوله مسکوکات د لرغونپوهانو لاس ته رسېدلي دي.

تر مایوس وروسته د هغه دوه تنه ميراث وړونکي پېژندل شوي دي، چې د دې دواړو واکمنۍ تر پنځوس کاله پخوا تر ميلاده پايښت موندلی دی او بيا د نويو ستيي قومونو تر زور لاندې شوی او کوشاني امپراتورانو يې سېمې لاندې کړي او هغوی يې له واکه لېرې کړي دي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په خپلو کې د ساکانو اړه خبرې وکړي او له یو بل څخه دې پوښتنې ترسره او ځوابونه دې هم په خپله سره و ارزوي.

پوښتنې

- ۱ - د ساکانو د واکمنۍ لومړنۍ ټاټوبۍ چېرې و؟ په اړه یې معلومات ورکړئ.
- ۲ - د ساکانو لومړنۍ واکمن څه نومېده؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د ساکانو په اړه یو مطلب جوړ او په راتلونکي درسي ساعت کې دې نورو ته وړاندې کړي.

د کوشانیانو امپراتوری

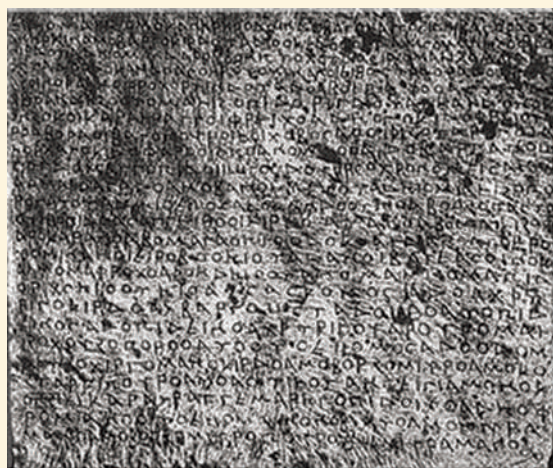
په دې لوست کې به د کوشاني امپراتورۍ د تاسیس، د مهمو کوشاني امپراتورانو او د رباطک د ډبر لیک په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د کوشانیانو نوم د کوشان له کلمې اخیستل شوی دی. کوشان د یوچې قوم څخه و چې له آمو سیندڅخه را پورې وتل او په بلخ کې یې د یونان باختري واکمني پای ته ورسوله. د کوشانیانو د

د کجولا کدفیسيس د واکمنۍ پر مهال د یوې سکې دوه مخه

د رباتک ډبرلیک یو انځور

واکمنۍ په پیل کې بلخ او درې ولایتونه سره یوځای شول او د یوې نوې امپراتورۍ بنسټ یې کېښود. هغه مهال څلورو سترو امپراتوریو د آسیا او اروپا پر زیاتو سیمو واکمني درلودله، چې یوه یې د کوشانیانو امپراتورۍ وه.

د کوشاني امپراتورۍ مؤسس کجولا کدفيسيس دى. نوموړي هغه درې سېمه ييز واکمنان، چې د يونان باخترې وروستۍ واکمني يې پای ته رسولې وه او د بلخ پر گاونډيو سيمو يې واک چلېده، يو په بل پسې تر خپل گورت لاندې راوستل. کجولا کدفيسيس پخوا تر دې چې د پاچاهۍ اعلان وکړي، د قوم مشر و. نوموړي په ۴۰ زېږديز کال کې د پاچاهۍ اعلان وکړ او تر ۸۰ زېږديز د آريانا پر زياتو سيمو يې پر له پسې ۴۰ کاله واک وچلېد. د خپلې واکمنۍ په وروستيو کې يې د شهنشاه لقب ځان ته غوره کړ.

د کجولا کدفيسيس تر مړينې وروسته د هغه زوی وېما تکتو د واک پر گدۍ کښېناست. تر وېما تکتو وروسته دده زوی وېما کدفيسيس له ۱۰۵ څخه تر ۱۲۷ زېږديز پورې واکمن و. وېما کدفيسيس د کوشانيانو لومړنی ټولواک و چې د هېواد حدودو ته يې په سوېل کې د گنگا تر سيند پورې پراختيا ورکړه. وېما کدفيسيس د چين له هېواد سره دوستانه اړيکې درلودې. د روم امپراتور تراجان دربار ته يې يو سفير ولېږه او له هغوی سره يې د سوداگرۍ او اقتصادي اړيکې ټينگې کړې. په دغه دوره کې د روم د سکې جوړولو هنري اغېز څرگند دى.

د کنشکا د يوې سکې د يوه مخ انځور

د کوشاني امپراتورۍ په اړه تر ټولو نوي معلومات د رباطک له ډبرليکه تر لاسه شوي دي. دا ډبرليک نابيره د بغلان او تخار ولايتونو تر منځ په يوه سېمه کې چې رباطک نومېږي، لاس ته راغلی دى. له همدې امله يې د رباطک ډبرليک په نامه ياد کړ. په دې ډبرليک کې د کوشاني پېر په اړه داسې زيات نوي ټکي څرگند شوي دي، چې پخوا ناڅرگند وو. د بېلگې په

د کنشکا د ډبرینې مجسمې انځور

توگه پخوا داسې منل شوې وه چې د کدږیزسانو کورنۍ بېله او د کنشکا کورنۍ بېله وه. په داسې حال کې چې د رباطک ډبرلیک دا خیال ناسم وښوده او ثابت شوه چې دا ټوله یوه کورنۍ وه. لوی کنشکا د ویما کدږیسس زوی، د خپل پلار تر مړینې وروسته په ۱۲۷ زېږدیز کال واک ته ورسېد او تر ۱۴۷ زېږدیز پورې واکمنی وکړه.

کنشکا د لرغوني افغانستان په تاریخ کې د ډېر واک خاوند او نامتو امپراتور و. دده د امپراتورۍ حدود ختیځ خوا ته د هندوستان د بنارس او لوېدیځ خوا ته د پارتیانو امپراتورۍ او په شمال کې تر کاشغر او یارکند پورې رسېدلي وو. په ختیځ کې یې د چین او په لوېدیځ کې یې د روم له هېوادونو سره تجارتي اړیکې درلودې او د کوشانیانو پر مهال د ورېښمو نامتو لارې په ځانگړې توگه د کنشکا د واکمنۍ پر مهال نړیوال شهرت وموند.

د خپلې امپراتورۍ د ادارې لپاره یې دوه اداري مرکزونه درلودل. ژمنی یې پېښور او د دوې یې بگرام ټاکلی و.

د کوشاني امپراتورۍ د نړېدو لاملونه

د کوشاني امپراتورۍ د نړېدو لاملونه لا په پوره توگه څرگند نه دي، خو د هند پراخو سیمو ته د کوشاني واکمنانو زیاته پاملرنه؛ د کوشاني امپراتورۍ لویدیځ لوري ته ساساني امپراتورۍ له یوې ورځې څخه بلې ته څواکمنېدل د هېواد په شمال کې د یفتلي قبیلو بریدونه او سوېې؛ له مرکزي واکمنۍ

څخه د سيمه ييزو ځواکونو سرغړاوی؛ د کوشاني امپراتورۍ په دننه کې د نويو ځواکونو تر منځ يو پر بل پرله پسې بريدونه؛ هغه ځانگړي لاملونه گڼل شوي دي چې د کوشاني امپراتورۍ د له منځه تللو زمينه يې برابره کړه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د کوشانيانو د موسس، دويمه ډله دې د رباطک د ډبرليک په اړه او دريمه ډله دې د نامتوکوشاني واکمنانو په اړه خپل معلومات نورو ټولگيوالو ته واوروي.

پوښتنې

- ۱ - د کوشانيانو موسس څوک و؟ په اړه يې معلومات ورکړئ.
- ۲ - د رباطک ډبرليک په اړه څه معلومات لرئ؟
- ۳ - د کوشاني امپراتورۍ تر ټولو ځواکمن پاچا څوک و؟ توضيح يې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د کوشاني دورې په اړه يو مطلب جوړ او په راتلونکي درسي ساعت کې دې نوروته وړاندې کړي.

بگرام د کوشاني سترې امپراتورۍ پلازمېنه

په دې لوست کې به د کوشانيانو د دوينې پلازمېنې (بگرام) په اړه د پوهانو د څېړنو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

د کوشاني لړۍ ستر امپراتور، کنشکا د بگرام سيمه خپله دوينې پلازمېنه وټاکله. د لرغونپوهانو څېړنو دا مطلب په ډاگه کړې چې د بگرام لرغوني سيمه پخوا تر هغه، چې ستر کنشکا يې خپل اداري مرکز وټاکي، مقدوني سکندر هلته د يوه دفاعي بنا بنسټ ايښی و. په هغو ليکل شويو آثارو کې چې له مقدوني سکندر څخه د خاطراتو په ډول پاتې دي، د دې سيمې (بگرام او کاپيسا) په اړه زيات په زړه پورې معلومات شتون لري. په دې خاطراتو کې د قفقاز سکندرېي تر نامه لاندې ليکنې د همدې بگرام په اړه دي.

د کوشاني امپراتورۍ ټوله سيمه چې ختيځې سرحدي کرښې يې له خوقند او يارکند او نيپال څخه پيل کيدې، بيا تر لوېديځو کرښو پورې چې تر اصفهان او سيستان پورې رسيدلې، همداشان شمالي سرحدونه يې له سير دريا، خوارزم او سغد څخه پيل کيدې او په سوېل کې د منځني هند تر پوتالي پوترا، سري چامپا او هند سمندر پورې رسېدې، په اوږو کې د بگرام او په ژمي کې د پېښور له مرکز اداره کېدې. د بگرام په لرغونې سيمه کې د لومړي ځل لپاره په ۱۹۳۷ زېږديز کال د فرانسوي لرغونپوهانو په

وسيله سروې او سپړنې پيل شوې. د فرانسوي لرغونپوه، گيرشمن په باور د بگرام د ښار جوړښت او د معمارۍ ډول داسي بريښي چې د يوناني ماهرينو په لاس جوړ شوی وي. نوموړي د بگرام ښار د جوړښت او معمارۍ د ځانگړتياوو پر بنسټ له يونان سره پر تله کړس دی او د دې ښارونو تر منځ يې د ورته او گډو خصوصياتو زياتې بېلگې را څرگندې کړيدي.

د يادو شويو ښارونو د گډو خصوصياتو شمېر زيات دی، خو د بېلگې په توگه د گيرشمن پام دې ټکو ته اوښتی، چې ياد شوي ښارونه د سيندونو په يوه تقاطع کې جوړ شوي دي؛ له پوځي پلوه يې له دريو لورو څخه دفاع آسانه بريښي، ځکه پر لوړو غونډيو او سيمو کې پرته او ټوله سېمه ترې په آسانه ښکاري او ښه څارل کېدای شي.

له بگرام څخه زياته اندازه طلايي مسکوکات، عاجي آثار، له لاکو څخه جوړې شوې صندوقچې، برونزي ارزښتمن وسايل، د يونان، روم، مصر، چين، هند او د نړۍ له نورو برخو څخه لږ پيدا کېدونکي او ځانگړي آثار د لرغونپوهانو په وسيله تر لاسه شول، دا آثار په پرله پسې توگه د افغانستان ملي موزيم ته ولېږدول شول. په ملي موزيم کې د بگرام په نامه يوه ځانگړې خونه پرانيستل شوه چې د خپرونکو او سيلانيانو د زياتې پاملرنې وړ وه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو و وېشل شي. لومړۍ ډله دې په بگرام کې د سپړنو، دويمه ډله دې د بگرام د خصوصياتو او دريمه ډله دې له بگرام څخه د تر لاسه شويو آثارو په اړه خپل معلومات ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱ - د بگرام سپړنې په کوم کال کې پيل شوې؟
- ۲ - د بگرام د جوړښت خصوصيات څه دي؟ په لنډه توگه يې توضيح کړئ.
- ۳ - په بگرام کې د تر لاسه شويو آثارو څو نومونه بيان کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د بگرام په اړه لازيات معلومات تر لاسه او خپلو ټولگيوالو ته دې وړاندې کړي.

هډه د کوشاني امپراتورۍ کلتوري مرکز

په دې لوست کې به د کوشانيانو د کلتوري مرکز (هډې) په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

پخوانیو مؤرخینو او پوهانو د لرغوني افغانستان ختیځې، سېمې چې د اوسني هند تر شمالي خنډو رسېدلې، د گندهارا په نامه یادې کړې دي. یوناني مؤرخ هیروdot او سترابون د گندهارا سیمه

په خپلو آثارو کې د گنداریس په نامه ثبت کړې ده، چې د کابل او کونړ تر منځ پرتې سیمې پکې شاملې دي. له دې سره سره چې د مقدوني سکندر په دوره کې د گندهارا نوم نه دی یاد شوی، خو د یونان باخترې دورې حکمرانانو په آثارو کې، چې د لرغوني افغانستان پر ټولو حدودو واکمن وو، دا سیمه د گنداراتي (Gandarati) او یا د گنداروا (Gandarwa) په نامه یاده کړې ده او د ناگهارا (ننگرهار) کوهش (کونړ) پورا شاپورا (پېښور) سراسواتي (سوات) سیمې پکې شاملې دي.

د بودا مجسمې

د گندهارا یو ستر فرهنگي مرکز اوسني جلال آباد ته څیرمه د هډې سیمه ده، چې په پخوانیو متونو کې د هیلو په نامه یاده شوې ده. هیلو د لرغونو بودایانو د تبرک ځای او د هغو د عبادت ستر ټاټوبی و. په هغو یونلیکونو کې چې له چيني زیارت کونکو څخه را پاتې دي، د دې سیمې په هکله په زړه پورې او ارزښتمن معلومات شته. فاهیان لومړنی چيني زایر و چې په ۴۲۰ زېږدیز کال یې هډه ولیده. له هغه وروسته سوینگ یون په ۵۲۰ میلادي کال له هډه څخه لیدنه وکړه او په دې اړه یې زیات مطالب ثبت کړي دي.

دا پوښتنه چې، هډه ولې د کوشاني امپراتورۍ کلتوري پلازمېنه گڼل شوې ده، د هغو لرغونپوهانو

او خپرونکو د پرله پسې سپړنو او خپرونو پر پایلو باور کوو، چې د هلمې په اړه یې تر سره کړي دي. تر ټولو لومړی جوت لامل د مناسبو شرایطو او اړینو امکاناتو شتون و، چې د کنشکا د امپراتورۍ پر مهال برابرشو؛ دویم لامل په بودیزم کې د بدلون او نوښت منځ ته را تلل په گوته شوي دي. دریم لامل یې د گندهاریانو خلاقیت او فکري ظرافت یادکړي دی چې په ټوله بودايي نړۍ کې یې د لومړي ځل لپاره د بودا د مجسمو د جوړېدو نوښت وکړ.

د فرانسوي لرغونپېژندونکي فوشه په قول په گندهارا کې د بودا مجسمه د گندهاریانو له خوا جوړه شوې وه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو و وېشل شي. لومړۍ ډله دې د هلمې د نامه په اړه، دویمه ډله دې د هلمې لپاره د کلتوري پلازمېنې د غوره کولو لاملونه او دریمه ډله دې د بودا مجسمې د جوړېدلو په اړه خپل معلومات نورو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱ - د هلمې تاریخ په لنډه توګه توضیح کړئ.
- ۲ - هلمه ولې د کوشاني امپراتورۍ فرهنگي پلازمېنه ګڼل کېږي؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

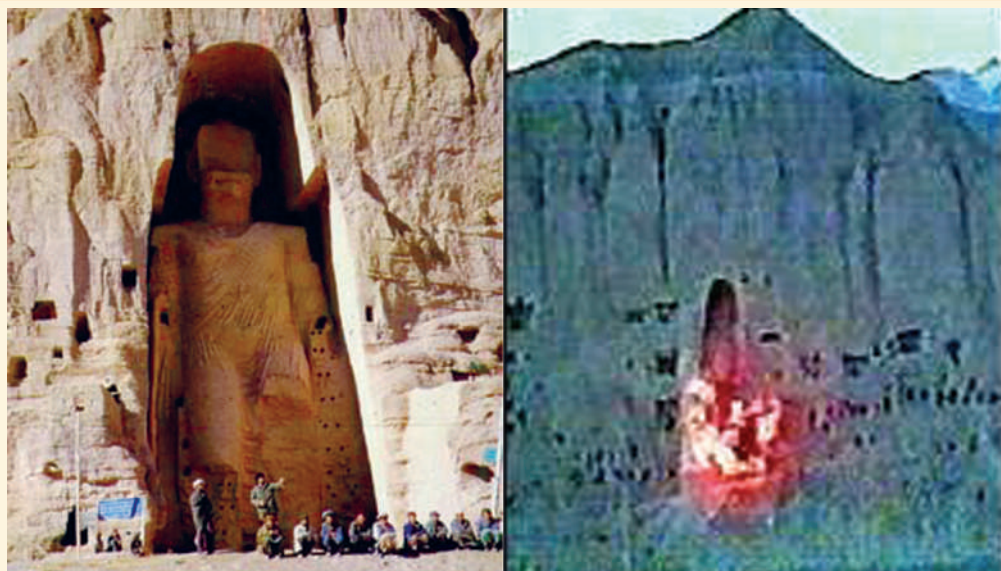
زده کوونکي دې د هلمې په اړه لازيات معلومات تر لاسه او خپلو ټولګیوالو ته دې ولولي.

باميان د کوشاني امپراتورۍ عقیدتي مرکز

په دې لوست کې به له گريکو بوديک تمدن او د باميانو د ارزښت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د گريکو بوديک د تمدن رېښې په لرغوني افغانستان کې شپې شوې، وده يې وکړه او بيا نورو گاونډيو سيمو او هېوادونو ته ورسېدې. تر هغه چې ستر کنشکا لا بودايي کيش نه و منلی، نوموړی مذهب د يوې مړ ژواندې عقېدې په توگه د هند په محدوده کې پاتې و. همدا ډول له لرغوني يونان څخه راغلو هنرمندانو د خپلو هنرونو او ختيځو خيالونو د يو ځايوالي په لار کې ټاکلې ستونزې درلودې. د کوشانيانو د واکمنۍ پر مهال د افغاني هنرمندانو او ماهرينو په وسيله دا ستونزې لېرې شوې او د يوناني هنر او هندي ارزښتونو تر منځ د يووالي زمينه رامنځته شوه او په پايله کې د گريکو بوديک په نامه يو ستر تاريخي تمدن منځته راغی.

گریکو بودیک تمدن له یوې خوا د افغانستان پر لرغونې ټولنه هر اړخیزې اغیزې وښودلې، او له بل پلوه دامدنیت د جاپان، کوریا او چین پورې، د سریلانکا او هندوخوا بیا تر سیر دریا او تاجکستان پورې ټولې سېمي تر خپلي اغیزې لاندې راوستې وې. د نړۍ له بېلا بېلو سیمو څخه به د عقیدتي مراسمو د پر ځای کولو په نیت زیات شمېر راهبانو، زایرینو او سیلانیانو به په افغانستان کې د ودان شویو بوی دایي عبادت ځایونو په ځانگړي ډول د بامیانو لرغوني ځای ته د لیدو کتو په نیت سفرونه کول.

د بامیانو په اړه تر ټولو پخواني معلومات د چيني زیارت کوونکو له خوا لیکل شوي. فاهیان تر ټولو پخوانی چيني زیارت کوونکی دی چې د بامیانو په اړه لیکنې لري. نوموړي په ۴۰۰ زېږدیز کال د بامیانو سېمه لیدلې او د سترو مجسمو په اړه یې ارزښتمن معلومات لیکلي دي. نوموړی لیکي: د بامیانو دره شنه او پاکه ده، د سترو مجسمو شا او خوا هره ورځ وینځل کېږي، زیات شمېر مذهبي مدرسې شته، هره ورځ زیارت کوونکي او سوداگران دې سېمې ته د تلو راتلو په حال کې دي. د راهبانو لپاره ځانگړې صومعې جوړې شوي او د څارویو لپاره بېل ټاټوبي شته.

تر فاهيان وروسته هيونتسنگ د باميانو سيمه ليدلې او په خپلو يونليكونو کې يې زيات ارزښتمن مطالب راټول کړي او ليکلي دي. د هغه په وينا په باميانو کې تر لس زياتې خانقاوې وې، چې څه ناڅه زرتنه واعظين پکې د بودايي مذهب تبليغ ته گومارل شوي وو. په لسگونو مدرسې موجودې وې، چې هرې مدرسې لږ تر لږه زرتنه زده کوونکي درلودل. هيونتسنگ په باميانو کې وږې او لويې مجسمې ليدلې، خو يوه داسې مجسمه يې هم ليدلې چې هر سهار به د لمر په وړانگو کې زرينه ځليده او داسې بربښېده، لکه چې ټوله له سرو زرو څخه جوړه شوې وي.

په افغانستان کې د رسمي سپړنو او څېړنو له پيل را وروسته په ۱۹۲۲ ميلادي کال د باميانو سترې مجسمې لومړۍ د فرانسوي لرغونپوه الفرد فوشه له خوا په ۱۹۲۲ ميلادي کال وڅېړل شوې. نوموړي په خپلو څېړنو کې څرگنده کړه، چې په څلورمه او پنځمه ميلادي پېړۍ کې د بودا دوې سترې مجسمې، چې يوه د صلصال او بله د شامامه په نامه يادېږي، جوړې شوې دي. د دې سترو مجسمو په اړه د علمي سپړنو او څېړنو کار د فرانسوي لرغونپوهانو په وسيله پيل او بيا وروسته د نورو هېوادونو لرغونپوهانو هم د دې مجسمو په اړه څېړنې او ليکنې کړي دي، چې د بېلگې په توگه د هندي، جاپاني، چيني او افغاني لرغونپوهانو يادونه کولای شو.

په باميانو کې دوې سترې مجسمې په ۲۰۰۱ ميلادي کال د هغه وخت د واکمن رژيم پر مهال له منځه ولاړې. د باميانو لرغونې سپمه د نوموړو دوو مجسمو له ړنگېدو دوه کاله وروسته په ۲۰۰۳ ميلادي کال د ملگرو ملتونو د يونسکو ادارې اړوند نړيوالو کلتوري ميراثونو په لړ کې ومنل شوه.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو و وېشل شي، لومړۍ ډله دې د باميانو په اړه د چينايي زيارت کوونکو، دوېمه ډله دې د اروپايي پوهانو د معلوماتو او دريمه ډله دې په افغانستان کې د رسمي سپرنو وروسته د باميانو په اړه خپل معلومات ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- چينايي زيارت کوونکو د باميانو په اړه په خپلو يونليکونو کې کوم معلومات ليکلي دي؟ توضيح يې کړئ.

۲- د باميانو په اړه د اروپايي پوهانو لومړني معلومات څه وو؟ بيان يې کړئ.

۳- له رسمي سپرنو څخه وروسته د باميانو په اړه څه پوهېږئ؟ خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د باميانو د ولايت په اړه معلومات راټول او بيا دې په ټولگي کې نورو ته ولولي.

کیداریان یا کوچني کوشانيان

په دې لوست کې به د کیداریانو د واکمنۍ او په بلخ کې د کوشانیانو په امپراتورۍ کې د سیمه ییزو حکومتونو د پیل او د هغوی د سیاسي وضعې په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د واسو دیوا تر مړینې وروسته د کوشاني امپراتورۍ په دننه کې د سیمه ییزو واکمنیو دوران پیل شو. د کوشاني لویې امپراتورۍ د کنترول او ادارې ځانگړې مرکز له منځه ولاړ سیمه ییزو واکمنانو د خپلو گټو او هیلو پر بنسټ واک چلاوه. د کوشاني امپراتورۍ په لویدیځو څنډو کې سېمه ییزو خپلسرو واکمنانو له نوې را ټوکېدلې ساساني امپراتورۍ سره اړیکې جوړې کړې. په حقیقت کې دا اړیکې د سیمه ییزو واکمنانو د ځان ساتلو هڅه وه چې څه ناڅه نیمه پېرۍ یې ونیوله.

ساساني ځواک د ټول افغانستان په لاندې کولو بریالی نشو، کله به یې د پخواني افغانستان پر یوه سیمه او کله پر بله سیمه له محلي واکمنانو سره په جوړجاړې او یا په زور لاندې کولو سره د خپلې امپراتورۍ ریښې ځغلولې، خو په بلخ کې د کیداریانو واک ته رسېدل، او د کېداری واکمنانو له خوا د خپلواکۍ لرلو روحیه د دې سبب شوه چې له ساسانیانو سره د پر له پسې جگړو لړۍ اوږده او د مقابلې لوری زور واخلي. له همدې امله د کیداریانو د واکمنۍ زیات وخت له ساسانیانو سره په جگړو کې تیر شو.

کیداریان د کوشاني واکمنۍ پاتې شوني دي. دکوشاني کورنۍ اړوند یو تن شهزاده، چې کیدار نومېده، په بلخ کې د چارو واک تر لاسه کړې. په بلخ کې د کیدار د واکمنۍ ډېره موده نه وه تیره شوې چې په شمال کې د یفتلي قبیلو تر پرله پسې بریدونو لاندې راغلل. له همدې امله کیدار د هندوکش لویدیځو سیمو ته خپل مرکز ولېږدوه، او له جگړې پرته د کابل او گندهارا پر سیمو واکمن شو. د کېداری واکمني د ورو کوشانیانو د پیل مهال گڼل کېږي چې له ۳۲۵ زېږدیز کال سره سمون لري.

د کېداریانو او یا کابل شاهانو د دورې په اړه زیات معلومات یا د مسکوکاتو او یا چيني لیکنو پر بنسټ تر دې مهاله را رسېدلي دي. له کیداري مسکوکاتو څخه داسې بریښي چې د کېداریانو او ساسانیانو تر منځ پر له پسې جگړې او یو پر بل زیات یرغلونه شوي دي. د کېداریانو د واکمنۍ پر مهال له

ساسانیانو سره مخالفت او جگړه پوره اته کاله دوام درلود. د کیداریانو او ساسانیانو تر منځ د جگړو په اړه د ارمنستان یو مؤرخ فوستس لیکلي چې کیداریانو او ساسانیانو په ۳۶۷ او ۳۶۸ زېږدیز کې په خپل منځ کې خورا سخته جگړه وکړه او په پایله کې یې ساسانیانو ته کلکه ماته ورکړه.

د کیدار د واکمنۍ پر مهال په کابل کې د هغه د زوی کنگاس یادونه هم شوې ده. نوموړي د خپل پلار د واکمنۍ پر مهال د یو شمېر سیمو اداره پر غاړه درلوده، د کیدارا تر مړینې وروسته د هغه یو بل زوی چې پیرو نومېده، واک ته ورسېده. نوموړي د ۳۷۵ تر ۳۸۰ زېږدیز کلونو پورې د واک پر گدی کښېناست. د نوموړي د واکمنۍ له سپینو زرو څخه یو شمېر مسکوکات تر لاسه شوي دي.

تر پیرو وروسته بهرام په نامه د کابل شاهانو یا کیداریانو یو بل واکمن د قدرت واگې په لاس کې ونیولې. تر بهرام وروسته د هندوکش سهيلي سیمې د یفتلیانو تر بریدونو لاندې راغلې او د کیداریانو او کوچني کوشانیانو واکمني یې له منځه یووړه.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو و وېشل شي، لومړۍ ډله دې د کیداریانو د لومړني واکمن په اړه او دویمه ډله دې د کیداریانو د نورو واکمنانو په اړه خپل معلومات ټولگیوالو ته واوروي.

پوښتنې

- ۱ - د کیداریانو لومړنی واکمن څوک و؟
- ۲ - د کیداریانو او ساسانیانو تر منځ د اړیکو په اړه څه معلومات لرئ؟
- ۳ - د کیداریانو وروستي واکمنان څوک وو؟ په اړه یې خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د ښوونځي له کتاب پرته له نورو کتابونو څخه د کیداریانو په اړه معلومات راټول او په ټولگي کې دې ولولي.

د يفتليانو امپراتوري

په دې لوست کې به د يفتلي امپراتورۍ د جوړېدو، د هغوی د مهمو امپراتورانو او د دې امپراتورۍ له سقوط سره آشنا شئ.

انگليسي مؤرخ سر اولف کارو په دې باور دی چې يفتليان له منځنۍ آسيا څخه د سويل په لور را خوځيدلي او لومړنۍ اداره يې ۴۲۵ زېږديز کال په تخار کې جوړه کړه. تخار او د هندوکش يو شمېر نورې سېمې يې له کيداريانو يا کوچني کوشانيانو څخه ونيولې او له ساسانيانو سره تر درنو جگړو وروسته د خپلو سيمو دفاع ته اړ شول. دې قبيلو زيات شمېر بودايي ودانې ړنگې او د لمر نمانځنې عبادت ځايونه يې ودان پرېښودل.

د يفتليانو او ساسانيانو تر منځ د جگړو لړۍ هغه مهال ډېرې زياتې او درنې وې چې لا يفتلي واکمني د هندوکش سويلي لورې ته نه وه رسېدلې. د يفتلي واکمنانو او ساسانيانو تر منځ لومړنۍ جگړه په ۴۲۷ زېږديز کال پېښه شوه. ساساني بهرام گور پر مرو او مرغاب بريد وکړ خو يفتلي واکمن خاقان د خپلې سېمې کلکه دفاع وکړه او ساساني ځواکونه يې له ماتې سره مخامخ کړل. په ۴۳۸ زېږديز کال د بهرام زوی دويم يزدگرد بيا پر يفتلي خاورې بريد وکړ. نوموړی هم له کلکې ماتې سره مخ شو. تر هغه وروسته لومړي فيروز يو ځل بيا له يفتلي واکمنانو سره د جگړې لاره ونيوله، خو دا ځل يفتلي واکمن اخشنور ساساني فيروز ته داسې ماتې ورکړه چې فيروز د خپل ژوند او سياسي پايښت لپاره اړ شو چې خپل زوی قباد، اخشنور ته وسپاري او د دوو کلونو لپاره يې يفتلي واکمن ته په زياتو ماليو ورکولو ځان خلاص کړ.

اخشونور له فيروز سره تر جگړې وروسته وکړای شول د پخوانۍ آريانا يووالی بيا تامين کړي. د هندوکش سويلي سېمې يې تر خپل واک لاندې راوستې. زابل يې د خپل يوه مرکز په توگه وټاکه او

له هماغه ځايه يې د نورو سيمو د نيولو پلانونه جوړ کړي. دا مهال د ساساني واکمنانو تر منځ شخړې او جگړې زياتې شوې وې. آن تر دې چې د فيروز ورور، ولاش د خپل يوه وزير په وسيله له واکه لرې او پوند شو. د ساساني واکمنانو په منځ کې تر دې اړودوړ وروسته د فيروز زوی، قباد چې له اخشنور سره تر ډېرې مودې يرغمل پاتې و، د ساسانيانو واکمن شو. قباد له يفتلي واکمنانو سره د دوستۍ لاره ونيوله. په دې حالاتو کې د يفتلي واکمنانو پام د هند لوري ته وگرځېد.

اخشونور څه نا څه نيمه پېرۍ واکمني وکړه. ساساني واکمنان لکه ولاش او قباد پر ځانونو د هغه باج منلی و. په هند کې يې د گوپتا کورنۍ وځپله تر ۴۶۰ ميلادي کال پورې يې هغه تر ۴۰ زيات ولايتونه تر خپل واک لاندې راوستل. تر اخشنور وروسته د هغه زوی تورمنه (توريالی) واک ته ورسېد. تورمنه په خپلو مسکوکاتو کې ځان د زابل امپراتور تورمنه ياد کړی دی. تورمنه خپله واکمني د هند تر مرکزي سيمو ورسوله او په ۵۰۲ ميلادي کال کې مړ شو. د تورمنه تر مړينې وروسته د هغه زوی ميهراکولا (ميهراگل) واک ته ورسېد.

ميهراکولا د خپلې واکمنۍ د پراختيا لپاره پر هند بريدونه وکړل او د گوپتا کورنۍ يې باج ورکولو ته اړه کړه. د بنگال له واکمنانو سره يې جگړې وکړې او زيات شمېر بودايي مرکزونه يې وران کړل. ميهراکولا په ۵۴۲ زېږديز کال کې مړ شو او د ده له مړينې سره سم د يفتلي امپراتورۍ زوال پيل شو. هند او بنگال بېرته د خپلو واکمنانو لاس ته ورغلل او په افغانستان کې هم د يو شمېر پخوانيو سيمه ييزو واکمنانو لپاره د بيا واکمن کېدو زمينه برابره شوه.

د يفتلي امپراتورۍ تر نړېدو وروسته په افغانستان کې د کوشان - يفتلي په نامه د سيمه ييزو واکمنانو بله دوره پيل شوه. په دې دوره کې د کابل شاهانو، رتبيل شاهانو، د باميان د شيرانو، د تگين شاهانو نومونه

د زابلې یفتلیانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان پولې

د یادولو وړ دي چې د هېواد پر بېلا بېلو سیمو واکمن شول. د دې دورې ځانگړنې په افغانستان کې د سیمه ییزو واکمنانو حاکمیت او هغه پر له پسې مقاومتونه وو چې د افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې د اسلامي ځواکونو په وړاندې تر سره شوي دي. د زماني واټن له مخې دا دوره په عمده توگه له شپږمې میلادي پېړۍ څخه بیا د اتمې میلادي پېړۍ تر وروستیو کلونو پورې دوام مومي چې په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي حکومتونو له پیل سره سمون خوري.

د يفتلي واکمنانو د مسکوکاتو يو انځور

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د يفتلي واکمنانو په اړه د انگليسي مؤرخ اولف کارو نظريه بيان کړي او دويمه ډله دې د اخشنور د واکمنۍ په اړه خپل معلومات ټولگيوالو ته و وايي.

پوښتنې

- ۱ - يفتليان له کوم ځايه څخه راغلل؟ معلومات وړاندې کړئ.
- ۲ - د يفتلي واکمن اخشنور په اړه څه پوهېږئ بيان يې کړئ.
- ۳ - د تورمنه په اړه څه معلومات لرئ؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د يفتليانو په اړه يو مطلب جوړ او په ټولگي کې يې وړاندې کړي.

د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان وضع

په دې لوست کې به له اسلام څخه د مخه د افغانستان له سياسي، ټولنيزې او کلتوري وضعې سره پېژندگلوي پيدا کوئ

د بلخ د نهه گنبدې جومات انځور چې په افغانستان کې لومړی جومات بلل کېږي

د شپږمې ميلادي پېړۍ په وروستيو او د اوومې ميلادي پېړۍ په لومړيو کې افغانستان د ځايي اميرانو او د کوشاني او يفتلي ځينو پاتې واکمنو له خوا اداره کېده. د دې لپاره چې د اسلام د ظهور پر مهال مو د افغانستان د وضعې او حالت ټوليز انځور اخيستی وي، بايد خپل دغه بحث په لنډ ډول په دوو عنوانو کې تر مطالعې او څېړنې لاندې ونيسو.

الف- سياسي وضعه

افغانستان له سياسي پلوه د اسلام د سپېڅلي دين د څرگندېدو پر مهال گډوډ حالت درلود. له يوې خوا په ختيځ کې د گوپتا او په لويديځ کې د ساسانيانو دوو ځواکمنو امپراتوريو شتون او له بلې خوا د مرکزي غښتلې ادارې نشتوالي د سيمه ييزو حکومتونو جوړېدو ته زمينه چمتو کړه.

د چين وتلي سيلاني هيونتسنگ چې په اوومې ميلادي پېړۍ کې يې افغانستان ته سفر کړی و او د افغانستان د وضعې او حالاتو په اړه يې خورا زيات مطالب کښلي د هغه مهال د سياسي وضعې په اړه ليکي: «دغه هېواد په بېلابېلو اداري واحدونو وېشل شوی او هره جغرافيايي حوزه يې د يوه ځانگړي پاچا له خوا اداره کېږي.»

زابلي رتبېل شاهان له مشهورو کورنيو څخه و چې له کابل شاهانو سره يې ښې اړيکې درلودې او په غزني او زابل يې واکمني کوله. همدارنگه نورو کورنيو لکه د باميان د شيرانو او په کابل کې کابل شاهانو واکمني درلوده. همداسې ډېرو سېمه ييزو حکومتونو د افغانستان په گوټ گوټ کې حاکميت درلود. پدې توگه قوي مرکزي حکومت شتون نه درلود.

ب- مذهبي او ټولنيزه وضعه

د دغه ټاټوبي وگړو په ديني لحاظ په جلا جلا دينونو عقيدې درلودې. زردشتي کيش له بلخه او بودايي آيين چې له هنده يې سرچينې اخيستي وې، په افغانستان کې خپل لارويان درلودل. پر دې سربيره ځينو نورو دينونو هم د مسلمانو اعرابو مبلغينو د راتگ تر مهاله په دې هېواد کې شتون درلود. د ځايي حکومتونو خپلواک وضعيت بنيایي په دغه خاوره کې د بېلابېلو دينونو عمده دليل وي.

د افغانستان د خلکو د هاغه وخت کلتور د ويدې او اوستايي تهذيب لويه برخه تشکيلوله. له همدې امله هيڅ عادي او وروسته پاتې کلتور نشو کړای چې پر دغو خلکو لاس بری پيدا کړي. هغه يو شمېر فرهنگونه او تهذيبونه چې نوي به منځته راتلل او يا به پکې کوم نوبت رامنځته کېده، د نوموړې سپمې خلکو به له خپل اصلي فرهنگ سره گډاوه او په يوه نوې بڼه به يې نړيوالو ته وړاندې کاوه. د دې مدعا د ثبوت لپاره د بېلگې په توگه د يونان- باخترې او يونان- بودايي مدنيتونه يادولی شو چې د دې خاورې د وگړو نوبتونه بلل کېږي.

لنډه دا چې د اوومې ميلادي پېړۍ په وروستيو کې د ساسانيانو وروستی پاچا، دريم يزدگرد د احنف بن قيس د اسلامي سرلښکر له لاسه په ۶۵۱ زېږديز کې ماته وخوړه او ورپسې يې اسلامي سرلښکر د افغانستان په لوري راغی. د هجري قمري په ۲۲ کال د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه خلافت په مهال د اسلام لښکر افغانستان ته راوړسيدو په بېلابېلو وختونو کې د مسلمانانو حملو دوام پيدا کړ او د دريم خليفه حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت پر مهال د عبدالله بن عامر تر مشرۍ لاندې اسلامي لښکرې د کابل تر پولو ورسېدې او په همدې ترتيب د ځايي حکومتونو د سقوط او پاشلتيا لپاره زمينه برابره شوه. د مسلمانانو سويمنو او فاتحو عسکرو د اسلامي حکومت د ټينگښت او ثبات په موخه دوه پېړۍ پرله پسې جگړې ترسره کړې، تر دې چې د اسلامي خپلواکه دولتونو د راڅرگنديدو لپاره زمينه مساعده شوه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې به د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان سياسي وضعيت بيان کړي او دويمه ډله دې به په همدغه مهال کې د افغانستان ديني او اجتماعي وضعي په اړه نورو ټولگيوالو ته معلومات ورکړي.

پوښتنې

- ۱- د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان سياسي وضعيت څرنگه و؟ شرح يې کړئ.
- ۲- د اسلام د ظهور پر مهال د افغانستان مذهبي او اجتماعي وضعه څرنگه وه؟ واضحې يې کړئ.
- ۳- د ساساني دورې وروستي ..... نومي پاچا د احنف بن قيس په وسيله په کال ..... زېږديز کې ماتې وخوړه.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

افغانستان ته د اسلام د سپيڅلي دين د راتگ د څرنگوالي په اړه يو مطلب جوړ او په راتلونکي درسي ساعت کې دې هغه په ټولگي کې وړاندې کړي.

دریم خپرکی د نړۍ لرغوني تمدنونه

- دا خپرکی لاندې لوستونه لري:
- د تمدن د منځته راتلو څرنگوالی او د هغه ځانگړتیاوې
- د بین النهرین تمدن
- د بین النهرین تمدن او کلتور
- د مصر تمدن
- د مصر تمدن او کلتور
- د فارس تمدن
- د هند تمدن
- د چین تمدن
- د یونان تمدن
- د روم تمدن
- د امریکا تمدنونه

د خپرکي موخي

- هيله کېږي چې د دې خپرکي په پای کې به زده کوونکي لاندې موخې تر لاسه کړي:
- د بين النهرين، مصر، فارس، هند، چين، يونان، روم او امريکا له تمدنونو سره به آشنا شي.
  - د ياد شوو تمدنونو علمي او کلتوري لاسته راوړنې به بيان کړای شي.
  - له تاريخي نقشو څخه د گټې اخيستنې وړتيا به پيدا کړي.
  - د نړۍ د لرغونو تمدنونو په ارزښت به پوه شي.
  - د نړۍ د لرغونو تمدنونو او د هغو له لاسته راوړنو سره به ليوالتيا پيدا کړي.

د تمدن د رامنځته کېدو څرنگوالي او ځانگړنې

په دې لوست کې به د تمدن د رامنځته کېدو د څرنگوالي، د پوهانو د نظرياتو او د مدنيتونو د ځانگړتياوو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

تمدن عربي کلمه ده چې د ښاري ژوند معنا لري. د تمدن د رامنځته کېدو د څرنگوالي په اړه د مؤرخينو او ټولنپوهانو له لوري بېلابېل نظريات وړاندې شوي دي. د اسلامي نړۍ نامتو مؤرخ ابن خلدون په دې باور دی چې تمدن د بدوي کلتورونو پر بنسټ رامنځ ته کېږي او بېرته د همدې بدوي کلتورونو تر بريدونو لاندې له منځه ځي او دا لړۍ په دايروي شکل پايښت مومي. انگليسي مؤرخ ارنولد تايښي د ننگونو (چلنجونو) او غبرگون نظريه د تمدن د رامنځته کېدو لامل گڼي. د تايښي په باور يو په بل پسې ننگونو او ستونزو انسانان هڅو ته اړ کړي او دا هڅې په مدنيت بدلې شوې دي. د تمدن د پايښت په اړه يوشمېر مؤرخين په دې باور دي چې هغه يوه واحده منشا لري او له يوې لرغونې حوزې څخه پيل شوی دی.

گوردن چايلد يو د هغو مؤرخينو له ډلې څخه دی چې ټول لرغوني مدنيتونه له يوه ټاټوبي څخه را وتلي گڼي. نوموړي د مصر، بين النهرين او سند تمدنونه وڅېړل او د دې تمدنونو ترمنځ ورته ټکي يې رابرسېره کړل. په پايله کې يې د ټولو تمدنونو منشا له مصر څخه راپيل شوې وبلله. د مؤرخينو دويمه ډله په دې باور ده چې د تمدنونو منشا يوه نه ده او د نړۍ تمدنونو له يوه تمدن څخه پراختيا نه ده موندلې، بلکې د هرې سېمې د چاپيريال او د هغه د امکاناتو په محدوده کې ځانگړی تمدن منځته راغلی او وده يې کړې ده.

د لومړنيو تمدنونو ځانگړنې

۱- ښاري اوښتون (انقلاب): له ميلاده کابو ۳۰۰۰ کاله وړاندې انسانان د ښارونو په جوړولو بريالي شول. له مالدارۍ څخه د زراعت جلاوالي په خپل وارسره د ښارونو د رامنځ ته کېدو زمينه برابره کړه. ښارونه د ديني، فرهنگي، ټولنيز، اقتصادي او سياسي بدلونونو مرکزونه شول. د بشريت په تاريخ کې دا پرمختگ د ښاري انقلاب په نامه بلل شوی دی.

۲- سياسي او نظامي جوړښتونه: د ښاري ژوند له پيل سره سم حکومتي ادارې رامنځته شوې چې ټولنې ته وده ورکړي او د هغوی غوښتنو ته ځواب وويي. د سياسي قدرت د ساتلو او د نورو سيمو د نيولو په موخه نظامي ځواکونه هم رامنځته شول.

۳- د اقتصادي ځواک پر بنسټ نوی ټولنيز جوړښت: پاچاهان، لوړ پوړي روحانيون، سياسي مشران او پوځيان د واک او قدرت په سر کې پاتې او د ټولنې د لوړې طبقې وگړي شول. کروندگرو او صنعتکارانو په دويم پوړ کې او غلامانو د ټولنې په ټيټ پوړ کې ځای وموند.

۴- ديني جوړښتونه: په لومړيو مدنيتونو کې ديني تشکيلاتو ځانگړې ارزښت درلود. د توحيد له لارې څخه د پخوانيو ټولنو د يو شمېر خلکو په اوښتو او د خلکو د باور او تلقين لپاره د ديني جوړښتونو له لارې د شرک او خرافاتو بهير پيل شو. د ټولنې د برياليتوب لپاره يې د ارباب الانواعو کاذب رول او اهميت ته غاړه کېښوده. په همدې ډول يې د لاسته راغلي مدنيت او سياسي جوړښت پراختيا ته هڅه وکړه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د تمدن د رامنځته کېدو د څرنگوالي په اړه او دويمه ډله دې د تمدن د ځانگړنو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د تمدن د رامنځته کېدو په اړه د ارنولد تايډي نظر څه و؟
- ۲- د تمدنونو د مشا په اړه د پوهانو نظريات څرگند کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د تمدن د بېلگو په اړه خپل معلومات راټول او ټولگيوالو ته دې وړاندې کړي.

د بين النهرين تمدن

په دې لوست کې به د بين النهرين د تمدن له لرغونتوب، لرغونو سيمو او سياسي وضعې سره آشنا شئ.

هغه سيمه، چې د دوو سيندونو (دجلې او فرات) تر منځ پرته ده، د بين النهرين په نامه يادېږي. په دغه سيمه کې د نړۍ تر ټولو لرغونى تمدن رامنځته شوى چې مؤرخين يې د رامنځته کېدو لامل د دجلې او فرات بڼېرازه څنډې گڼي. د لرغونپوهانو په اند د نوح عليه السلام تويان په همدې سيمه کې پېښ شوى دى. د بين النهرين تر ټولو لرغونى ځاى د تل حسونا په نامه يادېږي، چې په پنځه زره مخزېږد کې يې يو لوى کلى درلود چې وگړي يې په کرنه بوخت وو، خو د وگړو په ډېرېدو سره د ۵۰۰۰ - ۴۰۰۰ مخزېږد د مخه کلونو تر منځ بين النهرين ته ولېږدېدل او هلته يې د يو تمدن بنسټ کېښود چې د سومريانو د تمدن په نامه يادېږي.

د سومريانو په استوگنځي (سومر) کې گڼ شمېر ښارونه رامنځته شول چې اور، اوروک، کيش، لاگاشس، لارسا او وينپور يې د يادونې وړ دي. دغه ښارونه هر يو په خپلواکه توگه اداره کېدل. له همدې امله ښاري دولتونه يا ښاري هېوادونه بلل کېدل. د دغو ښارونو په منځ کې عبادت ځايونو شتون درلود چې د ښار د ساتنې د خداى مجسمې پکې ساتل شوې وې.

د بين النهرين سياسي وضع

د سومري ښاري دولتونه د کاهنانو له لوري، چې مشران يې انسي بلل کېدل، په خپلواکه توگه اداره کېدل او مرکزي واکمني يې نه درلوده. د سومر له پخوانيو واکمنانو څخه يو هم ايتن و چې پر ټولو سومري دولتونو يې ولکه درلوده.

له ۲۴۰۰ کاله د ميلاد څخه وړاندې اکدي اقوامو سومري واکمن (گيل گميش) له منځه يووړ او واک يې تر لاسه کړ. د دغې لړۍ لومړنى واکمن سارگون و چې د فارس له خليج څخه د بين النهرين تر شمال پورې يې خپل قلمرو ته پراختيا ورکړه. له همدې امله د بين النهرين په سياسي تاريخ کې ډېر شهرت لري او د بين النهرين لومړى سترواک گڼل کېږي. دغه لړۍ له دوو پېړيو واکمنۍ څخه وروسته

د شمال ختيځ د يوه قوم له لورې چې گوتي نومېده له منځه ولاړه.

گوتيانو يوه پېړۍ واکمني وکړه او په پای کې د سومريانو له لوري له منځه ولاړل. څه مهال وروسته سومر او اکدي سره يو موټی او د اور واکمني يې رامنځته کړه. دغه مهال اعلاميانو چې د فارس په سويل او لوېديځ يې واکمني درلوده او تازه يې د اور واکمنۍ ته غاړه ايښې وه، يو ځل بيا خپلواکي تر لاسه کړه. د سومريانو په وړاندې يې جگړې پيل کړې او په ۲۰۰۷ کال کې د هغوی سياسي ځواک ته د پای ټکی کېښود.

د اور د واکمنۍ له منځه تلو وروسته په سويلي بين النهرين کې جگړې پيل شوې. په پايله کې د بابل لړۍ، چې په ۱۹ مخزېږده پېړۍ کې يې بنسټ اېښودل شوی و، د دغه هېواد ډېری برخې سره يو موټی کړې او د بابليانو په نامه يې سترواکي (امپراتوري) رامنځته کړه.

د حمورابي د يوې مجسمې څو انځورونه

د بابليانو د لرغونې سترواکۍ پېر، چې درې پېړۍ يې دوام وکړ، د نړۍ د تاريخ د پام وړ څپرکی گڼل کېږي. د دغې لړۍ نوميالی واکمن حمورابي و چې د بين النهرين يووالی يې ټينگ کړ، خپل قلمرو ته يې پراختيا ورکړه او د سترواکۍ بنسټ يې کېښود او پر دې سربېره يې سوداگرۍ او کرنې ته ډېره پراختيا ورکړه. د وگړو لپاره يې يو قانون جوړ کړ چې د حمورابي د قانون په نامه يادېږي. د حمورابي پلازمېنه د بابل ښار و چې د لرغونې نړۍ له سترو او ودانو ښارونو څخه شمېرل کېږي.

د حمورابي له مړينې سره په بين النهرين کې بلواوې پيل شوې. په پايله کې يې بابليان له منځه ولاړل او اشوريان واک ته ورسېدل. اشوريان يو جنگي قوم و او د اشور په ښار کې يې واکمني درلوده. د دغې لړۍ لومړی واکمن لومړی سارگون و چې له ميلاده ۹۰۰ کاله وړاندې يې د اور ښار تر لاسه کړ. په نهمه مخزېږده پېړۍ کې اشوريانو ډېرې برياوې تر لاسه کړې او خپل قلمرو ته يې د مديترانې تر

د حمورابي د قانون يوه برخه

که څوک يو تن په قتل تورن کړي، خو په اثبات يې ونه رسوي، تور لگوونکی بايد په قتل ورسېږي.

که چا تنبېدلي غلام ته پناه ورکړه، بايد ووژل شي.

که چا د يوه بل چا غلام وواژه، په بدل کې يې بايد غلام ورکړي.

که يو آزاد تن يو بل آزاد تن ووهي، په بدل کې بايد نغدي جريمه ورکړي او که چېرې يې بابلي وواهه بايد شپېته درې ووهل شي.

مورگو (سواه لو) پورې پراختيا ورکړه. څه مهال وروسته يې مصر هم تر لاسه کړ. د اشوريانو وروستی واکمن اشور بنپال و چې ډېرې سېمې يې تر خپلې ولکې لاندې کړې او د اعلاميانو سياسي ځواک ته يې د پای ټکی کېښود. د دغې لړۍ پلازمېنه د نينوا ښار و چې په ياده اداره کې يې ډېره پراختيا موندلې وه.

وروستی قوم، چې له يوې پېړۍ زيات يې په بين النهرين واکمني وکړه، کلدانيان وو. کلدانيان د نوبو بابليانو په نامه هم يادېږي، ځکه خپله پلازمېنه يې له نينوا څخه د بابل ښار ته ولېږدوله او هڅه يې وکړه چې د بابليانو تمدن راژوندی کړي او د حمورابي قانون پلي کړي، خو بريالي نه شول. په ۵۳۹ مخزېږد

کې هخامنشيانو د کلدانيانو وروستی واکمن، بخت نصر له منځه یووړ او د بابل ښار یې ونیو. په دې ډول بین النهرین د هخامنشيانو په قلمرو کې شامل شو. له هخامنشيانو وروسته ساسانیانو په بین النهرین ولکه ومونده او په اوومه زېږدیزه پېړۍ کې نو مورې سپمه د مسلمانانو له لوري ونیول شوه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د سومريانو، دويمه ډله دې د اکديانو او دريمه ډله دې د بابليانو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د بین النهرین لومړنی تمدن په څه نامه یادېږي او د رامنځته کېدو لامل یې څه و؟
- ۲- د سومر د ښاري دولتونو په اړه څه پوهیږئ او واضح یې کړئ.
- ۳- د اور د واکمنۍ په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۴- حمورابي کوم کارونه ترسره کړل او واضح یې کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د بین النهرین د سیاسي وضعې په اړه زیات معلومات راټول او خپلو ټولګیوالو ته دې وړاندې کړي.

د بين النهرين تمدن او فرهنگ

په دې لوست کې به د بين النهرين د خلکو له ديني عقايدو، ټولنيزې او اقتصادي وضعې او علمي لاسته راوړنوسره آشنايي پيدا کړئ.

دين: د بين النهرين اوسېدونکو په ډېرو خدايانو، لکه د آسمان، سپوږمۍ، ستورو، کرنې او داسې نورو باور درلود. هغوی د ځينو خدايانو مجسمې جوړې کړې وې او په عبادت يې بوخت وو. د بناونو په مرکزونو کې د غونډيو په سر څو پوريزه عبادت ځايونو شتون درلود چې په هر عبادت ځای کې د بناون ساتنې د خدای مجسمې ايښودل شوې وې.

د بين النهرين اوسېدونکو د خپلو خدايانو د خوښۍ په موخه بېلابېل مراسم ترسره کول. قربانۍ يې کولې او په گڼه يې مذهبي سرودونه ويل. هغوی له مړينې وروسته په ژوند باور درلود چې له همدې امله يې له مړو سره په قبرونو کې وسایل ايښودل.

د تاريخي روايتونو او ديني نصوصو له مخې الله تعالی، حضرت ابراهيم (ع) ولېره چې خلک د باطلو خدايانو له عبادت څخه منع کړي او د واحد خدای عبادت ته يې راوبولي. د حضرت ابراهيم (ع) توحيدې دعوت د دغه مهال د پاچا (نمرود) له مقاومت سره مخامخ شو، خو ډېر ژر د بين النهرين له پولو تير او فلسطين او جزیره العرب ته ورسيد.

کرنه: د دجلې او فرات د اوبو سترو سرچينو شتون د بين النهرين د کرنې د پراختيا او ودې بنسټيز لامل و چې له امله يې د اوبه خورا منظم سيستم رامنځته شو او د ټولنيز ژوند د نظام لپاره لاره هواره شوه. غنم او اوربشې د بين النهرين مهم کرنيز پيداوار وو.

ليک: له بين النهرين څخه ډېرې خټينې لوحې ترلاسه شوي چې پر مخ يې په بېلابېلو بڼو ليکنې څرگندېږي. د مؤرخينو څېړنو په ډاگه کړې، دغه لوحې چې لرغونتوب يې ۵۰۰۰ مخزېږد ته رسېږي، په واقعيت کې د هغه مهال کتابونه دي. له همدې امله ويلای شو چې د نړۍ تر ټولو لرغونې کتابتون په بين النهرين کې رامنځته شوی دی. دغه لوحې د ښوونې او روزنې، د خدايانو د عبادت، د حقوقي مسایلو، جگړو، راکړې ورکړې او داسې نورو په اړه مطالب لري چې په ميخي ليک ليکل شوي. په دې توگه ويلای شو چې په بين النهرين کې لومړنی رامنځته شوی ليک ميخي دی.

علوم: د نجوم پوهې په بين النهرين کې د پام وړ پرمختگ کړی و چې لامل يې د ستورو عبادت و هغوی هغه ستوري چې اوس عطارد، زهره، مریخ، مشتري او زحل نومېږي، پېژندل. د دجلې او فرات د سيندونو څپو د بين النهرين وگړي هڅول چې د اوبه خور سيستم د تنظيم او د خپلو ځمکو د پولو ټاکلو په موخه ډېر فکر وکړي. په دې ډول لومړني هندسي او رياضيکي فعاليتونه منځته راغلل چې ورپسې د جمعې، منفي، ضرب او تقسيم عمليې هم رامنځته شوې. د بين النهرين وگړو کال په دولسو سپوږميزو مياشتو او هره مياشت په څلورو برخو وېشلې وه چې په دې ډول اونۍ رامنځته شوه.

دېرپوه شی:

بابل د لرغونې نړۍ ستر او پرتمین ښار

بابل د بین النهرین له لرغونو ښارونو څخه دی. د مؤرخینو په آند دغه ښار له ۴۰۰۰ مخزېږد راهیسې شتون درلود او د نړۍ له لومړنیو ښارونو څخه شمېرل کېده. د بابل ښار د لرغونې بابلي واکمنۍ په ځانگړې توگه د حمورابي د واکمنۍ پر مهال ډېره پراختیا ومونده. په ۵۳۹ مخزېږد کې د بابا ښار د هخامنشي واکمن کوروش په ولکه کې راغی د بابل ښار د فرات د سیند په غاړه پروت دی. د دغه پراخه ښار مساحت ۵۲۰ کیلومتر مربع اټکل شوی دی. د ښار د شا و خوا لوړو او کلکو استحکاماتو شتون درلود. دغو استحکاماتو کابو ۲۵۰ برجونه او ۱۰۰ دروازې درلودې، چې په خوا کې یې له اوبو ډکې ژورې کنډې موجودې وې. د ښار دېوالونه یې ۹۰ کیلومتره اوږده وو. د فرات سیند د ښار له منځه تېرېده چې دواړو خواوې د ښکلو پلونو په واسطه له یوبل سره لار موندله.

د ښار سترې ودانۍ له ډېرو جوړې وې. د دغو ډېرو مخ په سفالي رنگ پوښل شوی و. د ښار له سترو ودانیو څخه یوه هم هغه برج ډوله اووه پوړیزه ودانۍ وه چې کابو ۲۰۰ متره لوړوالی یې درلود او د نړۍ تر ټولو لوړه ودانۍ گڼل کېده. د دغې ودانۍ باندینې لوری د ښکلو انځوریزو کاشیو په واسطه پوښل شوی و.

بین النهرین ته د یونانیانو له راتگ وروسته بابل د سکندر د پام وړ وگرځېد او د هغه استوگنځای شو. د سکندر د ځای ناستو د شخړو په پایله کې دغه ښار ډېر زیانمن شو او له هغه وروسته د سقوط په لور روان شو. د روایاتو له مخې حضرت ابراهیم (ع) په بابل کې بتان مات کړل او د بابل د حاکم (نمرود) په امر په اور کې واچول شو، خو الله تعالی وژغوره. د بابل د ښار کنډوالې د بغداد د سویل په ۸۵ کیلومتري کې د کوفې ښار ته نژدې شتون لري.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په درې ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د بین النهرین د وگړو د مذهبي عقیدو، دویمه ډله دې په بین النهرین کې د علومو د پرمختگ او دریمه ډله دې د بابل د ښار په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې ټولگیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د بین النهرین د عبادت ځایونو په اړه څه پوهېږئ؟ توضیح یې کړئ.
- ۲- د علومو په برخه کې بین النهرین کومې لاسته راوړنې لري؟
- ۳- د بابل د ښار په اړه څه پوهېږئ؟

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د بابل د حاکم (نمرود) په اړه معلومات راټول او نورو ټولگیوالو ته دې وړاندې کړي.

د مصر تمدن

په دې لوست کې به په مصر کې د تمدن د رامنځته کېدو د لاملونو، د هغې د بشپړتيايي پراوونو او همدارنگه د لرغوني مصر له سياسي وضعې سره آشنايي پيدا کړئ.

د مصر هېواد په افريقاکي پروت دی. د مؤرخينو په آند په مصر کې د بشري مدنيت د رامنځته کېدو رغنده لامل د نيل سيند و چې په خپلو بنيرازو غاړو مورگو کې يې کلي او بنارونه رامنځته شول. په لوړه کچه يې کلتور ته پراختيا ورکړه او د بشر د ډېرو فعاليتونو بنسټ يې کېښود.

په مصر کې له ۵۰۰۰ تر ۳۲۰۰ مخزېږد پورې پېر له تاريخ وړاندې دوره بلل کېږي. هغه مهال د نيل په وادې کې مرکزي واکمني نه وه، خو سره له دې هم ځينې ځايي واکمنۍ يوموتې شوې او دوه واکمنۍ چې يوه په سويل او بله په شمال کې رامنځته کړه.

په دغه دوره کې هنر وده وکړه. د دودونو پر بنسټ قانون جوړشو او همدارنگه ليکنې او کلېزې رامنځته شوې چې ددغه پېر له علمي پرمختياوو څخه گڼل کېږي.

په ۳۲۰۰ مخزېږد کې د سويلي او شمالي واکمنيو د يوځای کېدو په ترڅ کې مرکزي واکمنۍ منځته راغله. د دغې واکمنۍ بنسټ اېښودونکی لومړی مينز (Menz) و چې د لومړۍ دورې بنسټ اېښودونکی هم و.

د لرغوني مصر د ودې پراوونه

مؤرخين د مصر لرغونې تاريخ د مينز له مهاله د هخامنشيانو تر ورتگ پورې په درې دورو وېشي.

۱ - لرغونې واکمني

لرغونې واکمني واک ته د مينز له رسېدو سره پيلېږي. په دغه واکمنۍ کې شپږ کورنۍ يو بل پسې واک ته ورسېدې. په دغه دوره کې د واکمنۍ سيستم تيوکراسي (دیني) و. پاچا هم سياسي او هم ديني مشر و ځکه د هغه ځواک د خدای ځواک گڼل کېده او په خلکو کې يې خورا درناوی کېده. له همدې

امله ورته د فرعون لقب ورکړ شوی و.

لرغونې واکمنۍ د پام وړ پوځي ځواک نه درلود او سیاست یې سوله ییز و. دغه دوره په ۲۳۰۰ مخزېږد کې پای ته ورسېده، ورسره په مصر کې نوی پېر پیل شو او دوه پېرۍ یې دوام وکړ چې د فیوډالي دورې په نامه یادېږي. په یاده دوره کې گډوډي واکمنه وه. نجیبان د ډېر ځواک څښتنان وو چې له امله یې د ټولنیزو پورکو (طبقاتو) له لوري وخت په وخت پاڅونونه رامنځته کېدل.

۲ - منځنۍ واکمني

په ۲۱۰۰ مخزېږد کې یوولسمه کورنۍ واک ته ورسېده چې په پایله کې یې گډوډۍ پای ته ورسېدلې او د مصر په تاریخ کې یوه نوې پاڼه پرانیستل شوه چې د منځنۍ واکمنۍ په نامه یادېږي.

دغه واکمنۍ د لرغونې واکمنۍ په پرتله کمزورې وه. فرعونیان یوبل پسې واک ته رسېدل، خو اصلي ځواک د کوچنیو واکمنانو په لاس کې و. دولسمې کورنۍ دغه حالت ته بدلون ورکړ. فرعونیان یې د پوره ځواک څښتن کړل. عدالت یې ټینګ او خلک یې د اصلیت او توکم له توپیر پرته په کارونو وگومارل. ویلاي شو چې دولسمه کورنۍ د ولسواکۍ لومړنۍ بنسټ ایښودونکې وه. دغه واکمني د ټولنیز عدالت او علمي پرمختیاوو له مخې یوه زرینه دوره وه. له پای ته رسېدو سره یې مصر یوځل بیا د گډوډیو او بهرنیو بریدونو دورې ته ورننوت چې له دوه پېرېوې زیات دوام وکړ او په پایله کې یې ټولنیزې او علمي پرمختیاوې له منځه ولاړې. هکسوسیانو، چې په لوېدیځې آسیا واکمن شوي وو، مصر تر ولکې لاندې راوست. دغې ولکې پرمصريانو مهم اغېز وکړ. هغوی یې نه یوازې له جگړه ییزو اصولوسره بلدکړل، بلکې د بهرنيانو په وړاندې یې یو موټی کېدو ته هم وهڅول. مصري واکمنانو د هکسوسانو په وړاندې پاڅونونه پیل کړل او بهرني ځواکونه یې له خپلې سېمې څخه وايستل. د دغې بریا اتل د اتلسمې کورنۍ مؤسس لومړی اهموز و.

۳- د امپراتوری دوره

د فرعون انځور

دغه دوره د هکسوسانو له ایستلو او د لومړي اهموز له واک ته رسېدوسره پېلېږي. اهموز د مخکینیو دورو په پرتله یو پیاوړی نظام رامنځته کړ. فلسطین یې ونيو او تر سوریې پورې ورسېد. د دغې دورې تر ټولو بریالي بریدونه د دریم توتمس پرمهال پېښ شول چې د دجلې او فرات ترمنځ سېمه یې د مصریه قلمرو کې ورگډه کړه.

د امپراتور له مړینې وروسته یوځل بیا گډوډۍ رامنځته شوې، خو مصري فرعونیان

یې په له منځه وړلو کې پاتې راغلل. له امله یې یو په بل پسې انقلابونه پیل شول او تر دولسمې مخزېږدې پېړۍ پورې یې نیول شوې سیمې له لاسه ووتې او واکمنۍ یې د څوړتیا په لور روانه شوه.

په ۶۷۰ مخزېږد کې مصر د اسوریانو له لوري ونيول شو او تر ۶۶۲ مخزېږد پورې یې تر استعمار لاندې واوسېده. له دې وروسته مصر یو ځل بیا ځواک ترلاسه کړ او کلتور پراختیا ومونده، خو دغه حالت ډېر دوام ونه کړ. په ۵۲۵ مخزېږد کې مصر د فارس امپراتورۍ له لوري ونيول شو چې له دې وروسته تېر تمدن بیا راژوندی نه شو.

په ټولیزه توگه په مصر کې شل کورنۍ واک ته ورسېدې او گڼ شمېر فرعونیانو پکې واکمني وکړه. له هغوی څخه یو هم دویم رامسس و چې د واکمنۍ پرمهال یې حضرت موسی علیه السلام راڅرگند شو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د لرغونې واکمنۍ، دويمه ډله دې د منځنۍ واکمنۍ او دريمه ډله دې د امپراتورې دورې په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې نورو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د نیل په وادي کې مرکزي واکمني څه مهال او د چا له لوري رامنځته شوه؟
- ۲- د لرغوني مصر د تاریخي دورو په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.
- ۳- حضرت موسي (ع) د کوم فرعون په واکمني کې راڅرگند شو؟ نوم یې واخلي.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د مصر د فرعونيانو په اړه معلومات راټول او خپلو ټولگيوالو ته دې وړاندې کړي.

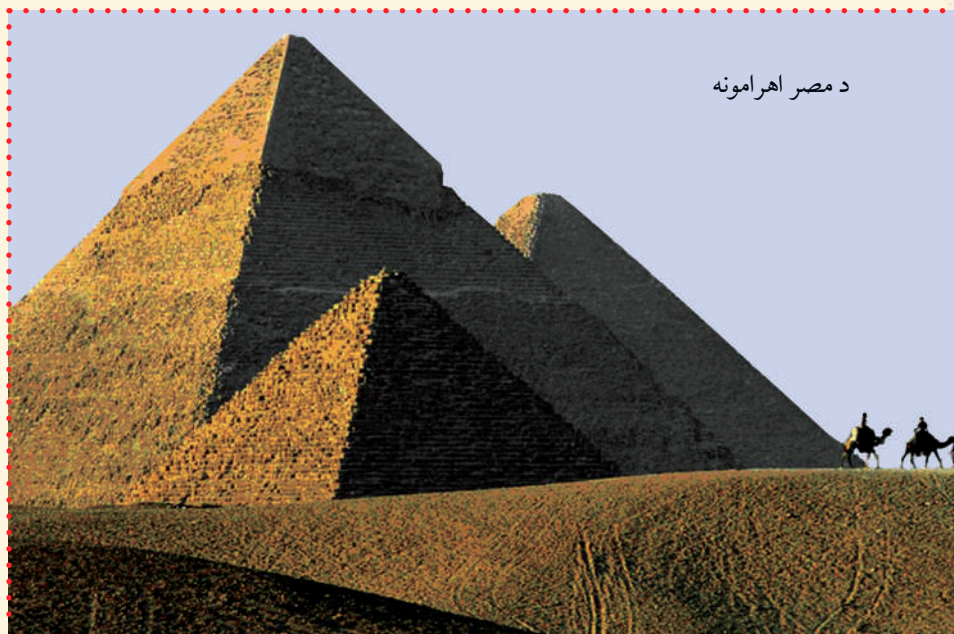
د مصر تمدن او فرهنگ

په دې لوست کې به د مصريانو د مذهبي عقايدو، ټولنيزې وضعې، اقتصادي سيستم، علمي لاسته راوړنو، هنري فعاليتونو او د لرغوني مصر له تاريخي آثارو سره آشنايي پيداکړئ.

دين: د لرغوني مصر د وگړو په ټولنيز ژوند کې مذهب ډېر رول درلود او د ژوند په هر اړخ يې اغېز کړی و. د لرغوني واکمني سيستم تيوکراسي (دیني) و. په منځنۍ واکمنۍ او آن د امپراتورۍ په دوره کې د هېواد چارې د مذهب له لارې اداره کېدې.

په لرغونې واکمنۍ کې بېلابېل دينونه سره يوځای او يو واحد دين منځته راغی. همدارنگه له بېلابېلو خدايانو څخه درې آمون (د لمر رب النوع) چې د عدالت، رښتينولۍ او د کيناتو د اخلاقي چارو ساتندوی گڼل کېده او اوسيروس (د نیل رب النوع) چې د نباتاتو خدای گڼل کېده منځته راغلل. د منځنۍ واکمنۍ او د امپراتورۍ په پېر کې دين خپل وروستنی تکامل ترلاسه کړ.

د هکسوسانو د يرغل پرمهال دغه دين په خرافاتي دين تبديل شو. خلکو د پيسو په مقابل کې په پايروس ليکل شوی بښليک اخيسته او د مړي ترڅنگ يې په قبر کې ايښوده. په دې ليک کې له ارباب الانواعو څخه د نوموړي شخص د بښلو غوښتنه کېده. د غو ديني خرافاتو چې د روحانيونو له خوا پلي کېدل، پر چاپېريال ناوړه اغېز وکړ چې له امله يې په ۱۳۷۵ مخزېږد کې دڅلورم امنوهوټپ

د مصر اهرامونه

په مشرۍ پاڅون رامنځته شو. زور مذهب له منځه ولاړ او پرځای یې نوی دین رامنځته شو چې په هغه کې د اتون د خدای (د لمر لرغونی نوم) عبادت کېده. امنوهوتپ خپل نوم په اخناتون تبدیل کړ. وروستيو فرعونانو له دغه مذهب سره لیوالتیا نه درلوده، په تیره توتن خامون چې دیني خرافات یې بیا دود کړل او د اتون دین یې له منځه یووړ.

د لرغوني مصر کلتوري میراثونه تر ډېره اهرامونه، مومیایي جسدونه، عبادتځایونه، مقبرې، مجسمې، انځورونه، ډبرلیکونه او مذهبي سرودونه دي چې ټول یې د مذهب په سیوري کې منځته راغلي دي. مصریانو پر ډول ډول خدایانو عقیده درلوده. لمر، سپوږمۍ، نیل او ځینې حیوانات یې سپېڅلي بلل او د درناوي په موخه یې د هغوی انځورونه او مجسمې په عبادتځایونو کې ایښودې. دا هم باید په یاد ولرو چې ددغو ټولو خرافاتو او شرک ترڅنګ الله تعالی د توحید لارې ته د خلکو د رابللو په موخه پیغمبران علیهم السلام راستولي دي. موسی علیه السلام او ورور یې، هارون علیه السلام په مصر کې په پیغمبرۍ مبعوث شول. موسی علیه السلام او پیروانو یې د الهی تعلیماتو په رڼا کې د ژوندانه او واحد خدای ﷻ د عبادت بیرغ پورته کړ او د دغه مهال له فرعون سره یې نښته وکړه.

د شرک او خرافاتو او د فرعون د تېري او بې عدالتۍ په وړاندې د موسی علیه السلام پاڅون په پای کې د خلکو په یو خوځښت تبدیل شو چې په پایله کې یې فرعون ډوب شو او د توحید دعوت یوځل بیا لوړ پور ته ورسېده.

په پیل کې مصریانو خپل مري په ټوټو پوښل او په قبر کې یې ایښودل، خو وروسته یې دغه لاره بدله کړه او د بدن د ساتنې په موخه یې هغوی مومیایي کول او د اړتیا وړ وسایل یې ورسره په قبر کې ایښودل.

ټولنيز حالت

مصري ټولنه په واقعیت کې له څلورو پوړیو څخه جوړه شوې وه. په هر پوړ کې یې افرادو او په سر کې یې فرعون ځای درلود. د پوړکو ترمنځ د ژوند توپیر ډېر نه و. ټول وگړي د قانون په وړاندې برابر وو. سره له دې چې اقتصادي توپيرونو شتون درلود، د شاهي کورنۍ له غړو پرته د هیڅ تن ټولنيز موقعیت څرگند نه و او ان نوکرانو او غلامانو کولای شول له یوه ټولگي څخه بل ته پورته شي. غلامان، چې په پیل کې په سختو کارونو گومارل کېدل، وروسته په عسکري خدمت کې شامل شول او په ژوند کې یې بدلون راغی چې په پایله کې د غلامانو ټولگي بېخي له منځه ولاړ.

په مصري ټولنه کې بنځو لوړ مقام درلود، تر دې چې فرعونې تاج او تخت ته ورسېږي. په کورنۍ کې د ننه ودونو ډېر دود درلود. د دغه دود له مخې فرعونيانو له خپلو نژدې خپلوانو او د کورنۍ له غړو سره واده کاوه.

د بنوونې او روزنې په ډگر کې هم مصر د پام وړ پر مختگ کړې و. د دولتي بنوونځيو ترڅنگ خصوصي بنوونځيو هم شتون درلود او د هر ټولگي افرادو پکې زده کړه کولای شوه.

اقتصادي سيستم

د مصر اقتصادي بنسټ په کرنې او مالدارۍ ولاړ و. کرنې ډېره پراختيا موندلې وه او ځمکو بڼه حاصل ورکاوه. د هغه مهال د کلتور له مخې ټولې ځمکې د فرعون ملکيت وې چې د ماليې په مقابل کې يې پرخلکو وېشلې. له شلمې مخزېږدې پېړۍ وروسته سوداگرۍ چټکه پراختيا ومونده او د اقتصادي بنسټ په پياوړتيا کې يې تر ټولو زيات اهميت ترلاسه کړ.

مصريانو له بهرنيو هېوادونو سره سوداگريزو اړيکو ته پراختيا ورکړې وه چې بڼه بېلگه يې په ۳۰۰۰ مخزېږد کې مصر ته د افغانستان د لاجوردي ډبرو رسېدل و.

صنعت هم د مصر د اقتصاد په پياوړتيا کې ډېر ارزښت درلود. بېړۍ جوړونه، بښينه جوړونه، کولالي، د ټوکرانو اوبدل او د ډبرې توږل هغه صنايع وې، چې گڼ شمېر وگړي يې په کارونو بوخت کړي وو. د فلزي پيسو په جوړونه کې هم مصر نړيوال شهرت ترلاسه کړي و.

د امپراتوري تر دورې پورې ځمکې د خلکو ترمنځ وېشل شوې وې او د حکومت له عملي کنټرول څخه بهرگڼل کېدې، خو د دغې دورې زيات لگښت په کروندگرو د لوړې ماليې لامل وگرځيد چې په دې توگه فرعونيان د ځمکوڅښتن او کروندگر يې نوکران شول. سربېره پر دې د زياتو پيسو د لاسته راوړلو په موخه بهرنۍ سوداگري هم د دولت له لوري انحصار شوه.

د اخناتون له دورې پرته د امپراطورۍ په ټوله دوره کې روحانيون له ماليې معاف وو او د دولت په پانگه کې يې مهمه ونډه درلوده. سربېره پر دې د کرنيزې ځمکې يو پر اوومه برخه د روحانيونو حق و او همدارنگه د زرگونو څارويو او کابو سل بېړيوڅښتنان هم وو.

ادبيات

مصريان لومړني خلک وو چې انځوريز ليک (هيروغليف) يې رامنځته کړ. مصري کاهنانو دغه ليک د عبادتځايونو، ماڼيو او د فرعونيانو د مقبرو د اړونده مطالبو د ليکلو په موخه کاراوه او په ځانگړو

مدرسو کې بې زده کوونکو ته ورښوده. له هیروغلیف پرته د دیموتیک په نامه هم یولیک دود و چې د منځني پور وگړو او سوداگرو ورڅخه کار اخیسته. کاهنان په مدرسوکې د اشرافو د زمانو په روزنه او د بېلابېلو علومو په ښوونه بوخت وو. په دغو مدرسو کې د پاپيروس له کاغذ څخه گټه اخیستل کېده. دکلیزو رامنځته کېدل هم د یادونې وړ دي چې په حقیقت کې د هغه مهال د تاریخ کتابونه وو. په دغو کلیزو کې مصري منشیانود فرعونیانو بریاوې څرگندولې او د هغوی اړوند مسایل بې لیکل.

هنر او معماري

د مصر تمدن ته ترډېره هغوکلتوري میراثونو شهرت ورکړی چې د یادگار په ډول پاتې دي. دغه آثار له اهرامونو، عبادتځایونو، ماڼیو، مجسمو او هغو انځورونو څخه عبارت دي دا آثار د وخت د واکمنیو د لویۍ او پوهې څرگندونه کوي، چې د مصر درې گوني اهرامونه یې ښې بېلگې دي. د اهرامونوسربیره گڼ عبادتځایونه هم ودان شوي وو چې په چاپېر کې یې د کاهنانو، غلامانو او کار کوونکو ځانگړو ځایونو شتون درلود. په دغو عبادتځایونو کې د سپیڅلو څارویو مجسمې ایښودل شوې وې او ستې یې له دیني لیکنو او انځورونو ډکې وې.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د مصريانو د مذهب، دويمه ډله دې د اقتصادي سيستم او دريمه ډله دې د هنر او معمارۍ په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې نورو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د مصريانو د دیني عقیدو په اړه څه پوهېږئ؟ توضیح یې کړئ.
- ۲- د مصريانو د ټولنيز حالت په اړه څه پوهېږئ؟ توضیح یې کړئ.
- ۳- د مصريانو د ادبياتو په اړه څه پوهېږئ؟ توضیح یې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د مصريانو د لاسته راوړنو په اړه خپل معلومات وليکي او ټولگيوالو ته دې واوروي.

په دې لوست کې به د آریانا تمدن د فارس له برخې سره آشنا شئ او هم به د فارس د تمدن سیاسي، ټولنيزې، اقتصادي او کلتوري وضعي په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

هغه مهال چې آریایان په بلخ کې مېشت شول، د وگړو د ډېرښت له امله د اریانا دننه ختیځ او لویدیځ ته وکوچېدل. هغه شمېر، چې لویدیځ ته کډه شول د فارس په شمال د (اوسني ایران) کې مېشت شول د ((ماد)) او ((فارس)) په نومونو د یوه مدنیت بنسټ یې کېښود، چې د فارس د تمدن په نوم شهرت لري.

د فارس پراخې دښتې، سیندونه، شتمنی او طبیعي زیرمې د دې لامل شوې چې په دغه هېواد کې کرنه، مالداري او صنعت د پام وړ پراختیا وکړي او بشري تمدنونه رامنځته شي. سیالک، گوران، مارلک، جیروفت او شهر سوخته د فارس نامتو لرغونې سیمې دي چې وگړو یې د گاوندیو سیمو له وگړو، لکه د مندیگک، موهنجودارو او هرپې له اوسېدونکو سره اړیکې درلودې.

له میلاد څخه ۳۰۰۰ کاله وړاندې ایلامی وگړو په فارس کې د ایلام تمدن رامنځته کړ. د دغه تمدن په اړه ډېر تاریخي معلومات د شوش له ښار څخه، چې د ایلامی واکمنی سیاسي مرکز و، ترلاسه شوي دي. ایلام د ادب، هنر او صنعت په برخه کې د پام وړ پراختیا ومونده. د بابلیانو او اشوریانو له واک ته رسېدو سره ایلامیان کمزوري شول او په پایله کې په ۶۴۵ زېږدیز څخه وړاندې کې د اشور ښاپال له لوري فتح شو. اشوري لیکنې د هغو دوو قبایلو یادونه کوي چې د فارس په شمال لویدیځ کې مېشت وو او د ماد او پارسیانو څخه عبارت دي.

د هیرودت په وینا د اتمې مخزېږدې پېړۍ په وروستیو کې د دیاکو په نامه یوه شخص د ماد قبایل تر خپلې ولکې لاندې راوستل او د ماد د واکمنی بنسټ یې کېښود.

په دغه لړۍ کې درې نامتو پاچاهان واک ته ورسېدل چې یو له هغوی څخه هم استیاګ و چې په واکمنۍ کې یې د ماد ځواک خپل لوړې پورې ته ورسېد او د ماد قلمرو ته یې ډېره پراختیا ورکړه. د ماد د قلمرو پراختیا د فارسي قبایلو له لوري ودریده. پارسیان د کوروش په مشرۍ یو موټی شول او په ۵۵۳ مخزېږد کې یې د ماد واکمني له منځه یووړه. په فارس کې د ماد له راپرځېدو سره هخامنشي واکمني منځته راغله. د دغې واکمنۍ نامتو واکمن لوی کوروش و چې د بابل ښار یې تر ولکې لاندې راوست او ځان یې د بابل پاچا وباله. له کوروش وروسته د هغه زوی لومړی کمبوجیه واک ته ورسېد. کمبوجیه په مصر یرغل وکړ او هغه یې په خپله ولکه کې راوست. د هخامنشیانو اته واکمنان یو په بل پسې واک ته ورسېدل چې په پای کې په ۳۳۵ مخزېږد کې د هخامنشیانو وروستي واکمن، دریم داریوش د مقدوني سکندر د یرغلونو په پایله کې ماته وخوړه او ورسره دغه لړۍ پای ته ورسېده.

تمدن او فرهنگ

دین: د شرک او خرافاتو د خپرېدو په پایله کې په پخواني فارس کې د ځینو څارویو، ځمکې، آسمان، اوبو او اور عبادت تر ډېره دود و. د اور عبادت د ستورو عبادت په تېره د لمر عبادت ځانګړی رول درلود. د پخوانیو فارسیانو په مذهب کې عبادتځایونو شتون نه درلود. دیني مراسم، دعاګانې او قربانۍ په مناسبو ځایونو کې ترسره کېدې. خو وروسته عبادتځایونه ودان شول چې د خدایانو مجسمې پکې ایښودل کېدې او خلکو به یې عبادت کاوه.

ایلامیانو له مړینې وروسته پر ژوند باور درلود او له خپلو مړو سره یې خاورینې کوزې خښولې او همدارنګه یې له کانالونو څخه قبرونو ته اوبه ورتوبولې چې مړي تېري نه شي.

د زردشت په راڅرګندیدو سره زردشتي مذهب د فارس دولتي مذهب شو او ډېر ارزښت یې

ترلاسه کړ.

هنر، صنعت او معماري

په لرغوني فارس کې ايلاميانو د خټينو او فلزي لوښو په جوړولو، مجسمه جوړولو او د ډبرو پر مخ د انځورونو په کښلو کې ډېر مهارت درلود. د ماد وگړو خپل کورونه په لوړو ځايونو کې د تينگو کلاگانو په منځ کې جوړول. د دغو کلاگانو شا او خوا تاو راتاو ديوالونو او د څار برجونو شتون درلود چې د جگړې د سنگرونو په څېر ورڅخه گټه اخيستل کېده.

ماد د خپلو شاهانو لپاره په غرونو کې قبرونه کيندل. د لرغونپوهانو په واسطه موندل شوي خاورين لوښي او فلزي آثار د هنر او معمارۍ په برخه کې د ماد د هنري مهارتونو څرگندونه کوي. هخامنشي واکمنانو د خپل ځواک د ښوولو په موخه گڼ شمېر ماني ودانې کړې وې، چې له هغو څخه يوه هم د جمشيد تخت دی.

له هخامنشي لړۍ څخه د بيستون ډبرليک ډول ډول فلزي، طلايي، نقره يي او د زېرو آثار لکه:

د جمشيد د تخت يو انځور

سکې، وسلې، جامونه، لوښي او لوحې پاتې دي چې د دغه مهال د صنعت د پرمختگ څرگندونه کوي.

د جمشيد تخت: د هغو ښکلو مانيو

مجموعه وه چې د هخامنشيانو په واسطه جوړه شوې وه. داريوش دغه ځای د خپلې ماني لپاره غوره کړ او د جوړېدو په موخه يې له ټول هېواد څخه گڼ شمېر هنرمندان په کار وگمارل. له داريوش وروسته ټولو هخامنشي واکمنانو په دغه

ځای کې مانی جوړې کړې.

په دغه سېمه کې هر کال د نوروز د جشن مراسم ترسره کېدل چې له بېلابېلو ولایتونو څخه پکې له ښکلو سوغاتونو سره استازيو گډون کاوه. د يوناني سکندر له راتگ سره د دغه تخت ډېر ارزښتناکه وسايل له منځه ولاړل او ودانۍ يې زیانمنې شوې.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د ماد او فارسيانو د واکمنۍ دويمه ډله دې د پخواني فارس د مذهب او دريمه ډله دې د هنر او معمارۍ په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې خپل معلومات نورو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتني

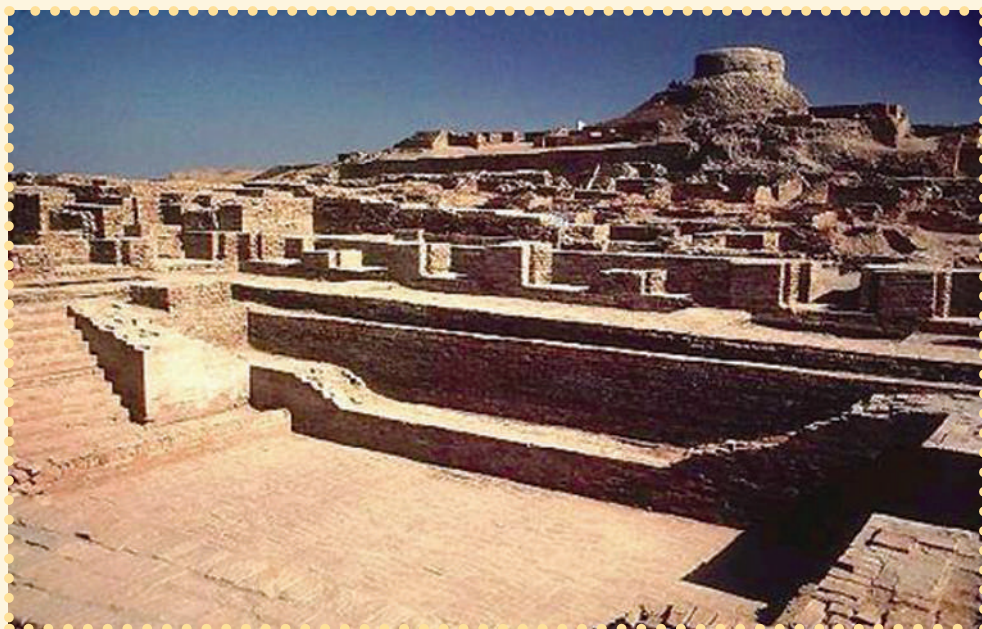
- ۱- د فارس لرغونې سېمې کومې دي؟
- ۲- د هخامنشي واکمنۍ بنسټ ايښودونکی څوک و او څه مهال رامنځته شو؟
- ۳- د ماد د واکمنۍ د هنر او معمارۍ په اړه څه پوهېږئ واضیح يې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د جمشید د تخت په اړه معلومات وليکي او خپلو ټولگيوالو ته دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د هند تمدن د رامنځته کېدو د څرنګوالي، سياسي، ټولنيزې او کلتوري وضعې، علمي لاسته راوړنو او د لرغوني هند د هنر او معمارۍ سره آشنایي پيدا کړئ.

هند په آسيا کې د تمدن د پيدايښت له لرغونو مرکزونو څخه ګڼل کېږي. هند هغه پراخه او ښکلا سيمه ده چې په خپله غېږ کې يې ډېر مدنيتونه، علوم او مذهبونه روزلي دي. په ۱۹۲۴ز کال کې لرغونپوهانو په هند کې د دوو لرغونو سيمو (هراپه او موهنجودارو) پاتې شونې وموندل چې لرغونتوب يې ۳۰۰۰ مخزېږد ته رسېږي. هر په او موهنجودارو کراچۍ ته څېرمه ځای لري، د دراويدي اقوامو اړوند او د هند له لرغوني تمدن څخه ګڼل کېږي. د هر په او موهنجودارو تمدن د سند په لويديځ کې رامنځته شوی. له دغې سيمې څخه تر لاسه شوي آثار څرګندوي چې د دغې

له موهنجودارو څخه د ودانيو پاتې شونې

سېمې وگړي په ۳۰۰۰ مخزېږد کې په کرنه، مالدارۍ او د میوه لرونکو ونو په روزنه بوخت وو. هغوی له برونزو څخه د کار وسایل، د کور لوبښي او وسلې جوړولې او په لاسي صنعت کې هم مخکښ وو. د هرپه او موهنجدارو پاتې شوني ښيي چې په دغه سېمه کې له پخو خښتو څخه جوړگن شمېر کورونو، دوکانونو او واپونو شتون درلود، چې عموماً کورونه دوه. پوریز او د پراخه کوڅو لرونکي وو. په دغو ښارونو کې د تالارونو، د اوبو څاگانو، حمامونو، د کانالونو په واسطه د اوبه خور سیستم او د کانالیزاسیون سیستم شتون دا په ډاگه کوي چې دغه وگړي د یو پرمختللي تمدن لرونکي وو.

له مخزېږد څخه ۱۵۰۰ کاله وړاندې آریایان هند ته کډوال شول او د دراویدي اقوام یې چې د پرمختللي تمدن لرونکي وو، د ځان تابع کړل. آریایانو هند ته له راتگ وروسته د کاست (طبقاتي) سیستم رامنځته کړ. د دغه ویش پر بنسټ څلور طبقي لکه: برهما (روحانیون) کشتاتریان (جگړه ماران) ویستا (سوداگر او کروندگر) او سودرا (کارگران) رامنځته شول.

آریایانو په هند کې واحده واکمني رامنځته نه کړه، بلکې هرې قبیلې د ځان لپاره یو کوچنی قلمرو غوره کړ او پکې میشت شول چې په پایله کې بهرنیانو ته په هند د یرغلونو زمینه برابره شوه.

هخامنشي واکمن داریوش د هند شمال فتح کړ، خو د سکندر په واسطه د هخامنشیانو له منځه تلو سره د هند شمال د یونانیانو لاس ته ورغی. د سکندر له مړینې سره سم یو هندي قوماندان چندرا گوپتا د یونانیانو په وړاندې پاڅون وکړ او هغوی یې له هند څخه وایستل. هغه په لنډ وخت کې ځایي واکمني سره یوموتې او یوه ځواکمنه واکمني یې رامنځته کړه چې د موریایانو واکمني بلل کېږي. د دغې واکمنۍ له مشهورو واکمنانو څخه یو هم اشوکا و چې په تاریخ کې ډېر شهرت لري. له موریایانو څخه وروسته په هند کې د گوپتا واکمني منځته راغله چې څو پېړۍ یې دوام وکړ.

فرهنگ او تمدن

دین: د تاریخي حقایقو او سمو دیني عقایدو په نظر کې نیولو سره، توحید او دیوه خدای عبادت د انسانانو په دیني تاریخ کې یو اصل دی او له خدای ﷻ څخه پرته د نورو شیانو عبادت ته مخه کول له سمې لارې څخه انحراف او بې لارې ده. د همدې انحراف پر بنسټ د آریایانو له مهاجرت وړاندې په هند کې د حیواناتو او طبیعت لمانځنه کېده. لوی او غټ خدایان یې اګني (د اور خدای) او اندیرا (د باران خدای) وو. په لرغوني هند کې ډېر کیشونه رامنځته شول، چې له هغوی څخه یو هم برهمن و. د برهمن دین دولت ته د خدایي مقام ورکاوه او پاچا یې سپېڅلی باله. په شپږمه مخزېږده پېړۍ کې په هند کې د بودا دین منځته راغی چې د اشرافو له ملاتړ څخه برخمن شو او ډېره پراختیا یې ومونده.

علم، هنر او معماري

د لرغوني هند وګړو په ریاضي او طبابت کې ډېر پرمختګ کړی و. له ۱- ۹ پورې اعداد، اعشاري سیستم او داسې نور د هنديانو له لوري رامنځته شول. هنديانو د اړتیا له مخې د جشن او قربانۍ ورځې وټاکلې او له همدې امله یې نجوم ته هم ډېر پام اړولی و. په لرغوني هند کې هنر او معمارۍ هم ډېره پراختیا موندلې وه چې بېلګې یې د هرې او موهنجدارو په پاتې شونو کې تر سترګو کېږي. د بودایي دین له پراختیا سره سم په ټول هېواد کې ګڼ شمېر عبادت ځایونه ودان شول. سربېره پردې د واکمنانو لپاره ښکلې او سترې ماڼۍ جوړې شوې، چې پاتې شونې یې تر دې مهاله شتون لري او په لرغوني هند کې د هنر او معمارۍ د پرمختګ څرګندونه کوي.

د هندي هنرمندانو يو بل مهم کار د مجسمو جوړول وو. هغوی د بودا او هندي خدایانو لپاره له لرگیو او ډبرو څخه گڼ شمېر مجسمې جوړې کړې وې چې د وگړو له لوري يې عبادت کېده.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې هند ته د آریایانو د ورتگ، دویمه ډله دې د لرغوني هند د دین او دریمه ډله دې د هنر او معمارۍ په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې خپلو ټولگیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د هند د لرغونو سیمو په اړه څه پوهیږئ؟ واضح یې کړئ.
- ۲- آریایان هند ته څه مهال ولېږدېدل او څه ډول طبقاتي سیستم یې رامنځته کړ؟
- ۳- په لرغوني هند کې د علم د پراختیا په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د هنديانو د کلتور په اړه معلومات راټول او خپلو ټولگیوالو ته دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د لرغوني چین له سیاسي، ټولنيزې، کلتوري او اقتصادي وضعې او تاريخي اثارو سره آشنایي پيدا کړئ.

د چین هېواد د آسيا په ختيځ کې پروت او د نړۍ له لرغونو تمدنونو يو څخه دی. د چین تمدن د هوانگهو د سیند په غاړه کې رامنځته شوی چې ښه پراخه ځمکې یې درلودې او وگړي یې په کره بوخت وو.

په لرغوني چین کې لومړنۍ واکمني په ۱۵۰۰ مخزېږد کې رامنځته شوه چې د شانگ په نامه یادېږي. د خط او کليزې رامنځته کېدل او د چيني لوبو جوړېدل د شانگ دورې له مهمو تمدني لاسته راوړنو څخه گڼل کېږي.

دويمه واکمني چې په چین کې رامنځته شوه، د (چو) په نامه یادېږي، چې واکمنانو یې له ۱۰۲۸ - ۲۵۶ مخزېږد پورې واکمني وکړه. د چو د واکمنۍ په وروستيو کې په چین کې کورنۍ جگړې او اخ وډب رامنځته شوی چې په پایله کې یې د (چه این) په نامه قبیلو پر چین ولکه ومونده او د لرغوني چین د یوې مشهورې واکمنۍ بنسټ یې کېښود.

د چه این قبایلو واکمن شي هوانگ تي و چې د چین په تاریخ کې ډېر شهرت لري. شي هوانگ تي پیاوړی پوځي ځواک درلود او له همدې امله په دې بريالی شو چې ورې واکمنۍ له منځه یوسي. هغه د چین پر پراخه هېواد ولکه ومونده او خپل ځان یې لومړی سترواک وبله. په دغه واکمنۍ کې د چین د تمدن د ودې او نیکمرغۍ دوره پیل شوه. قوانین رامنځته شول، سرکونه جوړ شول او د بهرنیو بریدونو د مخنیوي په موخه د یوه دیوال جوړول پیل شول چې دا مهال د چین د ستر دیوال په نامه یادېږي.

د شي هوانگ تي له مړینې وروسته په چین کې گډوډۍ رامنځته شوې چې په پایله کې یې د هان لړۍ واک ته ورسېده. د هان د واکمنۍ پر مهال بودايي مبلغانو چین ته سفرونه وکړل او په دغه هېواد کې یې بودايي دین ته پراختیا ورکړه.

فرهنگ او تمدن

دین: په لرغوني چین کې وګړو د آسمان، ځمکې او خپلو نیکونو عبادت کاوه. د پخواني چین دوه ستر کیشونه د تاو او کنفیسوس عقاید دي. د دغو دینونو له نظره انسان او طبیعت سره ډېر نژدې دي او یو پر بل اغېز کوي. د تاو دین د ساده ژوند بڼېګنې او پر خپلو غوښتنو سترګې پټول تبلیغوي. کانفوسیوس له ټولني سره د اړیکو پیدا کولو او د انسانانو ترمنځ د اړیکو په درلودلو باندې ټینګار کوي. دغه دین د پخوانیو دودونو، مشرانو، پلرونو، نیکونو او د کورنۍ یووالي په درناوي تاکید کوي. د هان په واکمنۍ کې د بودا دین دغه هېواد ته راغی او ګڼ شمېر پیروان یې وموندل چې د چینایانو په کلتوري ژوند یې ډېر اغېز وکړ.

ادبیات: د چینایانو لیکدود د هیروګلیف په څېر یو لرغونی لیکدود دی. دغه لیکدود د چه این په واکمنۍ کې معیاري شو او په ټول چین کې دود شو چې تر دې مهاله کارول کېږي. دغه لیکدود په نورو هېوادونو کې هم خپور شو او د جاپانیانو، کوریایانو او ویتنامیانو د لیکدود بنسټ یې کېښود. په لرغونو پېړیو کې لیک د هلوکو او لرګیو پرمخ کښل کېده. په لومړۍ میلادي پېړۍ کې په چین کې کاغذ رامنځته شو چې په لیکلو کې یې یو ستر انقلاب رامنځته کړ او ډېرو خلکو ته یې پوهه ورسوله.

د چین د لیکدود پرمختګ د شتمنو ادبیاتو لپاره لاره هواره کړه. ګڼ شمېر نثرونه، د قصیدو کتابونه او تاریخي آثار ولیکل شول. د شعر په برخه کې هم د پام وړ پراختیا رامنځته شوه.

علم، صنعت او هنر

چینایانو د نجوم، ریاضیاتو او جغرافیې په برخه کې ډېر پرمختګ کړی و. د چوپه واکمنۍ کې د بېلابېلو ایالتونو لپاره نقشې جوړې شوې او د هېواد د جغرافیې په اړه ډېر معلومات ترلاسه شول. چینایانو د زلزلې په اړه هم معلومات لرل او د زلزلې د معلومولو لپاره یې یوه آلې هم رامنځته کړې وه. هغوی د اوسپنې په مقناطیسي ځانګړتیا پوهیدل، چې وروسته یې قطب نما رامنځته کړه. چینایانو د انسان د اناتومی په برخه کې هم ډېره پوهه درلوده. په یوشمېر ناروغیو او د هغوی د درملنې په اړه یې هم معلومات درلودل.

چینایان لومړني وګړي وو چې له خټینولوبنو او فلزکاری سره یې ښه آشنایي درلوده. د چین ستر ښارونه له پوهانو او صنعتکارانو ډک وو. د کاغذ او چاپ فن، قطب نما او د باروتو جوړول د چینایانو ویاړونه دي. د چيني لوبنو جوړونې او د ټوکر او بدلو صنعت ډېر پرمختګ کړی و.

په لرغوني چین کې هنر او معمارۍ هم ډېره وده کړې وه. د لرغوني چین په ښارونو کې ګڼ شمېر ماڼۍ او عبادت ځایونه جوړ شوي وو. د چین ستر دیوال د هغه مهال د معمارۍ د مهارت یوه څرګنده بېلګه ده.

د چین ستر دیوال

د چین ستر دیوال د نړۍ له برمه ډک تاریخي اثر دی. دغه تاو راتاو دیوال د آرام سمندر له غاړو او مورگو څخه پیلېږي او د تبت په پولو کې پای ته رسېږي. دغه دیوال د شي هوانگ تي سترواک په امر په شلو کلونو کې جوړ شوی دی. د دغه دیوال لوړوالی اووه نیم متره دی، پراخوالی یې هم په همدې کچه دی. داسې ویل کیږي چې کله به کوم کارگر مړ کېده او یا به ناجوره کېده هغه به یې په دیوال کې خښاوه. د دیوال له پاسه په هره سل مترۍ کې امنیتي پوستې موجودې دي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د واکمنیو او دویمه ډله دې د چین د تمدن او فرهنگ په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې خپل معلومات نورو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د چه این قبایلو مشر څوک و او کوم کارونه یې ترسره کړل؟
- ۲- د پخواني چین د مذهبونو په اړه څه پوهیږئ؟ و اسیح یې کړئ.
- ۳- د چینایانو د علمي پرمختیا په اړه معلومات وړاندې کړئ.

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د چین د ستر دیوال په اړه معلومات ولیکي او ټولګیوالو ته دې وړاندې کړي.

د یونان تمدن

په دې لوست کې به د کرت تمدن، د یونان ښاري دولتونو، ټولنیزې او کلتوري وضعې او همدارنگه د لرغوني یونان له علمي او هنري لاسته راوړنو سره آشنایي پیدا کړئ.

د یونان تمدن د نړۍ د لرغونو تمدنونو هغه مهم مرکز و چې لویدیځې نړۍ ورڅخه الهام واخیست او د خپل کلتور بنسټ یې پرې کېښود.

د یونان لومړنی تمدن د کرت په نامه یادېږي. کرت د لرغوني یونان اړوند ټاپووزمه وه. په ۱۹۰۰ زېږدیز کې د لرغونپوهانو څېړنو په ډاگه کړه چې د کريت په جزیره کې یو پرمختللي تمدن شتون درلود چې د مصر او بین النهرین له تمدنونو سره یې سیالي کوله. له دغې سیمې څخه گڼ شمېر ډبرین او خاورین آثار، د پخلنځي وسایل او داسې نور آثار ترلاسه شوي چې لرغونتوب یې له ۲۵۰۰ - ۱۵۰۰ مخزېږد پورې رسېږي. په کرت کې مرکزي واکمني د ۲۰۰۰ مخزېږد په شاوخوا کې رامنځته شوه چې پلازمېنه یې د کنوسوس ښار و. د کرت تمدن د آریایي قبایلو د یرغل په پایله کې له منځه ولاړ.

یونانیان: یونانیان له هغو آریایي قبیلو سره تړاو لري چې له خپل اصلي میشت ځای (آریانا ویکه) څخه د اروپا لور ته ولېږدېدل او د ۲۵۰۰ مخزېږد په شاوخوا کې یونان ته ننوتل. د آریایانو لومړۍ ډله اکیان وو، چې یونان ته ننوتل هغوی د یونان اصلي اوسیدونکي د ځان تابع کړل او نه یوازې یونان بلکې د ایجن سمندرگي ټولې سیمې یې ترلاسه کړې.

د ۱۶ مې مخزېږدې پېړۍ په شاوخوا کې د اکیانو له لوري د لومړنۍ واکمنۍ بنسټ کېښودل شو او په می سن کې سترې او ښکلې مانۍ ودانې کړې. د اکیانو تمدن تر لسمې مخزېږدې پېړۍ پورې دوام وکړ.

اکیان په کرنې بوخت وو او د برونزو له وسایلو یې گټه اخیستله. دغه دوره له میلاده لس پېړۍ وړاندې د دوریانو د یرغل په ترڅ کې پای ته ورسېده او دوریان په لرغوني یونان واکمن شول. دوریانو د کلتور پرمختگ ته پام نه درلود، خو هغه مشهورې حماسي کېسې چې د (الیاد او ادیسه) په نامه یادېږي په همدې دوره کې منځته راغلي دي. دغه کېسې چې د نړۍ په ادبیاتو کې لوړ مقام لري، د ږوند یوناني شاعر هومر په واسطه ویل شوي دي.

د یونان ښاري دولتونه

په یونان کې د زیاتو غرونو او ټاپو وزمو شتون او همدارنگه قبیلوي تعصبات ددې لامل شول چې یوناني قبایل له یوبل څخه بېل او په خپلواکه توګه ژوند وکړي. په دې توګه په یونان کې ډېر ښاري دولتونه رامنځته شول چې سپارت او اتن یې تر نورو مشهور دولتونه وو. دغو دواړو دولتونو له یو بل سره توپیر درلود. د سپارت وګړو په جګړو کې ډېر شهرت موندلی و، خو د اتن وګړو په دموکراسۍ او د علم او فلسفې په دودولو کې ډېر شهرت درلود.

د یونان ښاري دولتونو له یو بل سره سیالي او دښمني درلوده. هغوی په دوو ډلو وېشل شوي وو چې د یوې ډلې په سر کې اسپارت او د بلې په سر کې اتن ځای درلود.

په یونان کې کورنیو جګړو چې د پلوپونیز جګړو په نامه یادېږي ډېر وخت دوام وکړ چې په پایله کې یې اسپارتيان بریالي شول، خو هغوی هم د تبس ښاري دولت له لوري مغلوب شول. په دې توګه کورنیو ګډوډو یونان ډېر کمزوری کړ. همدغه مهال مقدوني فلیپ چې د یونان په شمال کې د مقدونېي حاکم و، په یونان ولکه پیدا کړه چې دغه کار د فلیپ د زوی مقدوني سکندر د فتوحاتو لپاره لاره هواره کړه. سکندر د ترکیې او مصر له نیولو وروسته فارس ته مخه کړه او له ۳۳۶ - ۳۲۳ مخزېږد پورې یې په هخامنشيانو بری ومونده او د هند تر شمال پورې وړاندې ولاړ.

د سکندر له مړینې وروسته یوناني سترواکي تجزیه شوه، چې ورسره رومي امپراتورۍ ته د غورږېدو او پراختیا زمینه برابره شوه.

کلتور او تمدن

دین: د توحید او د یوه خدای ﷻ د عبادت د عقیدې د نشتوالي او د اعتقادي انحراف له امله یونانیانو په ډېرو خدایانو باور درلود او د لرغونې نړۍ د نورو وګړو په څېر یې باور درلود چې آسمان، ځمکه، برېښنا، مینه او ښکلا او پوهه هر یو ځانګړې پیدا کوونکې لري. زیوس د آسمان خدای پاسیدون د سمندر خدای اپولو د لمر خدای او اتینا د بریالیتوب خدای ګنل کېدل. د یونانیانو په اند د دوی یوشمېر خدایان د الپ په غره کې اوسیدل چې له همدې امله ورزشي سیالۍ د المپیا غره ته څېرمه ترسره کېدلې، د المپیک سیالۍ د هماغه مهال یادګار دی.

د یونان د لرغوني مدنیت یوه بیلگه

یونانیانو له مړینې وروسته پر ژوند باور درلود او د خپلو مړو ترڅنګ یې ځینې وسایل په قبر کې ایښودل.

په یوناني ښارونو کې ګڼ شمېر عبادت ځایونو شتون درلود، چې خلک د دیني مراسمو په موخه ورتلل.

هنر او معماري: له لرغوني یونان څخه ډېر آثار لکه مجسمې، لوښي، سکې او عبادت ځایونه پاتې دي، خو د یونانیانو معماري او مجسمه جوړونه د ډېر شهرت لرونکې ده. هغوی به د خپلو خدایانو او همدارنګه د خپلو واکمنانو لپاره مجسمې جوړولې. هغوی خپلې ودانۍ له ډبرو او لرګیو څخه جوړولې، موسیقي او تياتر هم په یونان کې ډېر دود درلود.

علم او فلسفه: علم په یونان کې ډېر پرمختګ کړی و ځکه چې هغوی له علمي خبرو اترو سره ډېره لیوالتیا درلوده. د علم د پرمختګ یو بل لامل له مصر او کوچنۍ آسیا سره د یونانیانو سوداګریزې

اړيکې وې چې له همدې امله د آسيا او افريقا علمي لاسته راوړنو يونان ته لار موندله او علم ته يې لا زياته وده ورکوله.

د يونان فيلسوفان په نړۍ کې د ډېر شهرت لرونکي دي، چې د هغوی له جملې څخه سقراط، افلاطون او ارسطو ديادونې وړ دي. سقراط هغه لوی فيلسوف و چې په ښار کې به گرځېده او له خلکو سره به يې خبرې اترې کولې. هغه ډېر زده کوونکي درلودل چې تر ټولو نامتوي يې افلاطون دی.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د کرت د تمدن، دويمه ډله دې د يونان د ښاري دولتونو او دريمه ډله دې د يونان د کلتور او تمدن په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازی دې نورو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د کرت د جزيرې په اړه څه پوهېږئ؟
- ۲ - د يونان مشهور ښاري دولتونه کوم وو؟
- ۳- د يونانيانو د مذهبي عقايدو په اړه معلومات وړاندې کړئ.
- ۴- د يونان مشهور فيلسوفان څوک وو؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د المپيک د ورزشي سياليو په اړه معلومات وليکي او خپلو ټولگيوالو ته دې وړاندې کړي.

د روم تمدن

په دې لوست کې به د روم د امپراتورۍ د رامنځته کېدو، د لرغوني روم له سیاسي، ټولنيزې او کلتوري وضعې، او همدارنگه د لرغوني روم له هنري بریاوو سره آشنايي پيدا کړئ.

د روم تمدن په ایتالیا کې متمرکز و. دغه تمدن هغه پل گڼل کېږي چې د یونان د تمدن لاسته راوړنې له دې ځایه نورو اروپایي هېوادونو ته رسيدلې.

پخوانیو ایتالیانو له یونانیانو څخه الفبا، دیني عقیدې او هنرونه زده کړل چې له همدې امله د ایتالیا نوم یوناني نوم دی. د روم تمدن له میلاد څخه وړاندې په شپږمه پېړۍ کې پر مختیا پیل کړه او د یونان د تمدن له څو وروسته خپلې لوړې پورې ته ورسېد.

د روم ښار په ۱۰۰۰ مخزېږد کې د لاتیوم په سېمه کې جوړ شو. د لرغونو رومیانو د ژبې لاتیني نوم له همدغې کلمې څخه اخیستل شوی دی. هغه مهال د روم یوشمېر میشت قومونه سره یو موټی شول چې د لاتینيانو په نامه یې شهرت پیدا کړ او څه مهال وروسته یې شاهي نظام رامنځته کړ چې تر ۵۰۹ مخزېږد پورې یې دوام وکړ. له شاهي نظام وروسته په روم کې د جمهوري نظام بنسټ کېښودل شو چې د مشرانو جرگه، سنتوري یا سل کسيزه شورا او قبایلي جرگه یې درلوده.

وروسته له هغه چې رومیانو پر ټولې ایتالیا ولکه پیدا کړه د نورو سیمو د نیولو هڅې یې پیل کړې چې په ترڅ کې یې د رومیانو او کارتاژیانو ترمنځ جگړه پیل شوه. دغه مهال کارتاژ (ننني تونس) د مدیترانې پر ټاپو وزمو او د شمالي افریقا په ډېرو سواحلو ولکه درلوده. د رومیانو او کارتاژ جگړې له یوې پېړۍ ډېر دوام وکړ چې په پایله کې رومیان بریالي شول او په ۱۴۶ مخزېږد کې د کارتاژ دولت پای ته ورسېد.

رومیانو خپلو بریاوو ته ادامه ورکړه او د مصر او کوچنۍ آسیا په نیولو سره یې یو پراخه حکومت رامنځته کړ. په دې توگه د روم حکومت د روم په امپراتورۍ بدل شو.

اکتاو هغه شخص و چې د روم د سترواکۍ بنسټ یې کېښود. او له ۲۷ مخزېږد څخه تر ۱۴ زېږدیز پورې یې پر روم واکمني وکړه. له دې وروسته د روم په تاریخ کې یوه نوې دوره پیل شوه چې د

امپراتوری د دورې په نامه یادېږي او تر ۴۷۶ زېږدیز پورې یې دوام وکړ. اکتاویو پیاوړی سترواک و. د هغه په واکمنۍ کې ډېر اصلاحات رامنځته شول، فساد له منځه ولاړ، قانون او نظم غښتلی شو، نوې محکمې جوړې شوې او د پوستي خدمتونو بنسټ کېښودل شو. له اکتاویو وروسته گن شمېر واکمنان واک ته ورسېدل خو ډېری یې بې کفایته وو.

له دریمې زېږدیزې پېړۍ وروسته رومي امپراتوري له ستونزو سره مخ شوه او ځواک یې کمزوری شو. کنستانتین چې د روم امپراتور و د بیزانتم (قسطنطنیه) ښار یې د خپلې پلازمېنې په توګه غوره کړ. دغه ګام رومي امپراتوري په دوو برخو (ختیځ او لویديځ روم) ووېشله. لویديځ روم د بهرنیو بریدونو په ترڅ کې د څو په لور روان شو، خو ختیځ روم ترهغه پایښت وموند چې پلازمېنه یې په ۱۴۵۳ زېږدیز کې د ترکي مسلمانانو له لوري فتحه شوه. په دې ډول د نړۍ دغه لویه سترواکي هم له منځه ولاړه.

کلتور او تمدن

دین: روميانو هم د یونانیانو په څېر په ډېرو خدایانو باور درلود او د هغوی عبادت یې کاوه. مریخ په جګړو کې مرسته کوونکی، جونو د ښځو ساتونکی، مشتري باران وروونکی او عطارد پیغام رسوونکی خدای ګڼل کېده. په روم کې ډېر عبادت ځایونه ودان شوي وو. په دغه عبادت ځایونو کې به هغو غیب ویونکو شتون درلود چې خلکو پرې باور درلود.

په روم کې د مسیحیت خپرېدو د خلکو په ټولنیز ژوند ډېر اغېز وکړ. مسیحیانو په رومي خدایانو باور نه درلود چې له همدې امله په پیل کې د دولتي مامورینو او کاهنانو له کینې او مخالفت سره مخامخ شول، خو د مسیحیت په پراختیا سره د مسیحي دین نظریاتو د پخوانیو نظریاتو ځای ونهوه او د روم د رسمي دین په توګه وپېژندل شو.

ټولنیز حالت: د روم د واکمنۍ د جوړېدو پر مهال، رومي ټولنه له دريو اصلي ډلو، (اصلي روميان، غیر رومي وګړي او غلامانو) څخه جوړه شوې وه.

د ځمکې د مالکیت او په ټاکنو کې د ګډون حق یوازې لومړۍ ډلې درلود او دولتي چارواکي هم له همدې ډلې ټاکل کېدل، خو د وخت په تېرېدو سره دغه حالت بدلون وکړ او دویمې ډلې هم د

د روم د لرغوني

تمدن يوه بېلگه

اعتراضاتو او هڅو په پايله کې د لومړۍ ډلې امتيازات ترلاسه کړل. په روم کې د غلامانو حالت ډېر خراب و چې له همدې امله به يې ځينې وخت اخ وډب رامنځته کېده. په رومي ټولنه کې خلک په بېلابېلو دندو بوخت وو. شتمنو طبقاتو خپل ډېری وخت په تياترونو او ورزشي سياليو کې تېراوه. د هغوی کورونه ډېر ستر وو چې د خوب خونه، حمام، پخلنځی او د غلامانو د اوسېدو ځای يې درلود.

قانون او دولت: نړۍ ته د روم قوانين او اداري اصول بڼه ډالۍ ده. د روم قانون درې څانگې درلودې چې يو يې مدني او کورنی قانون و چې يوازې د رومي اتباعو لپاره رامنځته شوی و. دويم يې د خلکو قانون و چې د سترواکۍ په ټولو وگړو عملي کېده او بل يې هم طبيعي قانون و چې د محاکمو په پرته يې له فلسفې سره ډېر کار درلود.

رومي قوانينو د امپراتورۍ له يووالي، د سوداگرۍ په هڅونه او د توليداتو په خپرېدو کې ډېره

مرسته وکړه. د اجراييه او مقننه قواوو لرونکې واکمنۍ بنسټ د روميانو له خوا کېښودل شو. د جمهوريت غوښتنې نظريې ته هم روميانو وده ورکړه.

هنر او معماري: د هنر او معمارۍ په برخه کې روميانو ډېر پرمختگ کړی و، خو هنري لاره يې د يوناني هنر تر اغېز لاندې وه چې له همدې امله رومي هنر د يوناني هنر دوام بلل کېده. له لرغوني روم څخه ډېر اثار لکه: لوبيي، سکې، وسلې، مجسمې او داسې نور ترلاسه شوي چې د رومي تمدن څرگندونه کوي. روميانو د پلونو، مجسمو او ودانيو په جوړولو کې ډېر پرمختگ کړی و چې بېلگې يې لا تراوسه په دغه هېواد کې شتون لري.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د روم د امپراتورۍ د منځته راتگ په اړه، دويمه ډله دې د روميانو د مذهب په اړه او دريمه ډله دې د روميانو د قانون او دولت په اړه بحث وکړي او د هرې ډلې استازي دې نورو ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د روم د جمهوري نظام په اړه معلومات وړاندې کړئ.
- ۲- اکتاو څوک و او په واکمنۍ کې يې کوم کارونه ترسره شول؟
- ۳- رومي ټولنه په څو برخو ووېشل شوې وه؟ په اړه يې معلومات وړاندې کړئ.
- ۴- د روم د قانون په اړه څه پوهېږئ؟ واضح يې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د مسلمانانو له لوري د ختيځ روم د نيولو په اړه معلومات وليکي او خپلو ټولگيوالو ته دې وړاندې کړي.

د امریکا تمدنونه

په دې لوست کې به د امریکا د لرغونو تمدنونو د سیاسي، ټولنيزې، اقتصادي او کلتوري وضعې په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

ډیره موده وړاندې داسې فکر کېده چې د امریکا د تمدنونو لرغونتوب ډېر لڼد او وروستیو پېړیو ته رسېږي. خو د پوهانو څېړنو دا په ډاگه کړه چې انسانانو په امریکا کې له څو زرو کلونو راهیسې ژوند پیل کړی او د پرمختګ بېلابېل پړاوونه یې تېر کړي دي.

د امریکا د لومړنیو میشتو وګړو په اړه بېلابېل نظریات شتون لري خو ددې نظر پلویان ډیر دي چې د دغې سېمې لومړني وګړي مغول وو چې د سایبریا له لارې الاسکا ته لیریدلي او ځینې تمدني اثار یې له ځان سره وړي دي. له امریکا څخه تر لاسه شوي اثار څرګندوي چې په لرغونو پېړیو کې ځینو کلتورونو په هغو تمدنونو خپل اغېز پرېښود چې وروسته په سترو واکمنیو بدل شول. د دغه تمدنونو اغېز په مرکزي امریکا کې د مایایانو او ازټکانو او سویلي امریکا کې له اینکایانو څخه عبارت دي.

د مایا تمدن

د مایا تمدن چې تاریخ یې څه ناڅه ۱۵۰۰ مخزېږد ته رسېږي، تر نهمې زېږدیزې پېړۍ پورې ډېر پرمختګ وکړ او د مرکزي امریکا په ګواتیمالا، مکسیکو، هاندوراس او د یوکاتان په سیمو کې خپور شو. د دغه تمدن پاتې شوني د ګواتیمالا په ټیکال، پالینکو او بونامپاک او د هاندوراس په ګویان سیمو کې موندل شوي دي. په دغو سیمو کې داسې ودانې تر لاسه شوي چې په انځورونو ښکلي کړي شوي دي. مایایانو کلیزې، الفبا او انځوریز لیک رامنځته کړي و. له صفر او اعدادو سره یې اشنایي درلوده او په شمېر هم پوهېدل. هغوی د کلونو تیریدل په پام کې نیول او د هرې شل کلنې دورې لپاره یې د یادگار په موخه یوه ستنه جوړوله چې کاتون بلل کېده.

مایایانو د بېلابېلو خدایانو لکه: د اور خدای، د اورښت خدای، د لمر خدای او د هنر او سولې خدای عبادت کاوه او د هغوی د خوښۍ لپاره یې قربانۍ کولې. په نهمه مخزېږده پېړۍ کې د مکسیکو درې ته د خلکو نوې ډلې راننوتې او د مایایانو تمدن یې له منځه یووړ.

د ازتګ تمدن

ازتګان په نهمه مخزېږده پېړۍ په مکسیکو کې راڅرګند شول. هغوی جګړه مار خلک وو او څه موده وروسته د همدې سېمې واکمنان شول. ازتګانو یوه ستره امپراتوري رامنځته کړه چې پر ۳۸ ولایتونو وېشل شوې وه هره برخه یې د یوه والي له لوري اداره کېده.

د ازتګانو پاچا به په عین وخت کې راهب هم وچې د اشرافو، او جنګیالیو د یوې شورا له لوري به ټاکل کېده. د ازتګ ټولنه په جنګیالیو، سوداګرو او کسب ګرو وېشل شوې وه. هغوی د یوشمېر خدایانو لکه: د لمر خدای عبادت کاوه. او د فلزاتو په ویلي کېدو او له هغو څخه په کار اخیستنې پوهېدل.

د ازتګانو ژبه ناهوت وه چې تر دې مهاله یوه ژوندۍ ژبه ده او لیک یې انځوریز و. په ۱۵۲۱ زېږدیز کې دغه امپراتوري د اسپانویانو له خوا پای ته ورسېده.

د اینکا تمدن

د اینکا تمدن په یوولسمه زېږدیزه پېړۍ کې د اینکایانو د قبیلې له خوا، چې هغوی هم له آسیا څخه امریکا ته رالېږدېدلي وو رامنځته شو. اینکایانو یوه ستره امپراتوري رامنځته کړه چې د اکوادور، پېرو او چېلي سېمې پکې شاملې وې.

د اینکا واکمن د مذهبي کاهنانو په مرسته په خپل قلمرو کې واکمني کوله او خپل ځان یې د خدای زوی او استازی باله. سیاسي ځواک د پاچا په لاس کې و، خلکو هیڅ واک نه درلود او د پاچا او کاهنانو تر اوامرو لاندې یې ژوند کاوه. د خلکو لپاره ډېر سخت مقررات وضع شوي وو. ځمکه د دولت ملکیت وه، جوار او کچالو د کرنې غوره تولیدات وو کروندګرو د خپلو پیداوارو دریمه برخه ترلاسه کوله. یوه برخه یې دولت ته او یوه برخه یې د امپراتور لپاره بېلوله. صنعتي او کرنیز پیداوار د دولتي کارکوونکو له خوا په خپلو منځو کې وېشل کېدل.

اینکایانو کلیزه درلوده او په معمارۍ، مهندسی او لاسي صنایعو کې یې هم ډېر پرمختګ کړی و. اینکا ښارونه د سترو جوړښتونو لکه ماپو، عبادت ځایونو، رسمي ګودامونو او جنګي کلاوو لرونکي

وو. هنر او لاسي صنعت هم ډېر وده کړې وه. اینکایانو د ژېړو لوبښي، وسلې او له مسو او زرو څخه ښکلې گانې جوړولې. هغوی له ازتکانو سره سوداگریزې اړیکې درلودې او خپل صنعتي تولیدات یې د ازتک امپراتورۍ ته صادرول.

د اینکا مدنیت د پاتې شونو یو انځور

په ۱۵۳۲ زېږد کال کې هسپانویان د اینکا قلمرو ته راننوتل او د اینکایانو وروستی امپراتور اتاهولپا یې له منځه یووړ او په دوو کلونو کې یې په ټولې امپراتورۍ ولکه پیدا کړه چې په دې ډول دغه امپراتوري هم پای ته ورسېده.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د مایا د تمدن دویمه ډله دې د ازتک د تمدن او دریمه ډله دې د اینکا د تمدن په اړه خپل بحث وکړي او د هرې ډلې استازي دې نورو ټولگیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د امریکا لومړني خلک څوک وو؟ په اړه یې معلومات وړاندې کړئ.
- ۲- د مایا تمدن څه مهال رامنځته شو او په کومو سېمو کې خپور شو؟
- ۳- د ازتکانو په اړه څه پوهېږئ؟ معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې په دې اړه، چې د امریکا لومړني خلک څوک دي، معلومات وليکي او خپلو ټولگیوالو ته دې وړاندې کړي.

څلورم څپرکی

د اسلام تاریخ

دا څپرکی لاندې لوستونه لري:

- د اسلام د راڅرگندېدو پر مهال د نړۍ او عربستان د ټاپووزمې اوضاع
- له کوچنیتوب څخه تر بعثت او له بعثته تر رحلته پورې د حضرت رسول اکرم ﷺ ژوند
- د عقبيې لومړۍ او دویم تړون
- غزوات
- د حديبيې سوله
- د مکې فتح
- حضرت ابوبکر ﷺ
- حضرت عمر ﷺ
- حضرت عثمان ﷺ
- حضرت علی (کرم الله وجهه)
- د خلفای راشدین روښانه دورې ته لنډه کتنه
- امويان
- د امويانو په دوره کې اقتصادي، اداري، کلتوري او پوځي وضعیت
- عباسيان
- د عباسيانو سياسي، اداري او کلتوري اوضاع

د څپرکي موخي

هیله کېږي چې د دې څپرکي په پای کې به زده کوونکي لاندې موخو ته ورسېږي:

- د اسلام د راڅرگندېدا پر مهال به د نړۍ او عربستان د وضعې، د حضرت محمد ﷺ د بعثت، هجرت او رحلت، د خلفای راشدینو د ژوندانه او کړو وړو او د اموي او عباسي واکمنانو په اړه معلومات تر لاسه کړي.
- د اسلام د راڅرگندېدا پر مهال به د نړۍ او عربستان وضعه د حضرت محمد ﷺ، راشدینو خلفاوو، اموي او عباسي واکمنانو د دوران او د مهمو پېښو د تحلیل وړتیا پیدا کړي.
- د اسلام له سپېڅلي دین، د حضرت محمد ﷺ د خلفای راشدینو له کړو وړو او د اموي او عباسي واکمنو له ښو صفاتو سره یې مینه او لیوالتیا پیدا شي.

د اسلام د را څرگندیدا پر مهال د نړۍ او د عربستان د ټاپو وزمې اوضاع

په دې لوست کې به د اسلام د مبارک دین د ظهور پر مهال د نړۍ او عربستان د سیاسي، ټولنيزې او کلتوري وضعې په اړه معلومات وړاندې کېږي.

د اسلام د مبین دین له ظهور څخه مخکې د نړۍ پر مخ د کفر، جهالت او ناپوهۍ د تورو وریځو

د اسلام نه مخکې د عربو مراسم

لرې څپره وه. په هر ځای کې ظلم و او حق تر پښولاندې کېده که څه هم د اروپا او افریقا د زیاتو او د لویدیځې آسیا د ځینو برخو خلکو په یهودیت او نصرانیت باور درلود او ځانونه یې د حضرت موسی علیه السلام او حضرت عیسی علیه السلام پیروان بلل، خو دوی هم په دغو ادیانو کې ډېر زیات انحرافات او بدلونونه رامنځ ته کړي وو او اصلي او اساسي لاره یې په

ټولیزه توګه پرېښې وه ظلم او بربریت خپل اوج ته رسیدلی و، زور او ځواک د حاکمانو د حکومت چلولو یوازینی وسیله وه. د فارس او خراسان خلکو د اور نمانځنه کوله او ظالمو ساساني حاکمانو ورباندې حکومت کاوه. په هند، چین، د خراسان ختیځو برخو او د آسیا په سوېلي سیمو کې بودايي دین دود او د بت لمانځنې بڼه یې خپله کړې وه. د مکې اوسیدونکو د بتانو لمانځنه کوله او د ناپوهۍ په اور کې ښکیل وو.

جزیره العرب چې په څو برخو لکه یمن، نجد او حجاز وېشل شوې وه په یمن کې یې حبشیانو او د هغو پلویانو حکومت کاوه او خلک یې د یهودیت، نصرانیت او بت نمانځنې لارویان وو. د حجاز ډېرو خلکو د بتانو نمانځنه کوله. د یهودیانو اونصرانیانو لږکیو هم په حجاز کې شتون درلود. سربېره پردې په جزیره العرب کې د لمر، سپوږمۍ او ستورو نمانځنه هم دود وه. د عربستان د خلکو کاروبار

سوداگري، کرنه او خارويو ساتنه وه. د دې هېواد زورور په ناوړو کارونو او فساد کې ډوب وو. بېوزلو په ډيره خواری او غریبۍ کې د ژوندانه ترخې شپې او ورځې تېرولې. په عربستان کې ظلم او تېری خپلې لوړې کچې ته رسيدلی و. همدارنگه يوشمېر خلک د لوړې له ډاره خپلې نجونې ژوندۍ تر خاورو لاندې کولې او د هغوشتون يې ځانونو ته ننگ او شرم گانه. دوی د بنځو شخصیت ته هيڅ درناوی نه درلود او هغوی يې د عادي توکو په خیر اخیستلې او خرڅولې. هماغه و چې لوی څښتن حضرت محمد مصطفی ﷺ په رسالت او نبوت مبعوث کړ چې په خپلو نه ستړي کېدونکو هلو ځلو او د لوی خدای جل جلاله د هر اړخيزې مرستې په برکت يې د ناپوهۍ تيارې د نړۍ له مخې لرې او پر ځای يې د اسلام د مبارک دين رڼا خپره کړه.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د جزیره العرب د وگړو د ادیانو او دویمه ډله دې د عربستان داقتصادي وضعې په اړه خپل معلومات د خپل آستازي په وسیله نورو ټولگیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- عربو د نجونو او میرمنو په وړاندې څه ډول چلند کاوه؟
- ۲- ولي الله ﷺ حضرت محمد ﷺ په پیغمبرۍ مبعوث کړ؟
- ۳- عربو تر اسلام وړاندې په کومو ادیانو او شیانو عقیده درلوده؟

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د عربو د معتقداتو او ادیانو په اړه د خپل کلي او سېمې له عالمانو او پوهو شخصیتونو څخه معلومات ترلاسه کړي او بیا دې په ټولگي کې نورو ته واوروي.

د حضرت محمد ﷺ ژوند له کوچنيوالي تر بعثته پورې

په دې لوست کې به د حضرت محمد ﷺ د نسب، د کوچنيتوب د دوران په پيغمبرۍ د مبعوثېدو د څرنګوالي او د مسلمانانو د لومړني هجرت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

حضرت محمد ﷺ د ۵۷۱ زېږديز کال د اپرېل د مياشتې په شلمه چې د ربيع الاول له دولسمې نېټې سره سمون لري- د دوشنبې په سهار دې نړۍ ته تشرېف راوړ. د حضرت محمد ﷺ پلار، عبدالله څو مياشتې د مخه تر دې چې حضرت محمد ﷺ دنيا ته راشي وفات شوی و. حضرت نبي کریم ﷺ له زېږيدنې وروسته څلورکاله د بني سعد په قبيله کې د بي بي حليمې سعدې تر روزنې لاندې و. کله چې شپږ کلن شو مور يې بي بي آمنه وفات شوه. له دې وروسته يې پالنه نيکه عبدالمطلب په غاړه واخيسته کله چې اته کلن شو نو نيکه يې عبدالمطلب هم له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې. له هغه وروسته د حضرت محمد ﷺ پالنه د ده د تره ابوطالب په غاړه شوه. تر هغه چې ځوان شو. ابوطالب ته حضرت محمد ﷺ له خپلو زامنو څخه گران و. پر هغه باندې يې ډېره مهرباني او ځانگړې لورينه درلوده.

حضرت محمد ﷺ په دولس کلنۍ کې له ابوطالب سره د شام په سفر ولاړ. په شام کې يوه مسيحي ديني عالم بحيرا د حضرت محمد ﷺ له علایمو وموندله چې دى د آخر زمان نبي او رسول دى، نو ځکه يې له ابوطالب څخه وغوښتل چې په ساتنه کې يې ډېره هڅه وکړي. د حضرت محمد ﷺ عقلي او اخلاقي غوره والی تل هغه له نورو څخه ممتاز کاوه چې د کعبې په دېوال کې د حجر الاسود د ډېرې د کېښودو څرنګوالی يې روښانه دليل دى. الله ﷻ د خپل پيغمبر په پوهې او حکمت سره د اعرابو قبایل له وينې تويونې څخه چې هره شېبه يې انتظار کېده وساتل. په ځوانۍ کې حضرت محمد ﷺ په مکه کې په نيکو اخلاقو، رښتينولۍ او امانت ساتنې مشهور و، نو ځکه د بي بي خديجې رضي الله عنها چې د قریشو يوه شتمنه مېرمن وه د پام وړ وگرځېد او له حضرت نبي کریم ﷺ څخه يې وغوښتل چې شام ته د هغي د سواګريز کاروان مشري په غاړه واخلي حضرت رسول اکرم ﷺ دغه بلنه ومنله. کاروان يې شام ته ورساوه او له ډېرې گټې سره بېرته مکې ته راستون شو.

کله چې قافله مکې ته ورسېده د بي بي خديجې غلام چې له هغه سره په سفر کې مل و حضرت بي بي خديجې رضي الله عنها ته يې د حضرت محمد صلى الله عليه وآله د ښو فضايلو کېسه وکړه. بي بي خديجې له حضرت محمد صلى الله عليه وآله څخه غوښتنه وکړه چې واده ورسره وکړي. حضرت محمد صلى الله عليه وآله دغه بلنه ومنله په دې مهال کې حضرت نبی کریم ۲۵ کلن او بي بي خديجه ۴۰ کلنه وه.

د حضرت محمد صلى الله عليه وآله ژوند او سيرت د ټولو الهي پيغمبرانو د ژوند په تاريخ کې تر ټولو ښه سيرت دی. د حضرت محمد صلى الله عليه وآله ژوند په ټولورځو کې روښانه دی. د حضرت محمد صلى الله عليه وآله د ژوند ټولې پېښې له زيريدو څخه ترکوچنيتوب، ځوانی، له بعثت څخه وړاندې يې کار او له مکې بهر سفرونه يې او په لنډه توگه تر هغه چې الله جل جلاله هغه په پيغمبرۍ مبعوث کړ، د لمړيه شان روښانه دي.

له بعثت څخه تر هجرت پورې

له بعثت څخه وړاندې الله جل جلاله د حرا غار ته د حضرت محمد صلى الله عليه وآله ورتگ په زړه پورې کړی و. پيغمبر صلى الله عليه وآله به هر کال يوه مياشت په هغه کې تېروله او د نړۍ د پيدايښت او د الله تعالی پر ستر ځواک به يې فکر کاوه او د وحې تر راتگ او د قرآن کریم تر نزول پورې يې دغه عادت ته دوام ورکاوه. کله چې پيغمبر صلى الله عليه وآله څلورېښت کلن شو. د روژې د مياشتې په دولسمه د دوشنبې په ورځ جبرئيل امين د الله جل جلاله وحې حضرت محمد صلى الله عليه وآله ته راوړه په داسې حال کې چې د حرا په غار کې په عبادت بوخت و. يوه پرېسته ورته راغله او ورته يې وويل: ولوله: پيغمبر صلى الله عليه وآله وويل لوستی يې نشم. پيغمبر صلى الله عليه وآله وايي

چې دغې پرېستې په خپله غېږ کې ونيولم او سخت زور يې راکړ تر هغه چې خپله وړتيا مې له لاسه ورکړه. درې ځلې دغه عمل تکرار شو. په دريم ځل له زور راکولو وروسته پرېستې وويل:

(اقرأ باسم ربك الذي خلق.....)

ژباړه: ولوله د هغه پروردگار په نامه چې انسان يې د کلکې شوې وينې له يوې ټوټې څخه پيدا کړ. ولوله چې ستا رب ډېر مهربان او د کریمانو کریم دی. هغه خدای چې د قلم په واسطه

د حراء غار

یې ور زده کړل او انسان ته یې د هغه څه تعلیم ورکړ چې نه پرې پوهېدل. له لږ وخت وروسته د حضرت محمد ﷺ نژدې دوستانو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه حضرت علی (کرم الله وجهه) او په بنځو کې حضرت بي بي خديجه رضی الله عنها د هغه په رسالت ایمان راوړ. د څه وخت له تېریدو وروسته د بیلابیلو قشرونو خلک په لسگونو تنه د اسلام په دین مشرف شول.

حبشي ته د مسلمانانو هجرت

حضرت محمد ﷺ د حضرت ارقم رضی الله عنه کور د خپل دعوت مرکز ټاکلی و او په همدې ځای کې یې له خلکو سره لیده کاته کول او خلک یې په پټه د اسلام دین ته رابلل. پټ دعوت درې کاله دوام وکړ. د دې وخت له تېریدو وروسته حضرت محمد ﷺ د صفا په غونډۍ د اسلام دعوت ښکاره کړ. له دغې پېښې سره سم ابولهب، ابوجهل او نورو مشرکینو د مسلمانانو په ځورونې پیل وکړ. د دې لپاره چې د کفارو ظلم او تېری له بریده تېر شو، نو ځکه حضرت محمد ﷺ مسلمانانو ته اجازه ورکړه حبشي ته چې پاچا یې نجاشي نومېده او یو عادل شخص و، هجرت وکړي.

د بعثت د پنځم کال د رجب په میاشت کې د لومړي ځل لپاره یو ولس تنو مسلمانانو د څلورو بنځو په گډون حبشي ته هجرت وکړ. کله چې مشرکین له دې هجرت څخه خبر شول خپل زور زیاتۍ یې نور هم ډېر کړ چې په پایله کې د نبوت په شپږم کال ۸۳ تنو مسلمانانو هجرت ته مخه کړه او حبشي ته ولاړل. د مکې کفار چې څنگه خبر شول مسلمانان د نجاشي د مهربانۍ وړ گرځېدلي، د عمرو بن عاص په مشرۍ یې له سوغاتونو سره یو پلاوی حبشي ته ولېږه. خو د نجاشي پاچا د خپلې ځیرکۍ او د مهاجرینو د استازي په واسطه د اسلامي دعوت د حقیقت په پوهېدنې، نه یوازې د مکې د کفارو سوغاتونه رد کړل، بلکې د مهاجرینو ملاتړ ته یې لا ډېر پام وړاوه.

د طایف سفر

مسلمانان تل د مشرکینو له لورې ځورېدل، یو شمېر یې د کفارو د تېري له امله خپل ژوند له لاسه ورکړ او په پیغمبر ﷺ فضا تنگه شوه.

د بعثت په لسم کال حضرت بي بي خديجه الکبری رضی الله عنها او ابو طالب چې له هر پلوه د حضرت محمد ﷺ له نژدې دوستانو او ملاتړو څخه وو، وفات شول. دغو دوه پېښو د حضرت محمد ﷺ په

پاک روح باندې دومره اغېزه وکړه چې دغه کال يې د عام الحزن په نوم ونوماوه بيا هم دغو درد ناکو پېښو ونشو کړای چې د دعوت د رسالت د فريضې په سرته رسولو کې يو کوچنی ځنډ رامنځته کړي. د همدې اصل له مخې حضرت محمد ﷺ د خلکو د دعوت په موخه د رسالت د دندې د تر سره کولو لپاره طايف ته چې مکې ته يو نژدې ښارو سفر وکړ او د خلکو مشران يې اسلام ته دعوت کړل، هغوی نه يوازې د پيغمبر ﷺ دعوت ونه مانه، بلکې خپلو زمانو ته يې دنده ورکړه، چې د حضرت محمد ﷺ په ځورونې پيل وکړي او له ښار څخه يې وباسي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت محمد ﷺ د دعوت او دويمه ډله دې حبشې ته د مسلمانانو د هجرت په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د حضرت محمد ﷺ د نسب په اړه معلومات ورکړئ.
- ۲- مسلمانانو ولې حبشې ته هجرت وکړ؟
- ۲- د حضرت محمد ﷺ د دعوت په وړاندې د طايف د خلکو غبرگون څه و؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د خپلې سيمې له پوهو اشخاصو څخه د حضرت محمد ﷺ د ژوند په اړه پوښتنې وکړي او لاسته راغلي معلومات دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

د عقبې تړونونه (بيعت)

په دې لوست کې به زده کوونکي د عقبې د تړونونو او مدينې ته د مسلمانانو د هجرت په اړه معلومات تر لاسه کړي.

الف- د عقبې لومړی تړون: په تېر لوست کې مو ولوستل چې کله پيغمبر ﷺ د مکې له خلکو څخه مايوسه شو، طايف ته لاړ او د بني ثقيفه قبيله يې اسلام ته دعوت کړه چې هغوی هم ونه مانه او آن حضرت محمد ﷺ يې په ډبرو وويشته. نو حضرت محمد ﷺ د حج پر مهال د عربو بېلابېل قبایل اسلام ته دعوتول تر هغه چې د بعثت په يوولسم کال حضرت محمد ﷺ له شپږ تنو يثربي خذرجيانو سره له مکې بهر د عقبې په نامه يو ځای کې لیده کاته وکړل او اسلام ته يې راوبلل او د قرآنکریم څو آياتو نه يې ورته تلاوت کړل. دغو شپږ تنو اسلام ومانه او ژمنه يې وکړه چې يو کال وروسته به بيا په همدې ځای کې سره ويني. د بعثت په دولسم کال په نوموړي ځای کې دولس تنو يثريو له حضرت محمد ﷺ سره وکتل او په يو لړ موضوعاتو هوکړې ته ورسېدل چې د عقبې د تړون په نامه مشهور شو. د دغه تړون مندرجات په لاندې ډول دي:

هيڅوک او يا شی له خدای جل جلاله سره نه شريکوو. غلا او ټول ناوړه اعمال نه تر سره کوو. خپل اولادونه نه وژنو. دروغ نه وايو. په چا پورې تهمت نه تړو او د خدای جل جلاله د رسول نافرمانی نه کوو.

حضرت محمد ﷺ د تړون له لاسليکولو وروسته حضرت مصعب بن عمير رضي الله عنه ته دنده ورکړه چې له دغو دولسو تنو سره مدينې ته لاړ شي. خلک اسلام ته راوبلي او د اسلامي تعليم چارې مخ ته يوسي. د هغوی د مخلصانه هڅو په پايله کې گڼ شمېر يثرب د اسلام په دين مشرف شول.

ب- د عقبې دویم تړون

د بعثت په دیارلسم کال ۷۳ تنو نارینه وو له دوه ښځو سره د دریم ځل لپاره په عقبه کې له رسول الله ﷺ سره ولیدل. د دغې کتنې په لړ کې هغوی ژمنه وکړه چې اسلام ته د خلکو د رابللو سر بهره به د خدای له رسول سره هم هر ډول مرسته کوي. دغه تړون د عقبې د دویم تړون په نامه ونومول شو. د دغه تړون په لړ کې لاندې پرېکړې وشوې:

مور د خدای جل جلاله د پیغمبر هر حکم ته مثبت ځواب وایو. مالي لگښتونه یې په غاړه اخلو. کله چې حضرت محمد ﷺ مدینې ته تشریف راوړي مور له هغه سره هر ډول مرسته کوو او له هغه څخه داسې ملاتړ کوو لکه چې له خپل اولاد او دخپلې کورنۍ له غړو څخه یې کوو. مور د دغو خدماتو په مقابل کې یوازې او یوازې جنت غواړو. دغه بیعت په حقیقت کې د اسلامي حکومت د بنسټ ډبره وه، چې کېښودل شوه.

هجرت

کله چې حضرت محمد ﷺ د یثرب له خلکو څخه د هر ډول مرستې ژمنه تر لاسه کړه په تعقیب یې د یثرب لور ته د مسلمانانو هجرت پیل شو. او حضرت محمد ﷺ یوه میاشت وروسته له مکې څخه د یثرب لورته هجرت وکړ. د هجرت د پیل پر مهال د حضرت محمد ﷺ کور د مشرکینو له لوری کلابند و. په همدې شپه چې حضرت محمد ﷺ وغوښتل چې له کور څخه بهر شي. حضرت علی رضی الله عنه ته

یې دنده ورکړه چې د هغه په بستره کې ویده شي چې په دې ډول کفار غافل شي. حضرت

محمد ﷺ حضرت ابوبکر رضي الله عنه له ځان سره ملگری کړ او د ثور د غره غار ته لاړل. درې ورځې او درې شپې يې هلته تېرې کړې. سره له دې چې کفار د غار تر خولې پورې هم ورسېدل، خو الله تعالی خپل دغه دوه دوستان د کفارو له شر څخه وساتل. په څلورمه ورځ د وارو د يثرب په لور حرکت وکړ. له نهو ورځو شپو وروسته د ربيع الاول په اتمه نېټه د دوشنبې په ورځ قبا ته چې د يثرب په دوه ميلۍ کې پروت دی ورسېدل. په دغه ځای کې يې د لومړني جومات بنسټ کېښود. بيا يثرب ته وخوځېدل.

حضرت نبي کریم ﷺ د بني سالم بن عوف په سيمه کې د جمعې لومړنی لمونځ وکړ او د يوې وينا په لړ کې يې مسلمانان خپلو اصلي دندو ته متوجه کړل او داسې يې وفرمايل: اصلي حاکميت الله تعالی پورې اړه لري يوازې د هغه عبادت وکړئ او له هغه سره شريک مه راوړئ. خپله حقيقي لارښوونه د الله تعالی کتاب يعنې قران او د هغه د پيغمبر سنت ويولئ او هغه په ځان حاکم کړئ. د الله ﷻ د بنسټان خپل د بنسټان وگڼئ او د دين د غلبې په موخه په جهاد منگولې ولگوئ. ستاسو اسلامي نوم مسلمان دی او تاسو ټول مسلمانان او د يوې ټولنې افراد ياستئ چې د اسلامي امت په نامه يادېږئ. له دې وروسته د مهاجرينو او انصارو تر منځ د وروړولۍ تړون رامنځته. او د اسلام د مبارک دين له برکته د اوس او خزرج د قبيلو لس کلنې جگړې له منځه ولاړې او په وروړولۍ بدلې شوې.

نسبي، سيمه ييز او توکميز امتيازات له منځه ولاړل. پر ځای يې تقوی او ښه عمل د برترۍ معيار وگرځېد. او د يوه ۵۲ ماده ييز منشور په لړ کې عملاً د يوه اسلامي حکومت بنسټ کېښودل شو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د عقبې د لومړي تړون او دويمه ډله دې يثرب ته د مسلمانانو د هجرت په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د عقبې لومړي تړون کوم موضوعات درلودل؟
- ۲- د عقبې دويم تړون په کوم کال را منځته شو؟
- ۳- حضرت محمد ﷺ د جمعې لومړنۍ لمونځ چيرته اداکړ؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې مدينې ته د حضرت محمد ﷺ د هجرت په اړه د خپلې سېمې له پوهانو څخه معلومات تر لاسه کړي او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې د غزاګانو، د هغو د پېښېدو د لاملونو او پایلو په اړه معلومات وړاندې کېږي.

ستاسو د زیاتو معلومات لپاره

- حضرت محمد ﷺ د هجرت په لومړي کال په مدينې کې د ځای په ځای کېدو وروسته د ژوندانه د چارو د تنظيم په موخه د بېلابېلو قبایلو تر منځ يو تړون لاسليک کړ چې په تاريخ کې د مدينې د منشور په نامه يادېږي. دغه تړون انسانيت او ټولنيز عدالت ته د احترام څرګندونه کوي چې ځينې مواد يې په لاندې ډول وړاندې کېږي:
- ۱- له تفرقي پرته د اسلامي امت يووالی.
  - ۲- په انساني کرامت او حقونو کې د مسلمانانو برابري.
  - ۳- د گناه، تېري او يرغل د پای ته رسولو په موخه له مسلمان امت سره همکاري.
  - ۴- د اسلامي دولت له باغيانو سره جگړه او له هغوی سره له همکاري څخه ډډه.
  - ۵- په غير مسلمانانو لازمه ده چې د اسلامي دولت په لگښتونو کې برخه واخلي.
  - ۶- په غير مسلمانانو لازمه ده چې د بهرنيو خطراتو د له منځته وړلو لپاره د جگړې په حالت کې له مسلمانانو سره مرسته وکړي.
  - ۷- په اسلامي دولت لازمه ده چې په غير مسلمانانو باندې د ظلم او تېري مخه ونيسي دا کار د هغو مسلمانانو په وړاندې، چې تېري پرې کېږي، هم عملي کېږي.
  - ۸- د گنهکار او ظالم ملاتړ نه کېږي.
  - ۹- د همکاري، پرهېزګارۍ او ښو کړنو پر بنسټ ټولنه رامنځته کېږي، نه د گناه او يرغل پر بنسټ.
  - ۱۰- هيڅوک د بل چا په گناه نه نېول کېږي او حدود يوازې په جنايتکار باندې پلي کېږي.

وروسته له هغه چې پيغمبر ﷺ او مسلمانان په مدينه منوره کې ځای په ځای شول. او د لومړني اسلامي دولت پېښې ټينګې شوې. د اسلام د دښمنانو مخامخ دښمنی هم پيل شوې چې په پايله کې يې د مسلمانانو او کفارو تر منځ غزوې پيل شوې. مؤرخين او سيرت ليکوونکي هره هغه جگړه چې د مسلمانانو او کفارو تر منځ شوې وي او په هغه کې د الله تعالی رسول گډون کړی وي د غزوې په نامه او هره هغه جگړه چې پيغمبر ﷺ پکې گډون نه وي کړی د سربې په نامه يادوي.

په مدينه کې د اسلامي حکومت تاسيس، کفار په عمومي توګه او د مکې مشرکين په ځانګړې توګه له وپروونکي حالت سره مخامخ کړل او د دې په لټه کې شول چې په هرې ممکنې وسېلې سره د مسلمانانو د پرمختګ مخه ونيسي. مسلمانان هم پوهېدل که چېرې جهاد ونه کړي له زوال سره مخامخ کېږي، نو ځکه دوی هم د الله ﷻ له امر سره سم دفاعي تياری نيوه او په غزاګانو يې پيل وکړ چې له مهمو څخه يې په لاندې ډول يادونه کېږي.

د بدر غزا

دا غزا د هجرت په دویم کال د روژې د میاشتې په اوولسمه نېټه پېښه شوه. لامل یې دا و چې مسلمانانو غوښتل د قریشو سوداگریز کاروان، چې له شام څخه د مکې لور ته روان و، تر لاسه کړي. پیغمبر ﷺ د جگړې اراده نه درلوده، خو د کاروان مشر ابوسفیان قریشو ته پیغام ولېږه چې دهغه کاروان د مسلمانانو له تعرض څخه وساتي، نو له دې امله زر تنه قریش چې شپږ سوو تنو یې زغرې په غاړه درلودې له سلو آسونو چې سوړو یې هم زرې لباس درلود او اویا اوبانو سره جگړې ته تیار شول. سیرت لیکوونکي په یوه خوله دي چې: دغه لښکر سره خوش آوازه کنیزانو او سازیانو چې دریایي وهلې هم ملگرتیا کوله. د مسلمانانو شمېر ۳۱۳ تنو ته رسیده چې زیاتره یې انصار وو دغه لښکر سره دوه یا درې اسونه او اویا اوبان هم وو چې په نوبت سره مسلمانان پرې سوړېدل. که څه هم لږ وخت وروسته د قریشو مشرکینو اطلاع تر لاسه کړه چې کاروان ژغورل شوی، خو سره له دې یې هم جگړې ته مخه کړه او په غرور او تکبر سره یې وویل غواړو مسلمانانو ته سزا ورکړو او مغلوب یې کړو. کله چې د واړه لښکرې له یوېل سره مخامخ شوې د خدای رسول مخکې له دې چې جگړې ته داخل شي، و غوښتل له خپلو یارانو، په تېره له انصارو څخه، مشوره وغواړي. ټولو مهاجرینو د غزا مشوره ورکړه. کله چې انصار پوهېدل چې پیغمبر زموږ نظر غواړي. سعد بن معاذ د انصارو په استازیتوب وویل: ای رسول الله موږ په تا ایمان راوړ او د ستا نبوت مو تصدیق کړ او شاهدې مو ورکړه څه شی چې تا راوړي حق دي. ستا د فرامینو د اطاعت ژمنه موکړې. ای د خدای رسوله په هغه څه چې غواړې په لور یې حرکت وکړه. موږ ټول له تا سره یو. نورو هم د سعد په څېر خبرې وکړې. دغو خبرو په پیغمبر ﷺ کې بې کچه خوښي رامنځته کړه او وېې ویل: د الهي برکت په پناه سره حرکت وکړئ. په تاسو دې زېري وي چې الله تعالی له دغو دوو څخه د یوې ژمنه را سره کړې یا کاروان او یا د قریشو په جنگي ځواکونو بریا چې د کاروان د نجات لپاره راغلي دي په دې ډول جگړه ونښته. په دې غزا کې د ابو جهل او ځینو نورو مشرانو په گډون د مشرکانو اویا تنه ووژل شول. اویا تنه نور اسیران شول.

پیغمبر ﷺ امر وکړ چې وژل شوي خښ کړئ او مدینې ته ستانه شی او له خپلو یارانو سره یې د اسیرانو د برخلیک په اړه مشوره وکړه.

د احد غزا

دا غزا د هجرت په دریم کال پېښه شوه. قريشو د بدر غزا د انتقام په موخه درې زره تنه، چې په زرې جامو سمبال وو، له دوو سوو آسونو او درې زره اوبنانو سره د جگرې لپاره چمتو کړل او په مدینه کې د احد د غره په سیمه کې جگرې ته تیار شول. حضرت محمد ص د جگرې نقشه داسې جوړه کړه چې د اسلامي لښکر شا د احد غره ته او مخه یې د دښمن لورته وي. حضرت عبدالله بن جبیر رضی الله عنه ته یې دنده ورکړه چې له پنځوسو تنو غشي ویشتونکو سره د غره له لورې چې د جبل الرماة په نامه یې شهرت درلود، د مسلمانانو ساتنه وکړي او د بریالیتوب او یا ماتې په صورت کې هم دغه ځای پرې نږدي. حضرت محمد صلی الله علیه و آله د سپارو قومانداني حضرت زبیر بن عوام رضی الله عنه ته او د پليو قومندانې حضرت حمزه (رض) ته وسپارله او حضرت مصعب بن عمیر رضی الله عنه یې بیرغچي په توگه وټاکه. جگره ونښته چې په پایله کې یې کفارو ماتې وخوره او تېښتې ته یې مخه کړه. مسلمانان د غنیمتونو په راغونډولو بوخت شول. د احد په غره کې د ځای پر ځای شویو څخه هم زیاتره راغلل چې له دغو غنایمو څخه یې برخې نشي. خالد چې د احد غر خالي ولید، له هماغې لارې له خپلو سپارو جنگیالیو سره راغی. حضرت عبدالله بن جبیر رضی الله عنه او څو تنه نور یې چې ورسره پاتي وو په شهادت ورسول او د شا له لوري یې پر مسلمانانو چې پر غنیمتونو بوخت وو يرغل وکړ. او مشرکین په دې بریالی شول چې ځانونه حضرت محمد صلی الله علیه و آله ته ورسوي. د هغو له خوا ډبرې ویشتل کېدې چې له امله یې د حضرت محمد صلی الله علیه و آله

مخ ټیښی شو او مبارک غاښ یې په شهادت ورسېد او د حضرت حمزه رضی الله عنه په شمول اویا تنه مسلمانان په شهادت ورسېدل. په دې غزوه کې د مسلمانانو شمېر ۷۰۰ تنه وو.

د احد غر

د بني نضیر غزا

بني نضیر یوه یهودي قبېله وه چې مدینې ته نژدې اوسېدله او د خزرج له قبیلې سره یې تړون درلود. له مسلمانانو سره یې د سولې تړون کړی و، خو له دې امله چې خیانت او شرارت د یهودیانو له برخلیک سره یو ځای دی او د دوی په زړونو کې رښې لري، هغوی یې پری نښودل چې په خپلې ژمنې وفا وکړي.

یوه ورځ د خدای جل جلاله پیغمبر او څو تنه یاران یې په بني نضیر کې وو. پیغمبر ﷺ د یوه کور دیوال ته ډډه لگولې وه. یهودیانو د هغه د وژلو دسیسه جوړه کړه او غوښتل یې چې د کوتې له بام څخه یوه لویه ډبره په هغه ور وغورځوي او د پیغمبر ﷺ ژوند پای ته ورسوي، پیغمبر ﷺ د وحې له لارې د هغو په دسیسې پوه شو، په چټکۍ سره له خپل ځای څخه پورته شو او د بنمن ته یې داسې وښوده چې کوم کارته ځي. د مدینې په لور روان شو او یاران یې هم ورپسې ورغلل. له دې وروسته پیغمبر ﷺ، محمد بن مسلمه له داسې پیغام سره بني نضیر ته ولېږه:

له هېواد څخه مې وځئ. تاسو نشئ کولای چې له ما سره په مډنه کې و اوسېږئ، ځکه تاسو خیانت وکړ او په ژمنه ونه درېدئ.

محمد بن مسلمه د پیغمبر ﷺ د فرمان له ابلاغېدو وروسته هغو ته لس ورځې وخت ورکړ چې په دغه وخت کې سیمه پرېږدي.

بني نضیر د پیغمبر ﷺ د اخطار په اورېدلو سره د سېمې پرېښودلو ته تیار شو، خو د منافقانو مشر عبدالله بن ابی ورته پیغام ورولېږه چې سیمه پرې نږدي او له دې سریره یې وعده ورکړه چې دوه زره تنه به د هغو د دفاع او مرستې لپاره هم ورولېږي.

بني نضیر ددغه پیغام په اورېدلو سره له خپلې پرېکړې څخه واوښتل، خپل سنگرونه یې کلک، د خپلې سېمې له پرېښودو څخه یې ډډه وکړه او د خدای رسول ﷺ ته یې پیغام ولېږه چې خپله سېمه نه پرېږدي. حضرت محمد ﷺ له خپلو یو شمیر یارانو سره د بني نضیر په لور حرکت وکړ او غزوه پېښه شوه چې په پایله کې یې بني نضیر ماتې وخوړه او د ځانگړو شرایطو لاندې چې حضرت محمد ﷺ د هغو لپاره وضع کړي وو، سېمه یې پرېښوده.

د خندق غزوه

یهود بني نضیر چې د تړون له سرغړونې له امله د مدینې څخه ایستل شوي او په خیبر کې ځای په ځای شوي وو، له مسلمانانو سره ډیره کینه درلوده. له دې امله چې مسلمانانو سره یې د جگړې وړتیا نه درلوده، خپل مشر حبی بن اخطب یې مکې ته ولېږه چې د مکې کفار او د غلطفان قبيله د مسلمانانو په وړاندې جگړې ته وهڅوي هغوی په خپل کار کې بریالي شول. د هجرت په پنځم کال د ذوالقعدې په میاشت کې لس زره تنه د ابوسفیان په مشرۍ د مدینې په لور په حرکت کې شول. حضرت محمد ﷺ په مدینه منوره کې د حضرت سلمان فارسي رضی الله عنه په مشورې د ۱۲ زره زراع (گزو) په اوږدوالي د خندق په کیندلو پیل وکړ. په خپله حضرت محمد ﷺ د خندق په کیندلو کې برخه واخېسته. کله چې د مکې کفار مدینې ته ورسېدل، د خندق د کیندلو کار بشپړ شوی و. د مسلمانانو لپاره له یوې خوا خندق او له

نورو لورو د خرماوو باغونه بڼه سنگرونه وو چې د کفارو د يرغل خنداگرځېدل، خو يهود بني قريظه له مسلمانانو سره تړون درلود او کولای يې نشوای چې د مسلمانانو په ضد عمل وکړي، خو حیی بن اخطب په پای کې په دې بريالی شو چې د بني قريظه مشر، کعب بن اسد وهڅوي چې له مسلمانانو سره خپل تړون له منځه یوسي. دغه کار د مسلمانانو د پريشانۍ لامل شو. په همدې وخت کې حضرت نعيم بن مسعود رضي الله عنه د اسلام په دين مشرف شو. کفار د هغه له مسلمانېدو خبرنه وو. هغه له پيغمبر صلی الله علیه و آله څخه اجازه واخېسته چې له رواني جگړې څخه په استفادې سره کفار متفرق کړي. نوموړی بني قريظه ته ورغی او ورته يې وويل!

که چيرې قريش ماتې وخوري مکې ته ځي، تاسې به چيرته لاړشئ؟ بيا يې د نصيحت په ډول ورته وويل خو تنه د قريشو يرغمل ونيسئ، چې تاسو يوازې پرې نږدي. وروسته د مکې مشرکين او بني غطفان ته ورغلل او ورته يې وويل چې بني قريظه له خپل تعهد څخه چې تاسو سره يې کړی و، پښيماڼه شوي.

حضرت محمد صلی الله علیه و آله سره يې لیده کاته کړي او غواړي چې ستاسو خو تنه تر لاسه کړي او هغه ته يې وسپاري. لنډه دا چې بني قريظي د شنبې د ورځې په مناسبت جگړه ونه کړه او له قريشو څخه يې څو تنه د يرغملو په توگه وغوښتل چې د هغو په وفادارۍ ډاډمن شي. د حضرت نعيم رضي الله عنه خبرې په دې اړه ډېری بڼې تمامې شوې. د بني قريظه له لوري د يرغملو غوښتنې، د قريشو او غطفانيانو بدگوماني

ډيره کړه او د هغو دغه عمل د مکې مشرکين ناهيلي کړل. په همدی مهال د خدای جل جلاله په امر يو شديد طوفان چې خاورې او وړې شگې ورسره وی پيل شو. دغه طوفان دومره شديد و چې د مشرکينو او کافرانو، ديگونه، خيمې او ټول شيان يې چپه کړل. دغې پېښې کفار سخت وارخطا کړل. په پای کې ابوسفیان حکم وکړ چې لبنيکر دغه ځای کې پرېږدي او مکې ته ستانه شي په دې ډول بری د مسلمانانو په برخه شو.

د بني قريظه غزا

د اغزا د خندق (احزابو) د غزا په تعقيب په پنځم هجري کال کې پېښه شوې ده: وروسته له هغه چې حضرت محمد ﷺ د يهوديانو خيانت او له قريشو او نورو سره د هغو پيوستون وليده او آن د احزابو په جگړه کې دغې خاينې قبيلې له پيغمبر ﷺ سره خپل تړون مات کړ. له دې امله چې دغه خاينه قبيله له رسول اکرم ﷺ سره په مدينه منوره کې اوسېده، نو له هغو څخه د لوی شر انتظار کېده. که چېرې د احزابو غزا پای ته نه وای رسيدلې د هغو له لورې مسلمانان له لوی گواښ سره مخامخ کېدل. هماغه و چې پيغمبر ﷺ هوډ وکړ چې دغه خاينان وټکوي او د جهاد او دعوت مرکز، مدينه منوره د هغو له شتون څخه پاکه کړي ترڅو په راتلونکې کې داسې شرايط پيداشي چې هغوی په مسلمانانو يرغل وکړي.

حضرت محمد ﷺ د الله تعالی له حکم سره سم له درې زره کسيزه لښکر سره د بني قريظه په لور حرکت وکړ او پنځه وېشت ورځې يې هغوی په کلابندی کې وساتل چې په پایله کې يهوديان تسليم شول. حضرت محمد ﷺ د هغوی په منځ کې سعد بن معاذ د حاکم په توگه وټاکه. حضرت سعد د بني قريظه په اړه خپله پرېکړه صادره کړه.

پيغمبر ﷺ د سعد بن معاذ پرېکړې ته عملي بڼه ورکړه او د يهوديانو د سيسې يې، چې موخه يې د پيغمبر ﷺ او په مدينه کې د اسلامي دعوت له منځه وړل وو، پای ته ورسولې.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په درېو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د بدر غزا، دويمه ډله دې د احد او بني نضير د غزاگانو او دريمه ډله دې د خندق او بني قريظې د غزاگانو په اړه بحث وکړي.

پوښتي

- ۱- د بدر په غزا کې څو تنه کفار ووژل شول؟
- ۲- د احد د غزا لامل روښانه کړئ.
- ۳- د خندق په غزا کې د کفارو د ماتې لامل څه و؟ په لنډه توگه يې تشریح کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د احزابو، بني نضير او بني قريظه د غزاگانو د پايلو په اړه له منابعو، د مسجد له امامانو او پوهانو څخه معلومات ترلاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

د حديبيې سوله - بيعت الرضوان

په دې لوست کې به د حديبيې د سولې او د هغې د موادو او هم د خيبر او موته د غزاگانو په اړه معلومات وړاندې شي.

حضرت محمد ﷺ د هجرت په شپږم کال د بيت الله د زيارت او د عمرې د ادا کولو په موخه له (۱۴۰۰) تنو سره د مکې په لور روان شو. مکې ته نژدې قريشو د مسلمانانو لاره نيولې وه او پرې يې نښودل چې عمره وکړي. پيغمبر ﷺ، حضرت عثمان رضي الله عنه چې د مکې قبيلو ته د درناوي وړ شخص و، د استازي په توگه د مکې خلکو ته ورولبږه ترڅو هغوی وپوهوي چې مسلمانان د جگړې لپاره نه، بلکې د عمرې د ادا کولو لپاره راغلي دي. قريشو له ټاکلي وخت څخه د ډير وخت لپاره حضرت عثمان رضي الله عنه وساته. له دې امله داسې آوازه خپره شوه چې حضرت عثمان رضي الله عنه يې په شهادت رسولی دی. دې موضوع پيغمبر ﷺ وهڅاوه چې له قريشو سره د جگړې لپاره ځان چمتو کړي. په همدې اساس حضرت محمد ﷺ په داسې حال کې چې په حديبيه کې تر يوې ونې لاندې ولاړ و، د جگړې په اړه له مسلمانانو څخه بيعت واخيست. دغه بيعت په تاريخ کې د بيعت الرضوان په نامه يادېږي. کله چې کفار د مسلمانانو له دې پريکړې څخه خبر شول د مکې مشرکينو سهيل بن عمرو د يوه پلاوي په مشرۍ پيغمبر ﷺ ته ورولبږه. خبرې اترې پيل شوې او دواړه اړخونه په يو تړون سلا شول چې په لاندې ډول دی:

- ۱- دواړه اړخونه بايد د لسو کالو لپاره سوله وکړي او له يو بل سره جگړه ونه کړي.
- ۲- حضرت محمد ﷺ دې له خپلو اصحابو سره سر کال بېرته وگرځي، حج دې نه کوي. راتلونکی کال دې راشي او هغه هم په داسې حال کې چې له تورې پرته ورسره بل شی نه وي او هغه هم په ټيکې کې وي.
- ۳- له قريشو پرته د عربو هره قبيله له حضرت رسول اکرم ﷺ سره د اړيکو د ټينگولو اختيار لري.

بسم الله الرحمن الرحيم

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (۱)

۴- که چېرې له قريشو څخه مسلمانانو ته چا پناه وروړه، مسلمانان بايد هغه بېرته ورته وسپاري. خو که چېرې له مسلمانانو څخه د مکې کفارو ته چا پناه وروړه، حضرت محمد ﷺ يې د غوښتنې حق نه لري.

دغه سوله د حديبيې په مقام کې وشوه، چې په قرآن کریم کې د فتح مبین په نامه ياده شوې. ددغه تړون يوه مهمه گټه دا وه چې مسلمانان د قريشو له لوري په امن کې شول او وخت يې ترلاسه کړ چې خپل پام ټولو عربي قبایلو ته واړوي.

د حديبيې له سولې وروسته حضرت محمد ﷺ د اصحابو په واسطه د روم قيصر، د ايران شاه، د مصر عزيز مقوقش، د حبشي پاچا نجاشي او ديمامه او شام مشرانو ته بلنليکونه ولېږل او هغوی يې د اسلام مبارک دين ته راوېلل. په پايله کې د حبشي، عمان او بحرين پاچاهانو دغه دعوت ومانه، خو د ايران پاچا (خسرو پرويز) ليک څېرې کړ. ځينو يې چوپتيا اختيار کړه، خو حارث غساني نه يوازې دعوت ونه مانه. بلکې د حضرت رسول اکرم ﷺ استازی شجاع بن وهب يې هم په شهادت ورساوه چې همدغه غير انساني حرکت د موته د جگړې لامل وگرځېد.

د خيبر غزا

د اووم هجري کال د محرم په میاشت کې وروسته له هغه چې حضرت محمد ﷺ د مکې د کفارو له لوري ډاډمن شو، وېې غوښتل تړون ماتوونکو ته سزا ورکړي. له دې امله یې یو لښکر چمتو کړ او د شپې له خوا یې له لښکر سره ځان رجیع ته ورساوه. کله چې سهار شو یهودیان خپلو کارونو ته تلل او مسلمانان خيبر ته ورسېدل. یهودیانو چې مسلمانان ولېدل تېښته یې وکړه او خپلو کلاگانو ته یې پناه یووړه: غطفانیانو غوښتل چې له هغو سره مرسته وکړي، خو وېې لېدل

چې د رجیع دره د مسلمانانو په ولکه کې ده او خيبر ته د رسېدو بله لار هم نشته، نو له خپلې پرېکړې څخه تېر شول. د خيبر کلاگانې د مسلمانانو، په تېره بیا د حضرت علي بن ابي طالب رضي الله عنه د سرښندنو او هڅو په پایله کې فتح شوې. په پایله کې د خيبر یهودیان تسلیم شول. د خيبر له غزا څخه د حضرت محمد ﷺ د بېرته ستېدو په بهیر کې د قريشو دوه تنه مشران او اتلان خالد بن ولید او عمرو بن عاص پیغمبر ﷺ ته راغلل او د اسلام د منلو اعلان یې وکړ.

د موتي غزا

غسانیانو د حضرت محمد ﷺ استازی وژلی و او له بل لوري ددې وخت را رسېدلی و چې هغوی یو ځل بیا د اسلام مبارک دین ته راوبلل شي. له دې امله حضرت محمد ﷺ د هجرت په اتم کال د

هغوی د خپلو په موخه درې زره کسيز لښکر د حضرت زید بن حارث رضی الله عنه په مشرۍ ولېږه او ورته یې وویل که چېرې حضرت زید رضی الله عنه شهید شو، حضرت جعفر رضی الله عنه دې د لښکر مشري په غاړه واخلي او که هغه هم شهید شو بیادې حضرت عبدالله بن رواحه رضی الله عنه د لښکر مشري په غاړه واخلي. کله چی مسلمانان د شام هېواد، د موته په سېمه کې د اعرابو او رومیانو له گډ لښکر سره مخامخ شول، جگړه پیل شوه. د اسلامي لښکر قوماندانان یو په بل پسې په شهادت ورسېدل. په پای کې اسلامي لښکر سیف الله یعنی خالد بن ولید رضی الله عنه د خپل قومندان په توگه وټاکه. هغه خپل تیت او پرک لښکر یو ځل بیا راغونډ او منظم کړ.

تر دوو ورځو سختو جگړو وروسته یې د غره لمنې ته پناه یووړه او دښمن هم له جگړې څخه لاس واخیست. په پای کې د اسلام لښکر مدینې ته ستون شو.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د حدیبیې د سولې او دویمه ډله دې د خیبر دغزا په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- بیعت الرضوان څه مفهوم لري؟ معلومات ورکړئ.
- ۲- د حدیبیې له سولې وروسته حضرت محمد صلی الله علیه و آله کوم پاچاهان د اسلام دین ته راوېل؟
- ۳- د موته د غزا لامل څه و؟ بیان یې کړي.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حدیبیې د سولې د گټو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

د مکې مکرمې فتح

په دې لوست کې به د مکې د فتحې، د حنین د غزوې د منځته راتلو د څرنگوالي، حجة الوداع او د حضرت محمد ﷺ د رحلت په اړه معلومات وړاندې شي.

مکه معظمه

د مکې خلکو د هغه تړون له مخې، چې د هجرت په شپږم کال يې له مسلمانانو سره تړلی و او د هغې له مخې يې بنياني د خزاعې له قبيلې سره چې د مسلمانانو سره يې تړون کړی و جگړه نه وای کړې او مسلمانانو هم بايد د مکې خلک او د هغو تړون کوونکو ته مزاحمت نه کولای، خو بني بکر، د قریشو په مرسته د بني خزاعه څو تنه وگړي ووژل. له همدې امله بني خزاعه له مسلمانانو څخه د مرستې او ملاتړ غوښتونکي شول. نو

حضرت رسول اکرم ﷺ پوه شو چې قریشو د سولې تړون مات کړی. په دې توگه لس زره کسيزه لښکر يې چمتو او د مکې په لوري يې حرکت وکړ.

کله چې د مکې خلک له دې پېښې څخه خبر شول، سخت وارخطا شول، ابوسفیان او د قریشو زیاتره مشران حضرت محمد ﷺ ته تسليم شول. حضرت محمد ﷺ پر هغوی مهرباني وکړه او هغوی يې تر خپل حمايت لاندې ونېول. سربېره پردې داسې امتيازات يې ابوسفیان او نورو ته ورکړل چې اصلاً هغوی يې فکر هم نه کاوه، حضرت محمد ﷺ وفرمايل: ((هر څوک چې کعبې شريفې ته او يا د ابوسفیان کورته پناه يوسي او يا په خپلو کورو کې پاتې شي او خپلې دروازې له شا څخه وتړي په امن کې دي.)) په دې لړکې کومه مهمه جگړه پېښه نه شوه. پيغمبر ﷺ مکې ته له ننوتلو وروسته،

لومړی طواف وکړ او بیا یې د مکې د شاوخوا درې سوه او شپيته بتان له منځه یووړل وروسته کعبې شریفې ته ننوت او دوه رکعته لمونځ یې ادا کړ. له لمانځه څخه وروسته د کعبې شریفې په دروازه کې ودرید. قریش منتظر وو چې پیغمبر ﷺ څه کوي؟ د هغه د خبرو له جملې څخه چې د خدای ﷻ رسول وکړې یوه یې داوه: ((اې قریشو! تاسو څه گمان کوئ چې زه به ستاسو په وړاندې څه وکړم؟))
 قریشو وویل:

((یوازې خیر او ښېگڼه، ته مهربان ورور او مهربان وراره یې)) رسول الله ﷺ وفرمایل:

زه نن هغه څه چې تاسو ته وایم، یوسف علیهم السلام پخوا خپلو وروڼو ته ویلي وو.

نن تاسو ته سزا نشته ځی، ټول آزاد یاست وروسته له دې اعلانه د مکې خلکو ته داسې خوښي ورپه برخه شوه لکه چې اوس نوي زیږیدلي وي.

وروسته خلک په صفا کې راټول شول چې پیغمبر ﷺ ته بیعت وکړي.

رسول الله ﷺ د صفا په غره کې کښېناست او د هغوی بیعت یې د الهي فرامینو څخه د اطاعت په بنسټ ومانه.

د حنین غزوه

د مکې له فتحې وروسته، حضرت محمد ﷺ د مسلمانانو پورې د اړوندو چارو د ترتیب او تنظیم په موخه ۱۵ ورځې په مکه کې پاتې شو. په همدې مهال خیر ورسېد چې د هوازن قبيله د مالک بن عوف په مشرۍ د ثقیف د قبیلې په مرسته جگړې ته چمتو ده.

خپلې ښځې، ماشومان او مالونه یې هم د جگړې میدان ته راوړي دي، تر څو د هغوی شتون د جگړې انگېزه په دوی کې پیاوړې کړي او ماته و نه مني. حضرت محمد ﷺ له ۱۲ زره تنو اصحابو سره چې دوه زره تنه یې نوي د اسلام په مین دین مشرف شوي وو، د هغوی د له منځه وړلو په موخه ورغی.

کله چې دا لښکر د حنین تنگي ته

ورسېد، دېنمن په کمين کې ناست و. د هوازن جگړه مارانو ناخاپه پر مسلمانانو يرغل وکړ. مسلمانان ددې يو ناخاپي يرغل له امله له ماتې سره مخامخ شول، حضرت محمد ﷺ چې د لښکر تر شاه تشریف درلوده حضرت عباس رضي الله عنه ته وويل چې په لور غر مسلمانان جهاد ته راوبولي. د دې غر د اورېدو له امله مسلمانان يو ځل بيا سره را ټول شول او په کفارو يې يرغل وکړ، چې له امله يې په دې وخت کې دېنمن خپلې شخې، مالونه او اولادونه ځای پر ځای پرېښودل او خپله تېښتې ته اړ شول او خپلې پښې يې سپکې کړې. مالک د هوازن د قبيلې مشر طايف ته وتښتېد. طايف هم د مسلمانانو له خوا کلابند شو او وروسته له څه مودې پيغمبر ﷺ د کلابندی له دوام څخه لاس واخيست او مکې ته ستون شو. له څه مودې څخه وروسته د هوازن خلکو د مخالفت څخه لاس واخيست او پيغمبر ﷺ ته تسليم شول او ايمان يې راوړ. پيغمبر ﷺ هم هغه ټول غنيمتونه چې د حنين په جگړه کې يې له هغوی څخه لاس ته راوړي وو، بېرته ورکړل.

د تبوک غزوه

د هجرت په نهم کال کې پيغمبر ﷺ ته اطلاع ورسېده چې د روم امپراتورۍ خوسوه زره کسيزه لښکر د نوي جوړ شوي اسلامي دولت د له منځه وړلو په موخه د جگړې لپاره چمتو کړی دی، ځکه د هجرت په نهم کال د رجب په مياشت کې يې ۳۰ زره کسيز لښکر د حضرت رسول اکرم ﷺ په مشرۍ د تبوک په لور روان شو. کله چې دغه لښکر تبوک ته ورسېد، روميان ووېرېدل د مقابلې جرات يې په ځان کې ونه لیده او هر لوري ته خپاره شول. د اسلام لښکر په تبوک کې شل ورځې تېرې کړې. له دې امله چې دېنمن جگړې ته حاضر نه شو، اسلامي لښکر بېرته مدينې ته بريالی ستون شو.

حجة الوداع

د لسم هجري کال د ذوالقعدة الحرام په ۲۵ مې نيټې د دوشنبې په ورځ د ماسپنين تر لمانځه وروسته د حج د مراسمو د ادا کولو په موخه حضرت محمد ﷺ له اصحابو سره، چې شمېر يې له سل زره تنو څخه ډېر وه، د مکې مکرمې په لور روان شو. ددغه سفر لومړۍ شپه يې په ذوالحليفه کې تېره کړه. د ورځې يې احرامونه وتړل. له اتو ورځو سفر وروسته مکې مکرمې ته ورسېدل. د الله تعالی د کور

طواف او د صفا او مروه مراسم یې پای ته ورسول او د مکې په لور، حجون ته نژدې ځای په ځای شول او د ذوالحجې په اتمه ورځ یې منا ته سفر پیل کړ.

شپه یې هلته تېره کړه او د ذوالحجې په نهمه ورځ له لمر ختلو وروسته د عرفات په لور روان شول. په دغه ځای کې حضرت رسول الله ﷺ داسې هر اړخیزه او ارزښتناکه وینا وکړه چې مؤرخین یې ترټولو غوره نړیوال او اسلامي اساسي قانون بولي. ددغې وینا ځینې مهم ټکي په لاندې ډول دي:

- اې خلکو خبرې واورئ او له هغو څخه اطاعت وکړئ. ښایي په دې بریالی نشم چې راتلونکی کال له تاسو سره و اوسم.

- د یو بل د مال خوړل او د وینې تویول پرتاسو حرام دي

- د جاهلیت د مهال ټولې چارې منع دي

- د ښځو په اړه له خدای ﷻ څخه ووېرېږئ. ښځې پرتاسو او تاسو په ښځو حقونه لرئ

- هغه څه چې ما تاسو ته پرېښي، که پر هغو منگولې ولگوئ هیڅ وخت به گمراه نشئ او هغه د الله

تعالی له کتاب او زما د سنتو څخه عبارت دي

- یوازې او یوازې د یوه الله تعالی عبادت وکړئ. پنځه وخته لمونځ وکړئ. روژه ونیسئ او په خوښۍ

سره د خپلو مالونو ذکات ورکړئ. د بیت الله حج وکړئ او د او لوالامر اطاعت وکړئ او جنت ته داخل شئ.

- زما په اړه به له تاسو څخه پوښتنه وشي او ستاسو ځواب به زما په اړه څه وي؟ اصحابو وویل:

موږ گواهي ورکوو چې تاسو موږ ته الهي احکام راوړسول، زموږ خیر مو وغوښته، هغه مو ولټاوه او حق مو ادا کړ.

بیایې وفرمایل:

((اې زما پاکه خدایه! تاسو شاهد و اوسئ))

په لسمه ورځ یې په مناکې د یوې وینا په لړکې وفرمایل: ((آیا ما د الله تعالی احکام تاسو ته ورسول؟))

اصحابو وویل: هو: حضرت رسول اکرم ﷺ وفرمایل:

((اې لویه خدایه شاهد ووسئ))

او بیا یې زیاته کړه: ((حاضر خلک دې دغه خبرې غایبو خلکو ته ورسوي)) د ذوالحجې په ۱۳ نېټه

یې له منا څخه بیت الله ته تشریف راوړ او له طواف او خدای پامانۍ وروسته د مدینې لور ته روان شو.

د حضرت رسول اکرم ﷺ رحلت

حضرت نبي کریم ﷺ له حجة الوداع څخه مدینې منورې ته له راستنېدو څه مهال وروسته د سرخوړۍ په ناروغۍ اخته شو. له لږ رغېدو وروسته، په داسې حال کې چې مبارک سر یې تړلی و، جومات ته یې تشریف راوړ. لومړی یې د احد د شهیدانو په حق کې د خیر او مغفرت دعا وکړه. سپارښتنه

یې وکړه چې د انصارو درناوی کوئ او د هغو د ښېگڼو یادونه یې وکړه بیا یې و فرمایل: ((خدای عزوجل له خپلو بنده گانو څخه یو بنده وټاکه چې له دنیا او آخرت څخه یو غوره کړي. هغه آخرت غوره کړ. ددې خبرې په اورېدو سره حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وژړل او وېی وبل: خپل مور او پلار له تا څخه قربانوم.)) خلکو د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په حالت تعجب وکړ چې هغه ولې ژاړي او داسې خبرې کوي، خو د حضرت محمد صلی الله علیه و آله

نبوي جومات

له رحلت وروسته د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خبرو فهم او زړه نرمي خلکو ته څرگنده شوه چې د حضرت محمد صلی الله علیه و آله د خبرو مفهوم یې په چټکۍ سره درک کړی و. حضرت نبي کریم صلی الله علیه و آله وویل: ((اې ابوبکره آرام اوسه.)) حضرت محمد صلی الله علیه و آله خپلو خبرو ته ادامه ورکړه او وېی فرمایل:

((د ابوبکر له دروازې څخه پرته هغه ټولې دروازې دې، چې د مسجد په لور خلاصې وي، وتړل شي)) زیاته یې کړه: ((زه نه پوهیږم چې د ابوبکر د رفاقت په نسبت پرما باندې بل څوک ډېر حق ولري او که ما کولای شوای چې د الله تعالی له بنده گانو څخه د خلیل په توگه څوک وټاکم. یقیناً دغه شخص به ابوبکر و. خو بیا هم زموږ ترمنځ دوستي او ورورولي ټینگه ده، تر هغه وخته چې موږ ټول د لوی خدای جل جلاله په وړاندې مخکې کېږو.)) همدارنگه یې وویل: ((د خدای لعنت دې پر یهودو او نصاراو وي چې د خپلو پیغمبرانو له قبرونو یې عبادت ځایونه جوړ کړي. زما له قبر څخه بت مه جوړوئ.)) ددې ترڅنګه یې وویل: ((که څوک مې وهلی وي او یا مې بده خبره ورته کړې وي، خپل غچ دې واخلي او که د چا پوروروی یم او پرما حق ولري هغه غوښتلاى شي.)) له اصحابو څخه یو تن وویل:

((زه پر تاسو درې درهم پور لرم. حضرت رسول اکرم ﷺ حضرت فضل بن عباس رضي الله عنه ته امر وکړ چې دغه مبلغ ورکړي.))

له رحلت څخه څلور ورځې وړاندې په داسې حال کې چې ناروغي يې زياته شوې وه په جومات کې حاضرینو ته وویل: ((په مناسب وخت کې دې يهود، نصارا او مشرکین له جزيرة العرب څخه وايستل شي.))

نبي کریم ﷺ د پنجشنبې ورځې تر ماښام پورې د مسلمانانو امامت ته ادامه ورکړه، خو و يې نشوای کولای چې د ماسخوتن د لمانځه لپاره جومات ته لاړ شي. حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه ته يې امر وکړ چې امامت وکړي. له همدغه ماسخوتن څخه وروسته د حضرت محمد ﷺ تر رحلت پورې حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د ۱۷ لمونځونو امامت وکړ. حضرت محمد ﷺ له رحلت وړاندې خپل غلامان آزاد کړل، اووه ديناره چې په کور کې يې درلودل، خيرات کړل او خپله جنگي وسله يې مسلمانانو ته وروښله. حضرت رسول اکرم ﷺ د هجرت په يوولسم کال د ربيع الاول په دولسمې نيټې د دوشنبې ورځې د غرمې پر مهال د (۶۳) کالو په عمر له دې فاني نړۍ سره مخه ښه وکړه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په درېو ډلو وویشل شي. لومړې ډله دې د مکې د فتحې، دویمه ډله دې د حنین د غزا او دریمه ډله دې د حجة الوداع په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- مکه په کوم کال کې فتح شوه او لامل يې څه و؟
- ۲- د حنین غزا څرنگه پېښه شوه؟ معلومات ورکړئ
- ۳- حضرت محمد ﷺ په کوم کال، میاشت او ورځ رحلت وکړ؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د حضرت محمد ﷺ د شخصیت په اړه معلومات را غونډ او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د نسب، خلافت ته د رسيدو د څرنگوالي او د هغه د خلافت د دورې د مهمو پېښو په اړه معلومات وړاندې شي.

د حضرت ابوبکر صدیق نوم عبدالله او د پلار نوم يې ابو قحافه او د مور نوم يې ام الخير سلما بنت ضحر و او د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم له لوري د صديق او عتيق لقبونه ورکړل شوي وو. له عام الفيل څخه دوه کاله او څو مياشتې وروسته يې نړۍ ته سترگې پرانيستې. نسب يې په شپږم نيکه (جد) کې له حضرت محمد صلى الله عليه وسلم سره يو ځای کېږي. شغل يې سوداگري وه. کله چې حضرت محمد صلى الله عليه وسلم په پيغمبرۍ مبعوث شو، په نارينه وو کې لومړنی کس و چې د اسلام په دين مشرف شو. هغه د اسلام او د فې سبيل الله جهاد په لاره کې خپله ټوله شتمني قربان کړه. د تبوک د غزا لپاره د تياري پر مهال يې د خپل کور ټول مالونه نبوي جومات ته راوړل او څه يې چې درلودل هغه يې له اسلام څخه قربان کړل. د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم له رحلت وروسته انصار په سقيفه بني ساعده کې راغونډ شول او غوښتل يې چې حضرت سعد بن عبادة رضي الله عنه د خليفه په توگه وټاکي. د دې خبرې په اورېدو سره حضرت ابوبکر صدیق او حضرت عمر رضي الله عنه د سقيفې په لور روان شول. په لاره کې ورسره حضرت عبيده بن جراح رضي الله عنه هم ملگري شو. څنگه چې سقيفې ته ورسېدل، حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د يوې وينا په وړاندې کولو انصار په دې قانع کړل چې د خلافت له دعوې څخه لاس واخلي. حضرت عمر رضي الله عنه له حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره د خليفه او د پيغمبر صلى الله عليه وسلم د ځای ناستي په توگه بيعت وکړ. له هغه وروسته ټولو له حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره بيعت وکړ. په دې ډول د خلافت مسئله په ښه توگه حل شوه. د دغې ورځې په سبا حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه په نبوي جومات کې د يوې ارزښتناکې وينا له لارې خپله کړنلاره مسلمانانو ته ابلاغ کړه او وېي ويل: ((اې خلکو، زه پر تاسې خليفه شوم، په داسې حال کې چې زه له تاسو غور نه يم، که چېرې مې ښه کارونه کول، ما

سره مرسته وکړې او که مې بدکار کاوه منع مې کړې. ستاسو ځواکمن زما په وړاندې کمزوری او ستاسو کمزوری زما په وړاندې ځواکمن دی، تر څو د هغه حق له ځواکمن څخه واخلم او ورته یې وسپارم. هغه قوم چې جهاد و نه کړي الله تعالی دغه قوم ذلیلوي. او په هغه قوم کې چې بد کاري دود شي له بلاوو سره مخامخ کېږي)).

د پیغمبر ﷺ له رحلت سره یو شمېر افرادو، لکه مسلمېمه کذاب، طلیحه اسدي او نورو د نبوت دعواي وکړه او ځینو خلکو بیت المال ته د زکات له ورکولو ډډه وکړه. حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه اسلامي لښکر ته دنده ورکړه چې د دروغجنو پیغمبرانو او د هغو خلکو، چې د زکات ورکولو څخه یې ډډه کړې او هغه څوک چې مرتد شوي، کار یوې خوا ته کړي. دغو جگړو له یوه کال څخه ډېر دوام وکړ. تر هغه چې مسلمېمه کذاب او ټول مرتدین د خپلو اعمالو په سزا ورسېدل. مرتدین ووژل شول او هغه چا چې زکات نه ورکاوه اصلاح شول او زکات یې قبول کړ.

حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د اسلام د مبارک دین د خپرولو په موخه د حضرت اسامه بن زید رضی الله عنه په مشرۍ اسلامي لښکر شام ته ولېږه او هغه هم بریالی له خپلې دندې راستون شو. د دغو جگړو په لړ کې د قران کریم گڼ شمېر حافظان په شهادت ورسېدل. هماغه و چې د حضرت عمر رضی الله عنه په وړاندیز حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه امر وکړ قران کریم چې د پیغمبر ﷺ په مهال په جلا جلا ډول لیکل شوی و او د اصحابو په واسطه په سینو کې خوندي شوی و په یوه مصحف کې راغونډ کړي. وروسته له هغه چې د هېواد کورنی حالت سم شو، حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه یې د څلو زره کسيز لښکر په مشرۍ عراق ته ولېږه. هغه په یو کال او دوه میاشتو کې د فرات د سیند د سېمې وگړي د اسلام په دین مشرف کړل.

په داسې حال کې چې مسلمانان په بریاوو بوخت وو، رومیانو له وخت څخه گټه واخیسته او ۲۴۰ زره کسيز لښکر یې راغونډ کړ چې له مسلمانانو سره وجنگېږي. حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د

هغوی د دفعې په موخه حضرت عمرو بن عاص (رض) فلسطین ته، حضرت ابو عبیده بن جراح رضی الله عنه حمص ته، حضرت یزید ابن ابی سفیان رضی الله عنه یې دمشق ته او حضرت شرحبیل بن حسنہ رضی الله عنه یې اردن ته ولېږل او حضرت سیف الله خالد بن ولید رضی الله عنه ته یې امر وکړ چې عراق مثنی بن حارث ته پرېږدي او خپله شام ته لاړ شي. په دې وخت کې د حضرت خالد رضی الله عنه د عسکرو شمېر شپږ دېرش زره تنو ته رسېده. په هغه جگړه کې چې د هجرت په دیارلسم کال د یرموک د سیند په غاړه پېښه شوه، دښمن له تاریخي ماتې سره مخامخ شو او ۱۳۰ زره تنه یې په قتل ورسېدل. په داسې حال کې چې د مسلمانانو له لوري یوازې درې زره تنه په شهادت ورسېدل او هر قل (هراکلیوس) نهیلی او له شام څخه وتښتېده. په دغه جگړه کې د ټولو عسکري ځواکونو اعلی قوماندان حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه و. هغه خپل لښکر په ۳۸ برخو ووېشه او په یوه وخت یې په دښمن له درېو خواوو یرغل وکړ. دغه تاکتیک دښمن دومره حیران کړ چې خپلې ټولې طرحې یې له یاده ووتې او د زمان له زغملو پرته یې هیڅ کار له واکه پوره نه و.

د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خلافت یوه بله مهمه پېښه داوه چې د حضرت عمر رضی الله عنه په مشوره یې یو شمېر کار پوهان د زید بن ثابت په مشرۍ مکلف کړل چې قران کریم راغونډ کړي. دغه کار د دې لامل شو چې مسلمانان د قران کریم په اړه یو موټي پاتې شي.

لومړي خلیفه د خپل خلافت د دوو کلونو او درې میاشتو په دوره کې اسلام او مسلمانانو ته داسې خدمتونه او کړنې تر سره کړې چې د اسلام او نړۍ په تاریخ کې ساری نه لري او اسلامي تاریخ پرې ویاړي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د خلافت د مهمو کارونو او دویمه ډله دې د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د لومړنۍ خطبې په اړه بحث وکړي او خپل معلومات دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه څنگه خلافت ته ورسېد؟
- ۲- حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه څو کاله خلافت وکړ؟
- ۳- د حضرت خالد بن ولید رضي الله عنه د مهمو کارونو نومونه واخلي.

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د خپلې سیمې له پوهانو او علماوو څخه د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت عمر رضي الله عنه د نسب، شخصيت، برياوو او د هغه د خلافت د لاسته راوړنو په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د اسلام د دويم خليفه اصلي نوم، عمر بن خطاب او د فاروق او عادل په نومونو ملقب دی. د عام الفيل په ديارلسم کال د قريشو په يوې بناغلي کورنۍ کې نړۍ ته راغی. په نهم نيکه کې يې د نسب لړۍ حضرت رسول اکرم صلى الله عليه وسلم ته رسېږي. د بعثت په شپږم کال د اسلام په مبارک دين مشرف شو. کله يې چې اسلام راوړ خپل مسلمانېدل يې په ښکاره اعلان کړل او هم يې د هجرت پر مهال په ښکاره اعلان وکړ چې هجرت کوي او وويي ويل! که څوک ورسره حساب لري او يا غواړي چې زوی يې يتيم او ميرمن يې بې خاونده شي، زما پسې دې راشي. حضرت عمر رضي الله عنه له حضرت محمد صلى الله عليه وسلم سره په ټولو غزواتو کې گډون کړی او له حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه سره يې له هيڅ ډول مرستې څخه ځان نه دی سپمولی. لومړي خليفه به په ټولو کارونو کې له هغه څخه مشوره اخېستله. کله چې لومړی خليفه ناروغ شو. له اصحابو سره له مشورې وروسته يې حضرت عمر رضي الله عنه د خپل ځای ناستي په توگه وټاکه چې د انصارو او مهاجرينو له لوري تاييد شو. حضرت عثمان رضي الله عنه د هغه په اړه وويل: ((حضرت عمر رضي الله عنه سخت گيره دی، خو زموږ په منځ کې د خلافت لپاره وړ بل څوک شتون نه لري.))

فتوحات: د مسلمانانو د دويم خليفه د خلافت دوره يوه روښانه او له برياوو ډکه دوره وه. د نظم، انصاف او عدل له مخې د اسلام په تاريخ کې ساری نه لري. هغه برياوې چې د اميرالمومنين حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د خلافت په لس کلنه دوره کې تر لاسه شوي، د امويانو او عباسيانو د دورې له ټولو برياوو سره برابرې دي. د حضرت عمر رضي الله عنه فتوحات په ختيځ کې تر ترکستان او خراسان، په لويديځ کې تر ليبيا، په سوېل کې تر سوډان او په شمال کې د شام او تور سمندرگي تر وروستيو پولو پورې رسېدل. حضرت عمر رضي الله عنه د نهاوند او قادسيې د جگړو په پايله کې د فارس امپراتوري له منځه يووړه او د فارس (اوسني ايران) خلک يې په اسلام مشرف کړل.

د قادسيې په جگړه کې د مسلمانانو غازيانو شمېر دېرش زره تنه او قوماندان يې حضرت سعد بن وقاص رضي الله عنه و. په داسې حال کې چې د فارس د لښکر شمېر ۱۵۰۰۰۰ تنو ته رسېده. دغه جگړه

په ۱۴ هجري کال کې پېښه شوه. د فارسي لښکر قومندان رستم نومېده. هغه د تېښتې پر مهال خپل ځان په ابو کې وغورځاوه، خو د هلال بن علقمه د تورې په گذار سره ووژل شو. د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د خلافت پر مهال د بصري او کوفي ښارونه ودان او ډېره پراختيا يې تر لاسه کړه. پلونه جوړ شول، کانالونه او نهرونه وايستل شول، منظمې عسکري قشلي رامنځته شوې، بيت المال منظم شو او اسلامي امارت د هر ولايت لپاره والي وټاکه. اداري نظام منظم شو، اداري او نظامي تشکيلات، مالي دفترونه او ځينې نورې ادارې جوړې شوې. قاضيان وټاکل شول. د خراج نظام په فعاليت پيل وکړ. له زرو، ښځو او کوچنيانو څخه خراج نه اخيستل کېده. د صحابه کرامو په مشورې د حضرت عمر رضي الله عنه په خلافت کې د هجرت تاريخ د مسلمانانو د تاريخ د مبداء په توگه وټاکل شو. حضرت عمر فاروق رضي الله عنه له لس کلونو او پنځو مياشتو خلافت وروسته د ۲۳ هجري کال د ذوالحجه په ۲۷ نېټه د مجوسي ابو لؤلؤ له لوري په شهادت ورسېد. د هغه د خلافت دوره د برياوو، نظم، عدل، انصاف، برابري، سوکالي او د ژوندانه د آسانتياوو د تامين له پلوه د اسلام په تاريخ کې يوه روښانه دوره ده.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د اسلام په خپرېدو کې د حضرت عمر رضي الله عنه د دولت د رول او دويمه ډله دې د حضرت عمر رضي الله عنه د عدل په اړه بحث وکړي.

پوښتني

- ۱- حضرت عمر فاروق رضي الله عنه څه وخت د اسلام په مبارک دين مشرف شو؟
- ۲- حضرت عمر رضي الله عنه څنگه خلافت ته ورسېد؟
- ۳- حضرت عمر رضي الله عنه څه وخت او د چاله لوري په شهادت ورسېد؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې له کتابونو او همدارنگه د ديني علماوو په مرسته د حضرت عمر رضي الله عنه د ژوند او د هغه د عدالت په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت عثمان رضی الله عنه د نسب، شخصیت، خلافت ته د رسېدو د څرنګوالي، بریاوو او د هغه د خلافت د مهال د پرمختګونو په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د دریم خلیفه نوم عثمان بن عفان او لقب یې ذوالنورین و. په پنځم نیکه کې یې نسب حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله ته رسېده. له عام الفیل څخه پنځه کاله وروسته په مکه کې په یوې درنې کورنۍ کې نړۍ ته راغی. د ځوانۍ له وخته په سوداګرۍ بوخت و. د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په دعوت سره د اسلام په دین مشرف شو. حضرت عثمان رضی الله عنه یو نرم خوښه، حلیم او پرهېزګاره شخص و. د اسلام د دین د پراختیا په لاره کې یې د خپلې شخصي شتمنۍ لویه برخه صدقه کړه. د بدر له غزا پرته په ټولو غزاکانو کې له پیغمبر صلی الله علیه و آله سره ملګری و. د وحې کاتب و. کله چې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د ابو لؤلؤ له لوري ټپي شو، مخکې له دې چې له بدن څخه یې روح جدا شي، د خلیفه د ټاکنې په موخه یې اووه تنه لوی صحابه، هر یو حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه، علي بن ابی طالب رضی الله عنه، طلحه بن عبیدالله، زبیر بن عوام رضی الله عنه، سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه، عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه او عبدالله بن عمر رضی الله عنه وټاکل او زیاته یې کړه چې عبدالله بن عمر د رای حق لري، خو د ځان د کاندیدولو حق نه لري. له درې ورځو خبرو اترو وروسته په پای کې د رایو په اکثریت سره حضرت عثمان رضی الله عنه د مسلمانانو د خلیفه په توګه وټاکل شو او ټولو ورسره بیعت وکړ.

د حضرت عثمان د دورې بریاوې دوه برخې لري. لومړی د هغو سیمو خلک چې د حضرت عمر رضی الله عنه له شهادت وروسته یې بغاوت کړی و، لکه ری، همدان، سکندریه او اذربایجان بېرته د اسلامي حکومت تر ولکې لاندې راغلل. دویم د قبرس او ترکیې سیمې کله چې حضرت معاویه رضی الله عنه د شام والي و، د اسلامي حکومت په ولکه کې راغلې. همدا رنگه په افریقا کې هم یو شمېر سیمې د مسلمانانو لاسته ورغلې. حضرت عثمان رضی الله عنه د خپل خلافت پر مهال سمندري ځواک رامنځته کړ او قران کریم چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په وخت کې راغونډ شوی و د

مصحف په ډول وليکل شو او فتحه شويو سيمو ته ولېږل شو. حضرت عثمان رضي الله عنه د دولس کلونو خلافت وروسته په ۳۶ هجري کال د بلواگرو له خوا په داسې حال کې، چې د قران کریم په تلاوت بوخت و، په شهادت ورسېد.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د حضرت عثمان رضي الله عنه د ژوندانه او دویمه ډله دې د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت د فتوحاتو معلومات په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- حضرت عثمان رضي الله عنه څنگه د خليفه په توگه وټاکل شو؟
- ۲- د حضرت عثمان رضي الله عنه په خلافت کې کومې سېمې ونيول شوې؟
- ۳- حضرت عثمان رضي الله عنه څه وخت او څنگه په شهادت ورسېد؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د حضرت عثمان رضي الله عنه د ژوندانه په اړه معلومات تر لاسه کړي او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

په دې لوست کې به د حضرت علي کرم الله وجهه د نسب، شخصيت او د خلافت د مهمو پيښو په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

حضرت علي رضي الله عنه د ابوطالب زوی او د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم د تره زوی او زوم و. لقب يې اسدالله او حيدر و او د ابوالحسن او ابوتراب په کښت هم مشهور و. له هجرت څخه ۲۱ کاله وړاندې په مکه کې وزېږېد. لس کلن و چې د اسلام په مبارک دين مشرف شو. هغه د اسلام په لار کې له هيڅ ډول سرښندنې څخه ځان ونه سپماوه. د حضرت رسول اکرم صلى الله عليه وسلم د هجرت په شپه د هغه په بستره کې ویده شو، تر څو هغه کفار چې د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم کور يې کلابند کړی و، غافله شي او ډاډ من شي چې پيغمبر صلى الله عليه وسلم چېرته نه دی تللی او په خپله بستره کې ویده دی. حضرت علي رضي الله عنه د علم او پوهې باب و او د ورورولۍ په تړون کې په خپله حضرت محمد صلى الله عليه وسلم هغه ته د ورورۍ لاس ورکړ.

د حضرت عثمان رضي الله عنه له شهادت وروسته په دويمه ورځ په مدينې منورې کې ورسره خلکو بيعت وکړ او هغه يې د اميرالمومنين په توگه وټاکه. د هغه په خلافت کې حضرت معاويه رضي الله عنه هم نظره او ټينگار يې کاوه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه د قاتلينو قصاص بايد دفعتاً واخيستل شي، خو حضرت علي رضي الله عنه استدلال کاوه چې د حکومت د داخلي وضعې تر ښه کېدو پورې بايد انتظار وايستل شي، چې په پايله کې يې د حضرت علي رضي الله عنه پلويان او د حضرت عثمان رضي الله عنه د قصاص پلويان بصرې ته نژدې د جگړې لپاره تيار شول. د جگړې له پېښېدو وړاندې د حضرت قعقاع رضي الله عنه په منځگړتوب نژدې و چې د دواړو لوريو تر منځ سوله ټينگه شي، خو د عبدالله بن سبا، يهودي منافق په لمسون په شپه کې جگړه پيل شوه. د حضرت طلحه او زبير رضي الله عنه په شمول چې عشره مبشره صحابه وو، گڼ شمېر صحابه شهيدان شول او جگړه د حضرت علي رضي الله عنه په گټه پای ته ورسېده. حضرت ام المومنين عايشه رضي الله عنها چې په اوبښ سپره وه و نيول شوه او له ورور سره يې په ډير احترام د حضرت علي رضي الله عنه په امر مدينې منورې ته ولېږل شوه.

د صفين جگړه

دغه جگړه د حضرت علي رضي الله عنه او حضرت معاويه رضي الله عنه تر منځ په ۳۷ هجري کال کې د صفين په سيمه کې پېښه شوه. حضرت علي رضي الله عنه له پنځو کلونو خلافت وروسته په ۴۰ هجري کال د روژې

په ۱۹ نېټه د خوارجو د فکر د يوه تن پيرو، عبدالرحمن بن ملجم په واسطه د سهار د لمانځه په موخه جومات ته د تگ په حال کې ټپي شو چې په پای کې د همدې ټپ له امله دوه ورځې وروسته د روژې په ۲۱ نېټه په شهادت ورسېد. هغه د خلافت چارې د عدالت انصاف او په خلکو باندې په شفقت او مهرباني سره مخ ته وړلې.

د حضرت علي عليه السلام له شهادت وروسته د هغه زوی حضرت حسن عليه السلام د خليفه په توگه وټاکل شو. هغه له خبرو او څېړنو وروسته دې پايلې ته ورسېد چې بايد د ځان او مال او د مسلمانانو د يووالي د ساتلو په موخه له حضرت معاويه عليه السلام سره له دښمنۍ او سيالی لاس واخلي او د خلافت له دعواي څخه تېر شي. دا کار د دې لامل شو چې حضرت معاويه عليه السلام سره اړيکه ټينگه کړي او د هغه په گټه له خلافت څخه تېر شو. له يو بل سره يې توافق وکړ. چې بايد هغه له ځان څخه وروسته د خلافت چارې په خپله مسلمانانو ته پرېږدي، تر څو په خپلواکه توگه خپل خليفه وټاکي. په دې ډول توافق وشو او خلافت اموي کورنۍ ته انتقال شو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې خلافت ته د حضرت علي عليه السلام د رسېدو د څرنگوالي او دویمه ډله دې د حضرت علي عليه السلام د خلافت د پېښو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د حضرت علي عليه السلام د نسب په اړه په څه پوهیږئ؟
- ۲- د صفین جگړه د چا تر منځ پېښه شوه؟
- ۳- حضرت علي کرم الله وجهه په کوم کال او د چا په واسطه په شهادت ورسېد؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې د حضرت علي کرم الله وجهه د ژوندانه د ټولو اړخونو په اړه له کتابونو او د خپلې سیمې له علماوو څخه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

خلفای راشدينو روښانه دورې ته لنډه کتنه

په دې لوست کې به د خلفای راشدين د سياست د څرنگوالي، لاسته راوړنو او د ټولو بدلونونو او پېښو په اړه معلومات وړاندې شي.

د خلفای راشدينو رضي الله عنهم دوره چې د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم له رحلت څخه وروسته په ۱۱ هجري کال کې پيل او په ۴۰ هجري کال کې د حضرت علي کرم الله وجهه په شهادت سره پای ته رسېږي، د تاريخي شهکار او د عالم اسلام د وياړ څرگندونه کوي.

په دغه وخت کې د اسلام خلفاوو هڅه کوله چې د زرې په اندازه د قران کریم له احکامو او اوامرو او نبوي سنتو څخه سر غړونه ونه کړي او په ټول قوت سره پر دغو احکامو ولاړ او عمل پرې وکړي. هغوی د حضرت محمد صلى الله عليه وسلم په څېرله خلکو سره ښه چلن کاوه او هغو ته يې سمه لارښوونه کوله. عدل، انصاف، برابري او ورورولي يې تبليغ، دود، تحکيم او پلي کول.

خلفای راشدين هغه کسان وو چې ځانونه يې د خدای جل جلاله او خلکو په وړاندې مسؤول او ځواب ورکوونکي گڼل او هره شېبه حساب ته حاضر او پرته له الله تعالی يې له هيچا څخه وېره نه درلوده. هغوی له خدای جل جلاله او د خلکو د حقونو له ضايع کولو څخه سخت په وېره کې وو. د جزا د ورځې له پوښتنې او ځواب څخه بي پروا نه وو. پرتم او دبدبه يې نه خوښوله. هر چا کولای شول چې په هر وخت او هر ځای کې ورسره ليدنه وکړي. دارالخلافة يې جوماتونه، فرش يې پوزی او ماڼۍ يې همدا جوماتونه و. په مړه گېداه يې ډوډۍ نه خوړه.

په کور او د کار په ځای کې يې ساتونکي نه درلودل. هغوی د الله تعالی په لاره کې له قولې او فعلي جهاد څخه يوه گړۍ نه کښېناستل. د خلکو د يووالي لپاره يې ډېرې هڅې کولې. هغوی چې د صحابه کرامو د مشرانو له لوري ټاکل شوي وو، د خلکو چارې يې د استعداد او تقوی خاوندانو ته يعنی کار يې اهل کار ته سپاره او له هغه څخه يې کلکه څارنه کوله.

د خلفای راشدينو په دوره کې عسکري، قضايي، مالياتي، پستي، محاسبه يې، تعليمي او روزنيز او د خراج نظام په عامه توگه رامنځته کړای شو.

د خلفای راشدينو په دوره کې فتوحات له لاندې لاملونو سره تړلي وو:

- په ټولو چارو کې يې له خدای جل جلاله څخه وېره کوله او د الله تعالی رضا ته يې پام کاوه.
- يووالی، پاک نفسي، ايمانداري او په جهاد کې رښتیني خدمت د هغوی د برياليتوب لامل گڼل کېده.

- عزت او د دنیا او اخرت بریالیتوب یې په اسلام باندې په درېدو کې لیده.
- مسلمانان په دې باور جنگېدل که چېرې له کفارو سره په جگړه کې ووژل شي شهید او که ژوندی پاتې شي غازیان کېږي.
- مسلمانانو د نیول شویو هېوادونو له وگړو سره ډېر ښه او د ورورۍ چلند کاوه.
- دا یې عقیده وه چې اجل نه بدلېږي، نو ځکه ډاډه جنگېدل.
- پر خدای ﷻ تکیه او توکل هم د فتوحاتو یو لامل و.
- مشورې او د رازونو ساتنې ته یې ډیر پام کاوه.
- یوې قوماندې او د اولوالامر اطاعت ته یې غاړه ایښوده.
- صبر یې درلود.
- له لوږې، تنډې او هر ډول ستونزو سره یې مقاومت کاوه.
- د خلفای راشدینو دا ډول صفات د دې لامل وگرځېد چې د اسلام مبارک دین د نړۍ تر لرو سیمو پورې خپور شي او د نړۍ ډېر وگړي پرې مشرف شي.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې دخلفای راشدینو د شخصي احوالو او دویمه ډله دي د هغوی د خلافت د کړنلارو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- راشدینو خلفاوو په خپل رسمي او شخصي ژوند کې له څه ډول کړنلارې څخه پیروي کوله؟
- ۲- د خلفای راشدینو په دوره کې د اسلامي فتوحاتو د لاملونو په اړه خپل معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د خپلې سیمې د دیني علماوو څخه د خلفای راشدینو د ژوندانه او کړنلارو په اړه معلومات راغونډ او په ټولگي کې دي وړاندې کړي.

۴۱-۱۳۲هـ-۶۶۱-۷۵۰م

په دې لوست کې به د حضرت معاويه رضي الله عنه، مشهورو اموي خلفاوو، د امويانو د فتوحاتو او د عاشورا د حماسې په اړه معلومات وړاندې شي.

د دې کورنۍ بنسټ اېښودونکی حضرت معاويه رضي الله عنه دی. له دې کورنۍ څخه ۱۴ تنو واکمني کړې چې لومړنی يې حضرت معاويه رضي الله عنه او وروستی يې مروان دی. په دې دوره کې د اسلامي فتوحاتو لمن په لوېديځ کې تر هسپانيې او فرانسې او په ختيځ کې تر ترکستان، چين او هند پورې ورسېده.

حضرت معاويه رضي الله عنه

حضرت معاويه رضي الله عنه د ابوسفیان رضي الله عنه زوی او د حرب لمسی دی. له هجرت څخه پنځلس کاله وړاندې په مکه کې زيږيدلی دی پلار يې ابوسفیان د قريشو له مشرانو څخه و. د مکې د فتحې په ورځ له ټولې کورنۍ سره د اسلام په دين مشرف شو. حضرت معاويه رضي الله عنه د وحې له کاتبانو څخه هم و او د حضرت محمد رضي الله عنه له لوري د وحې د کتابت دنده ورسپارل شوې وه.

د حضرت عثمان رضي الله عنه په خلافت کې د شام والي و. کله چې حضرت علي رضي الله عنه په شهادت ورسېد او حضرت امام حسن رضي الله عنه د خلافت لپاره وټاکل شو د څو مياشتو له تېرېدو وروسته له حضرت معاويه رضي الله عنه سره، چې د شام والي و، په دې موافقې ورسېد چې حضرت معاويه رضي الله عنه نشي کولای له ځان وروسته څوک د ځای ناستي په توگه وټاکي، بلکې دغه کار بايد مسلمانانو ته پرېږدي. په دې ترتيب حضرت معاويه رضي الله عنه د ټول اسلامي هېواد امير شو او حضرت امام حسن رضي الله عنه له خلافت څخه لاس واخيست. حضرت معاويه رضي الله عنه دمشق د خپلې پلازمينې په توگه وټاکه. بني هاشمو ته يې ډېر درناوی درلود. هغه په لوېديځ کې مراکش او المغرب، په شمال کې ترکيه او په ختيځ کې سيستان او خراسان فتح کړل.

د قوي سمندري ځواک په رامنځته کېدو کې يې ډېرې هڅې وکړې او په دې لاره کې يې برياوې هم تر لاسه کړې. حضرت معاويه رضي الله عنه په ۶۱ هـ کال کې وفات شو.

يزيد

۶۱-۶۴ هـ ۶۸۱-۶۸۴ م

يزيد په ۲۵ هـ کال کې زېږېدلی او په ۶۱ هجري کال کې د پلار حضرت معاويه رضي الله عنه له وفات وروسته واک ته ورسېد. د هغه د واکمنۍ پر مهال د کربلا حماسه پېښه شوه چې په لړ کې يې حضرت امام حسين رضي الله عنه له ۷۲ تنو يارانو سره په شهادت ورسېد. يزيد په ۶۴ هـ کال کې وفات شو.

عبدالملك بن مروان

۶۵-۸۶ هـ ۶۸۵-۷۰۵ م

د يزيد له مړينې وروسته د هغه زوی دويم معاويه واک ته ورسېد، خو واکمنۍ يې له ۴۰ ورځو ډېر دوام ونه کړ او په ځای يې مروان بن حکم د چارو واک تر لاسه کړ. هغه ژمنه وکړه چې د چارو واک به د دويم معاويه زوی خالد ته وسپاري، خو چې کله يې قدرت تر لاسه کړ، د خالد له مور سره يې نکاح وکړه او د خالد په ځای يې خپل زامن عبدالملک او عبدالعزيز يو په بل پسې ځای ناستي وټاکل.

د مروان له مړينې وروسته عبدالملک واک ته ورسېد. هغه بصره، کوفه او هغه ټولې سيمې چې د عبدالله بن زبير رضي الله عنه په لاس کې وې تر خپلې ولکې لاندې راوستې او بيا يې د خوارجو فتنه له منځه يووړه. په ختيځ کې يې د فتوحاتو لمن تر کابل پورې وغځوله. په شمال کې يې قسطنطنيه فتح کړه. عقبه بن نافع چې د افريقې د شمال سيمې يې له لاسه وتلې وې، بيا تر لاسه کړې. عبدالملک بن مروان له ۲۱ کاله واکمنۍ وروسته په ۸۶ هجري کال کې د ۶۳ کالو په عمر وفات شو. نوموړی لومړنی اسلامي واکمن و چې په خپل نوم يې سکه ضرب کړه. په داسې حال کې چې له هغه وړاندې رومي او ساساني سکو دود درلود. د هغه په واکمنۍ کې عربي ژبې په ټولو دولتي ادارو کې رسميت پيدا کړ.

عمر بن عبدالعزيز

۹۹-۱۰۱ هـ

په اموي کورنۍ کې حضرت عمر بن عبدالعزيز رضي الله عنه هغه څوک و چې له ډېرې پوهې، تقوی او عدل څخه برخمن و او په هغه يې ډير شهرت درلود. هغه هڅه کوله چې خلفای راشدين په پله پښه کېږدي. هغه د سليمان له مړينې وروسته خلافت ته ورسېد. نوموړي د قران او نبوي احاديثو له احکامو

سره سم رفتار کاوه. هغه د عدالت د رعایت له امله په دویم عمر او پنځم راشده خلیفه نومول شوی دی.

حضرت عمر بن عبدالعزیز(رض) د خپلې خلافت په دوره کې د اموي دورې ټول والیان او قاضیان له کاره گوښه کړل او پر ځای یې پرهېزگاره، پاک نفسه، ایمانداره او عادل اشخاص وټاکل. د مالیاتو او خراج په اصولو کې یې بدلونونه راوستل.

له خلکو څخه یې درانده خراج لغوه او هغه یې د خلکو له وړتیا سره سم عیار کړل. له بیت المال او عامه شتمنیو څخه یې د ناوړې گټې اخیستنې مخه ونیوله. له خاینینو، بلې اخیستونکو او مفسدینو سره یې په کلکه مبارزه کوله او له داسې افرادو څخه یې ډېره کرکه درلوده.

د حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه د بنو کړو وړو له امله، خوارجو او ټولو مخالفینو له دولت سره له مخالفت څخه لاس واخیست. هغه د خلکو د سوکالی په موخه روغتونونه، نهرونه، د اوبو بندونه او کانالونه جوړ کړل چې له امله یې ډېرې ځمکې کښت او کرنې ته چمتو شوې او هم یې یوه اندازه ځمکه په مستحقینو ووېشله.

حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه لومړنی کس و چې رسماً یې د نبوي احادیثو د راټولولو امر وکړ. حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه له دوو کلو او پنځو میاشتو واکمنی وروسته د ځینو خاینینو په دسیسه د یوه غلام له لوري په شهادت ورسېد. امویانو نژدې یوه پېړۍ په اسلامي نړۍ واکمنی وکړه چې مشهور واکمنان یې په لاندې ډول دي:

- ۱- معاویه بن ابی سفیان(رض) ۴۰- ۶۰ هـ ق
- ۲- یزید بن معاویه ۶۰- ۶۴ هـ ق
- ۳- عبدالملک بن مروان ۶۵- ۸۶ هـ ق
- ۴- ولید بن عبدالملک ۸۷- ۹۶ هـ ق
- ۵- سلیمان بن عبد الملک ۹۷- ۹۹ هـ ق
- ۶- عمر بن عبدالعزیز(رض) ۹۹- ۱۰۱ هـ ق
- ۷- دویم یزید بن عبدالملک ۱۰۱- ۱۰۵ هـ ق
- ۸- هشام بن عبدالملک ۱۰۵- ۱۲۵ هـ ق

۹- ولید بن دویم عبدالملک ۱۲۵-۱۲۶ هـ ق

۱۰- یزید بن ولید بن دریم عبدالملک ۱۲۶-۱۲۷ هـ ق

۱۱- مروان، بن محمد ۱۲۷-۱۳۲ هـ ق

د امویانو حکومت کابو له یوې پېړۍ واکمنۍ وروسته د زوال په لور روان شو. د امویانو وروستی واکمن مروان حران ته نژدې ماته وخوړه او د مصر لورته د تېبنتې پر مهال ووژل شو او په دې توگه عباسیان واک ته ورسیدل او اسلامي تاریخ نوی پړاو پیل کړ.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د اموي کورنۍ د واک ته رسېدو د څرنګوالي او دویمه ډله دې د حضرت معاویه رضي الله عنه د مهمو کارونو په اړه بحث وکړي او تر لاسه شوې معلومات دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

پوښتني

- ۱- حضرت معاویه رضي الله عنه د چا زوی او د چا لمسی و؟
- ۲- د حضرت معاویه رضي الله عنه په وخت کې د اسلامي فتوحاتو لمن تر کومو سیمو رسېده؟
- ۳- کوم اموي خلیفه، د دویم عمر او پنځم راشد خلیفه په نوم نومول شوی و؟

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د حضرت معاویه رضي الله عنه د خلافت د څرنګوالي په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

د امويانو په دوره کې اقتصادي، اداري، کلتوري او پوځي وضعیت

٤١-١٣٢هـ.ق

په دې لوست کې به د اموي دورې د سياسي، اقتصادي، کلتوري او پوځي مسایلو په اړه معلومات ترلاسه کړئ.

په اموي دوره کې د اقتصاد له پلوه یو لړ مهم بدلونونه رامنځته شول. د غنیمت، عشر او خمس تر سرلیک لاندې ډېر مالونه له آسیایي او افریقایي نیول شوو هېوادونو څخه پلازمېنې دمشق ته لېږل کېدل. د نیول شویو هېوادونو تر منځ سوداګریزې اړیکې ټینګې شوې وې.

له کلتوري او تمدني پلوه په اموي دوره کې ډېر ښارونه جوړ شول. دغه ښارونه د لوړو برجونو لرونکي وو او په عین حال کې یې د دفاعي کلاګانو بڼه هم درلوده. دمشق چې د امويانو له لوري د پلازمېنې په توګه کارېده، په دغه وخت کې د نړۍ له ښکلو ښارونو څخه شمېرل کېده.

د لومړي ځل لپاره په اموي دوره کې د عبدالملک په وخت کې سکه ضرب شوه. له هغه وړاندې رومي او ساساني سکو دود درلود. د حضرت عمر بن عبدالعزيز رضی الله عنه په وخت کې شاپي ځمکې تر اوبو لاندې شوې او د کرنې لپاره آماده شوې. د ناروغانو د درملنې لپاره روغتونونه جوړ شول. کرنې ته ډېر پام وشو او د کرنې د پراختیا په موخه نهرونه او د اوبو بندونه جوړ شول.

د امويانو په دوره کې اسلامي تمدن چټکه وده وکړه چې د خیریه موسسو، جوماتونو او د هغو له جملې څخه د دمشق د جامع جومات جوړېدل یې څرګنده بېلګه ده. اسلامي ادبیاتو علومو او فنونو، هنر او صنایعو پراختیا ومونده چې په نړۍ کې د اسلامي نظام د نورو د متمدن کیدلو لپاره یو معیار وګرځېد.

په پوځي برخه کې پوه افراد لکه موسی بن نصیر د عسکري ټولیزو د مشرۍ لپاره وټاکل شول. موسی بن نصیر او طارق بن زیاد د افریقا په شمال او د اروپا په سوېل لوېدیځ کې د اسلام لمن تر هسپانیې پورې ورسوله، قطیبه بن مسلم د خپلو فتوحاتو لمن د منځنۍ آسیا تر هېوادونو، ترکستان او کاشغر پورې پراخه کړه او هم یې د چین دربار ته اسلامي پلاوی ولېږه.

محمد بن قاسم په هند کې په دې بريالی شو چې خپل فتوحات تر کراچۍ او ملتان پورې ورسوي. مسلمه بن عبدالملک په کوچنۍ آسيا کې د خپلو فتوحاتو سرحد د انطاكيې تر ښاره پورې پراخه کړې.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په اموي دوره کې د ټولنيزې وضعې او دويمه ډله دې په دې دوره کې د پوځي فعاليتونو په اړه بحث وکړي او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

پوښتني

- ۱- د اسلامي مالياتو په اړه معلومات ورکړئ.
- ۲- امويانو کوم ښار د خپل پایتخت په توگه ټاکلی و؟
- ۳- امويانو د عامه سوکالی لپاره کوم کارونه تر سره کړل؟
- ۴- محمد بن قاسم کومه سيمه تر لاسه کړه؟

له ټولگي څخه بهر فعاليت

زده کوونکي دې په مدني او پوځي برخو کې د امويانو د برياليتوب د رازونو په اړه له پوهو اشخاصو څخه معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

۱۳۲-۶۵۶ هـ / ۷۵۰-۱۲۵۸ م

په دې لوست کې به له اموي کورنۍ څخه عباسيانو ته د واک د لېږد د څرنگوالي په اړه معلومات وړاندې شي.

له امويانو څخه عباسيانو ته د خلافت لېږد

په ۹۶ هـ کال کې د وليد بن عبدالملک له مړينې وروسته اموي حکومت ۳۶ کاله نور هم دوام وکړ، خو وضع يې ښه نه وه. عباسي کورنۍ پټه مبارزه کوله. علويانو هم له وړاندې څخه له امويانو سره کينه درلوده، خو مهمه موضوع چې دغه دښمني يې په ډاگه کړه، د مروان له لورې د امام ابراهيم وژل وو. د هغه قتل د دې لامل شو چې عباسيان خپل مخالفت علني کړي.

ابو مسلم خراساني په ۱۲۹ هـ کې په مرو کې تور بيرغ پورته کړ او اموي حاکم نصر بن سيار يې چې د نيشاپور حاکم و، شاتگ ته اړ کړ او وروسته يې په سل زره کسيز لښکر سره د زاب د سيند په غاړه د مروان ۱۲۰ زره لښکر ته ماتې ورکړه. مروان موصل ته وتښتېد. ابو مسلم تور بيرغ په دمشق کې وړپاوه مروان د نيل د سيند په غاړه د عباسي عسکرو له لورې ووژل شو او په دې ډول عباسي کورنۍ واک ته ورسېده.

ابو العباس سفاک (۱۳۲-۱۳۶ هـ)

د ابوالعباس اصلي نوم عبدالله بن محمد بن عبدالله دی. کله چې مروان ووژل شو، ابوالعباس رسماً خپل ځان خليفه اعلان کړ. هغه خپله لومړنۍ خطبه د جمعې له لمانځه وړاندې خلکو ته واوروله او داسې يې څرگنده کړه چې د مسلمانانو په لارښوونه او خدمت کې به د خلفاي راشدينو کړنلاره پلې کوي. له دې امله دغې وينا د دمشق د ښار په خلکو اغېزه وکړه. له دې وروسته يې د اموي کورنۍ د غړو په ډله ييزې وژنې پيل وکړ. او د هغو دوينې په تويولو کې يې له شدت څخه کار واخېست چې له امله يې په اسلامي هېواد کې د سفاک په نوم مشهور شو. د هغه د خلافت څلور کلنه دوره د مخالفينو په وژلو سره تېره شوه او په ۱۳۶ هـ کې وفات شو.

ابو جعفر عبدالله المنصور

(۱۳۶-۱۵۸ ق)

د ابوالعباس له مړينې وروسته يې ځای ناستی منصور پر تخت کښېناست. هغه يو هوښيار، پوه او زيرک شخص و. د عباسي خلافت د ټينگښت لپاره يې ډېری هڅې وکړې. هغه د دولتي چارو په

تنظیم کې هم ډېر بریالی و. د مالیاتو، پوهنې، کرنې او د لارو د جوړېدو په برخه کې یې ډیر زیار وایست. د هغه د خلافت په دوره کې کومه ناوړه پېښه رامنځته نه شوه. بلکې خلکو په آرامۍ سره ژوند کاوه. د دغې دورې د یادونې وړ پېښه د عبدالله بن علي پاڅون و چې هغه هم د منصور له لوري وځپل شو. منصور د خلافت مرکز له دمشق څخه بغداد ته ولېږداه. هغه له ۲۲ کلونو واکمنۍ وروسته په ۱۵۸ هـ کال کې حج ته د تلو پر مهال وفات شو.

محمد المهدي بن جعفر المنصور (۱۵۸ هـ - ۱۶۹ هـ ق)

مهدي د پلار له مړینې وروسته واک ته ورسېد. هغه د بنو اخلاقو، ښه سلوک تقوا او تواضع خاوند و. د هغه له لومړنیو کارونو څخه یو هم زندانیانو ته عمومي بښنه وه. مهدي د مخالفینو ټول ملکیتونه چې د منصور له لوري نیول شوي و، بېرته خپلو خاوندانو ته وسپارل. هغه په مجموع کې ټولو انسانانو سره ښه رویه درلوده. قاضیانو ته یې ډېر درناوی درلود. د هغوی په وړاندې یې د یوه عادي فرد په څېر ودرېده او د هغو د پریکړو پلي کول یې د ځان لپاره یو مکلفیت او جدی مسؤولیت گناهه. هغه د بیت الحرام جومات ته پراختیا ورکړه او د عمومي لارو، کاروان سړایونو میلستونونو او فرعي لارو په جوړېدو کې یې ډېرې هڅې وکړې. په پستي چارو کې یې ډېر خدمتونه وکړل او د مکې، مدینې، یمن او بغداد تر منځ یې منظم پستي سیستم رامنځته کړ. د زندانیانو د کورنیو لپاره یې له بیت المال څخه تنخواه وټاکله. د ژوند په وروستیو ورځو کې یې خپل زامن په ترتیب سره هادي د لومړي او هارون د دویم ځای ناستي په توگه وټاکل. له یو ولس کلونو خلافت وروسته په ۱۶۹ هـ کال کې وفات شو.

موسی الهادي (۱۶۹ - ۱۷۰ هـ ق)

د المهدي له مړینې وروسته موسی الهادي واک ته ورسېد. هغه دغه مهال ۲۴ کلن و. الهادي د دربار د دروازو ساتونکي لرې کړل چې خلک مخامخ ستونزې ورته ووايي. د هغه د خلافت په وخت کې ادریس په مراکش او موریتانیا کې خپلواک دولت اعلان کړ. الهادي له دوو کلونو خلافت وروسته په ۱۷۰ هـ کې وفات شو.

هارون الرشید بن مهدی (۱۷۰-۱۹۳ هـ)

هارون الرشید د پلار له وصیت سره سم د موسی الهادی له مړینې وروسته خلافت ته ورسېد. هغه نه یوازې په عباسي کورنۍ کې، بلکې د اسلام په تاریخ کې یو ستر شخص و. د هغه د هڅو پایله وه چې بغداد، د نړۍ په کچه د علومو په پلازمېنې بدل شو.

هارون الرشید یو مدبر او عالم شخص و. مېرمن یې زیږه هم پوهه، هوشیاره، عالمه او یوه مهربانه ښځه وه. د مکې د خلکو د څښلو د اوبو د ستونزې د هوارولو په موخه دې ته تیاره شوه چې د خپلو شخصي گاڼو په پلورلو سره له طایف څخه مکې ته د نهر د کیندلو کار په بریا سره پای ته ورسوي. دغه د اوبو ویناله تر نن ورځې د زیږې د نهر په نامه یادېږي. هارون الرشید په خپلې پوهې او کفایت سره ټول هغه بغاوتونه، چې د خپل ورور هادي په وخت کې منځته راغلي وو، په سوله ییزه توګه آرام کړل. هغه د پوهانو او فضلاوو ډېر احترام کاوه. د هغه په دوره کې علوم او فنون اوج ته رسېدلې وو. هغه ښوونځي، مدرسې، روغتونونه، کاروانسرایونه، پلونه، نهرونه او د اوبو بندونه جوړ کړل. د هغه د وخت یوه مهمه لاسته راوړنه په بغداد کې د ساعت جوړول و. کله یې چې یو ساعت د فرانسې پاچا، شارلمان ته د سوغات په توګه ولېږه، د فرانسې پاچا یې په لیدلو سره په تعجب کې شو. او خپلو وزیرانو ته یې وویل: ((دا مسلمانان عجیب خلک دي. د اوسپنې په یوه قطعي کې یې پیریان بند کړي، چې دغه کوچني شیان یې په حرکت راوستلي او ټک ټک آواز کوي.)) هارون الرشید لومړنی اسلامي شخصیت و چې د چین او فرانسې هېوادونو سره یې اړیکې ټینګې کړې او دغو هېوادونو ته یې سفیران ولېږل او د هغو سفیران یې په بغداد کې ومنل.

نوموړي ۹ ځلې د مکې مکرمې او مدینې منورې زیارت کړی و او له ۲۳ کلونو خلافت وروسته په طوس یا ننني مشهد کې وفات شو او هملته خاورو ته وسپارل شو.

مامون الرشید (۱۹۹-۲۱۸ هـ)

د هارون الرشید له مړینې وروسته امین خلافت ته ورسېد د هغه ورور مامون چې د مروې د والي په توګه یې دنده تر سره کوله، د امین خلافت ومانه، خو کله چې امین د فضل بن ربیع په لمسون، مامون له ولیعهدۍ څخه لرې کړ، مامون اړ شو چې تورې ته لاس کړي. په دې وخت کې د مامون له لوري طاهر فوشنجي چې د افغانستان والي و، د لښکر مشري په غاړه درلوده او د امین له لوري علي بن عیسی د لښکر مشرو. د جګړې به ترڅ کې امین ووژل شو او لښکر یې ماتې وخوړه او اسلامي

خلافت رسماً مامون ته ورکړل شو.

مامون الرشید پوهنې ته ډېر پام درلود. په دې دوره کې طب، ریاضیاتو، فلسفې، ادب منطق او نورو علومو ډېره پراختیا ومونده. له ډېرو بهرنيو ژبو په ځانگړې توگه له لاتیني ژبې څخه ډېر آثار وژباړل شول. په مجموع کې هڅه کېده چې د خپل تمدني سیر د نظام پر مختگ ته د هارون الرشید د دورې په څېر ادامه ورکړي. وروسته له هغه چې مامون وفات شو او معتصم واک ته ورسېده څنگه چې لازمه وه د هېواد په چارو یې حاکمیت نه درلود. د اندلس او په مصر کې د فاطمیانو د حکومت رامنځته کېدل د بغداد د خلافت لمن محدوده کړه. د اسلامي خلافت په ختیځ لوري کې طاهر فوشنجي، چې د مامون له لوري د خراسان د والي په توگه مقرر شوی و په ۲۰۴ هـ کې د خپلواکۍ اعلان وکړ. په بغداد کې هم اصلي قدرت د ترکانو لاس ته ورغی. د دغې لړۍ وروستی خلیفه مستعصم بالله و چې د چنگیز د لمسي هلاکو په واسطه په بغداد کې ووژل شو او په دې توگه په ۶۵۶ هـ کال کې د عباسي کورنۍ حاکمیت پای ته ورسېد.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې واک ته د عباسیانو د رسېدو د څرنگوالي او دویمه ډله دې د هارون الرشید د واکمنۍ په اړه معلومات بحث وکړي.

پوښتي

- ۱- د عباسي کورنۍ مهم شخصیت څه نوم درلود او د چا له لوري و وژل شو؟
- ۲- د عباسي کورنۍ وروستی واکمن د چا له خوا ووژل شو؟
- ۳- د مامون الرشید د خلافت په دوره کې په کومو علمي برخو کې پرمختگونه وشول؟
- ۴- منصور په کوم کال وفات شو؟

له ټولگي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د عباسي کورنۍ د تاریخي مخینې او د هغو د خلافت د مهمو کارونو په اړه له پوهانو څخه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

د عباسي دورې سياسي، اداري، کلتوري او اقتصادي حالت

په دې لوست کې به د عباسيانو د اداري چارو له څرنگوالي او په عباسي دوره کې د علم او هنر د پرمختگونو د رامنځ ته کېدو په اړه معلومات وړاندې شي.

عباسيانو له لومړي سر څخه داسې څرگندوله چې امويانو د حضرت محمد ﷺ او راشدينو خلفاوو لاره پرېښې وه او دوی د محمدي ﷺ شريعت او راشدينو خلفاوو کر نلاره تعقيبوي. د دغه ډول ادعا يوه بېلگه د ابوالعباس تاريخي وينا ده چې خلافت ته د رسېدو پر مهال يې د جمعې له لمانځه مخکې وکړه.

د ابوالعباس له مړينې وروسته، د جعفر منصور په دوره کې سياست ته ډېر پام وگرځېد. ابو جعفر منصور هغه شخص و چې د وخت له پوهانو څخه يې د سلاکارانو په توگه کار اخيست. د متفکر او هونبیار يزيد بن مسلم مشاوريت د ابو جعفر منصور د سلاکارانو يوه بېلگه ده. د عباسيانو د نظامي سياست يوه ځانگړتيا دا وه چې د پېښې له پېښېدو وړاندې هغې ته متوجه کېدل. که کله يې له کوم تن يا کوم لوري څخه د خطر احساس کاوه، هڅه يې کوله چې سخته ضربه ورکړي او يا تعرضي بريد پرې وکړي د مثال په توگه کله چې ابو جعفر منصور د ابو مسلم له لوري د خطر احساس وکړ، د هغه په له منځه وړلو يې لاس پورې کړ او ژوند ته يې د پای ټکي کېښود.

دويمه ځانگړتيا يې د نړيوالو ديپلوماتيکو اړيکو ټينگول و چې د هغه پر بنسټ د ښه نيت دايمي او موقتي سفيران د نړۍ هېوادونو ته لېږل کېدل او بر عکس د نورو هېوادونو سفيران په خپل حاکميت کې منل کېدل.

د بېلگې په توگه هغه مهال چې هارون الرشيد د پراخه اسلامي هېواد خليفه و، هغه د نړۍ له ډېرو هېوادونو سره ديپلوماتيکې اړيکې ټينگې کړې چې د بېلگې په توگه د هند، چين، فرانسې او يونان نومونه يادولی شو.

په دې دوره کې په علمي او کلتوري برخو کې هم ډېر پرمختگ وشو. طبابت ډېره وده وکړه او د ډيرو انساني، حيواني او نباتي ناروغيو لپاره دارو درمل جوړ شول. په بغداد کې د نړۍ له ډېرو هېوادونو

څخه پوهان، فيلسوفان، جغرافيه پوهان، نجوم پوهان، رياضي پوهان، هندسه پوهان، نقاشان، خطاطان، موسيقي پوهان، معماران او د هر فن او مسلک ماهرين راغونډ شوي وو او د عباسي واکمنانو له لوري يې سخت ملاتړ او درناوی کېده او له لوړو امتيازاتو څخه برخمن وو.

په بغداد کې د هر دين او مذهب خلکو شتون درلود. د هيچا لپاره، مذهبي، ديني او کلتوري محدوديت نه و. عيسويانو، يهوديانو، مجوسيانو، بت پرستانو، او د بېلابېلو افکارو او عقايدو خلکو په خپلو اکو سره خپل ديني مراسم تر سره کول او په بېلابېلو برخو کې په خپلو علمي او فني څېړنو بوخت وو.

په دې دوره کې علم، فن او معارف بڼه وده وکړه. ډېر علمي او هنري کتابونه چې د نړۍ په بېلابېلو هېوادونو کې په مختلفو ژبو تاليف شوي وو، په عربي ژبه وژباړل شول. مورخينو او جغرافيه پوهانو د معلوماتو د راغونډولو په موخه د نړۍ بېلابېلو سيمو ته سفرونه وکړل او په دې برخه کې يې ډېر زيار وايست. په دې سفرونو کې جغرافيه پوهانو ډېر کشفيات وکړل او مورخينو هم د قدر وړ آثار وليکل. ادیبانو او د فن خاوندانو د ښوونې او روزنې په دودولو کې له هيڅ راز زحمتونو څخه ځان ونه سپماوه. په ټولو اسيایي او افريقايي سيمو کې عربي ژبه دود شوه. د الجبر او رياضياتو په برخه کې نه هيريدونکي خدمتونه تر سره شول. په عباسي دوره کې د بېړۍ چلولو د فن په موخه د قطب نما کشف او د هغې کارېدل او د جغرافيه د علم لپاره د اسطرلاب له الې څخه گټه اخيستنه هغه دوه توکي وو چې په دغو دوو څانگو کې يې انقلاب رامنځته کړ. ځکه چې قطب نما د بېړيو په سفر او سیر کې آسانتيا رامنځته کړه او اسطرلاب د ستورو لرې والی او نژدې والی څرگنداوه. دغه اله د اغريق په نامه يوه شخص اختراع کړه. همدارنگه د دغه زرین عصر مسلمانان د ساعت جوړولو، کاغذ جوړولو او باروت جوړولو په برخه کې د اروپايانو استادان وو. مورخين په دې باور دي چې اروپايانو ځينې علوم، لکه: هندسه، نجوم، رياضي او ډېر نور فنون او هنرونه له مسلمانانو څخه زده کړي دي.

هغه پر مختگونه چې په عباسي دوره کې د علومو په مختلفو برخو لکه: کيميا، الجبر او جيولوژي کې رامنځته شول، د هغه عصر مهمې لاسته راوړنې گڼل کېدې. په دې دوره کې د مالگې، سربو،

گوگرو، اوسپني او قيمتي ډبرو د کانونو استخراج په منظمه توگه پيل شو.

په عباسي دوره کې پر بغداد سربېره، د بصرې، کوفې، قاهرې، قیروان، مروې، ری، بخارا او نساپور ښارونو د علم، فن او هنر له پلوه د نړۍ په کچه لوړ مقام تر لاسه کړ چې د نړۍ له بېلابېلو سیمو به خلک د علم، هنر، بیلابېلو مهارتونو او دکسب کار د زده کولو لپاره دغو سیمو ته راتلل او د هغو له مادي او معنوي فضایلو او ښکلاوو څخه به یې خوند اخیسته او علم او فضایل یې تر لاسه کاوه. عباسیانو د انساني مدنیت د هر اړخیز پرمختګ لپاره ډېر کارونه تر سره کړل چې ځانګړې ارزښت لري او اسلامي تمدن او تاریخ پرې تل ویاړي. په دې دوره کې د جګړه ییزو وسایلو جوړولو او عسکري دسپلین ته هم پوره پام کېده. نو ویلی شو چې عباسیانو په پوځي برخه کې هم د پام وړ بریاوې درلودې.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د عباسیانو د کلتوري وضعې او دویمه ډله دې د دغې دورې د پوځي کړنو په اړه بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- د هغو ښارونو نومونه واخلي چې په عباسي دوره کې د نړۍ د تمدن مرکزونه گنل کېدل.
- ۲- د کوم عباسي خلیفه په وخت کې د الجبر او ریاضي په برخه کې ستر بریالیتوبونه رامنځته شول؟
- ۳- په عباسي دوره کې د نړۍ په کچه د دیپلوماسۍ په برخه کې څرنگه نوښتونه رامنځته شول؟

له ټولګي څخه بهر فعالیت

زده کوونکي دې د عباسیانو په اړه له سر چېنو څخه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې وړاندې کړي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**